

Történeti értékű városi közparkjaink
című konferencia tanulmánykötete

ORMOS LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY

MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG

Budapest
2014

Történeti értékű városi közparkjaink című konferencia tanulmánykötete

Szerkesztő: Bede-Fazekas Ákos

© Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, 2014

A kötet a 2013. november 15-én Budapesten megrendezésre került Történeti értékű városi közparkjaink című tájépítészeti konferencia előadásai és posztereinek alapján készült tanulmányokat tartalmazza. A kötet megjelenését a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005 projekt és az NKA Építőművészet és Örökségvédelem Kollégiuma 3208/82 számú pályázata támogatta.

A konferencia helyszíne:

MTA Székház, Kupolaterem (1051 Budapest, Széchenyi tér 9. III. emelet)

Fuga – Budapesti Építészeti Központ (1052 Budapest, Petőfi Sándor utca 5.)

A konferenciát szervezte:

Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar

ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Történeti Kertek és Kertművészeti Együttesek Szakbizottság

Magyar Tudományos Akadémia, Agrártudományok Osztálya, Tájépítészeti Albizottság

Ormos Imre Alapítvány

A konferencia szervezőbizottsága:

Fekete Albert

Szilágyi Kinga

Szikra Éva

Gecséné Tar Imola

Sallay Ágnes

Bede-Fazekas Ákos

Hutter Dóra

A konferencia tudományos bizottsága:

M. Szilágyi Kinga (elnök)

Szikra Éva (ICOMOS MNB Történeti Kertek és Kertművészeti Együttesek Szakbizottság)

Illyés Zsuzsanna (MTA AtO Tájépítészeti Albizottság)

Balogh Péter István (Ormos Imre Alapítvány)

Fekete Albert (BCE Tájépítészeti Kar).

Bede Fazekas Ákos (titkár)

Tördelés és digitális nyomdai előkészítés: Bede-Fazekas Ákos

Kiadó: Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar

Felelős kiadó: M. Szilágyi Kinga, dékán

ISBN 978-963-503-572-4

Tartalomjegyzék

Kiss József: Szécsény történeti jelentőségű közparkjai – egy városi zöldfelületi rendszer a XIV. századból.....	2
Komlósné Hlatky Katalin: Budapest jelentős közparkjairól	13
Sisa József: A közparkok története Magyarországon 1914-ig – rövid áttekintés	25
Sylvester Edina: Tata történeti értékű közparkjai különös tekintettel az Angolkertre.....	35
Szabadics Anita: Kastélypark egykor és ma, Vadászati Múzeumpark Hatvanban.....	45
Szikra Éva: Örökségvédelmi kérdések és feladatok történeti értékű közparkjainknál	59
Zelenák Fruzsina: Közpark Kérdezz! Felelek – Nemzetközi kitekintés a parkhasználati vizsgálatokról	69
A tanulmányok szerzői.....	74

A tanulmánykötet kizárólag digitális formátumban jelent meg. Szabadon terjeszthető és nyomtatható; kereskedelmi forgalomba nem hozható. Az egyes tanulmányokban megjelentek a Szerzők véleményét tükrözik, mellyel a Kiadó nem feltétlenül ért egyet. A kötet egészének vagy bármely részének tudományos hivatkozás nélküli felhasználása a Kiadó előzetes írásbeli beleegyezése nélkül nem engedélyezett. Ajánlott tudományos hivatkozás az egyes tanulmányokra:

Szerző Neve (2014): Tanulmány címe. In: Bede-Fazekas Ákos (ed.): Történeti értékű városi közparkjaink című konferencia tanulmánykötete. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Budapest.

Szécsény történeti jelentőségű közparkjai – egy városi zöldfelületi rendszer a XIV. századból

Kiss József

Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ; 1113 Budapest, Daróczi út 3.;
jutkavass@t-online.hu

My diploma work and one of my official works – at the National Board for Protection of Monuments and Sites – was for the possibility of restoring the castle park of Szécsény. Szécsény is an important cultural centre at the North side of Hungary. It was possible the care of the 700 years old, Middle Ages structure with restoring of the castle park – inside of the town walls – together with the green structure near the line of the town walls. The Franciscan Monks was founded the monastery in 1333. We could read about the castellum of Forgách Family in 1461. The baroque castle was built on it in 1760 and continually an English garden until 1815. I founded the whole catalog of the plants of the park from 1815. We can determine: the park was built before 1815, probably about 1792. The works of the planning was made in the National Board for Care of the Monuments and Sites and legal successors of it. The very important English garden and the Middle Ages green structure of Szécsény is restored from 1973 until 2007. It was restored after the archeology research. It was very important to restore the building elements of the park, like gotto, fountains, stairs, paths, bridges, springs. There is a nice spring which is memorial place of a Turkish sultan's daughter. The castle trench is made also like a promenade, with the wooden wall elements, like the archeologist discovered it.

1. Bevezetés

Magyarország északi, Ipoly menti, történetileg a Felvidéki területek egyik központi geográfiai helyzetű, városaként alakult ki Szécsény. A középkori városközpontban a Forgách család jóvoltából kiépített barokk kastélyhoz folytatólagosan, de már tájképi park épült. A Forgách család kiterjedt felvidéki, nógrádi birtokainak – például Gács, Szlovákia, Halic mellett – egyik jelentős központja épült itt ki, mintegy fél évszázad alatt. A leromlott állapotú Forgách - kastély kutatási- helyreállítási témakörében kezdtem meg munkám négy évtizeddel ezelőtt, mint egyetemi hallgató. TDK dolgozatom (KISS 1975) és diploma (KISS 1976) készítésével, majd az Országos Műemléki Felügyelőségnél és jogutódjainál vezettem többé kevésbé folyamatosan, a tavaly befejeződött, kastélyra, középkori városközpontra kiterjedő helyreállítási folyamatot. A kastélypark a város kiemelt jelentőségű természeti és műemléki védettségű közparkja, központi zöldterülete. A városfalon belüli kastély és a 700 éves városszerkezet együttesének megőrzése és bemutatása elsősorban a feltárt, és kiszabadított várárok összekötő zöldfelületi rendszerének helyreállításával volt csak lehetséges. Ez a XIV. századtól folyamatosan alakuló kertrendszer a város kedvelt közparkja is egyben.

Az utóbbi években már tervező munkatársaimmal: Árvai Zsuzsa, Németh Zita, Takács Kata tájépítészekkel együtt vezettem a tavaly befejeződött, a középkori városközpontra kiterjedő táj- és kertépítészeti helyreállítási folyamatot.

2. Egykori Felvidéki birtokközpont történeti kertjének védelme

2.1. Rövid történeti áttekintés

1. ábra A kastély északi területe TDK munkám kezdetén, 1973-ban

2. ábra és 2013-ban

A város történetének kezdeti, jelentős eseményeként 1333-ban Széchenyi Tamás vajda és testvére Péter a Ferences szerzeteseket Szécsénybe hívták, s azok letelepedve rögtön a templom és kolostor építéséhez fogtak. 1334-ben Károly Róbert Szécsényt Buda város előjogaiban részesíti. 1433-ig a Széchenyi családé a birtok, majd többszöri birtokos változások után a Forgáchoké. 1461-ben Mátyás király látogatja meg a várost. A castellumról először ebben az évben olvashattunk. 1664-ben „Kertjei, malmai, szőlői mind virágzóak” – írta Evlia Cselebi török utazó. És az 1688. évi egyházlátogatás említi a törököktől teljesen elpusztított plébániatemplomot.

2.2. Kerttörténeti vonatkozások

Szécsény szinte minden fontos eseménye kötődik a XV–XVI. századi castellum alapjaira Forgách Zsigmond idejében 1730–1760 között épült barokk kastély – a városfalon belüli vár – történetéhez. Az északi oldalon, a plató alatti nagy kiterjedésű, vízjárta területen európai viszonylatban is jelentős korai tájképi parkot alakított ki gr. Forgách László és fia gr. Forgách József, legkésőbb 1815-re.

A Forgách család kiemelkedő egyéniségei közt kell megemlítenünk *Forgách Ferenc érseket akinek művét fejezi be Lippay György érsek Pozsonyban, és az Ő öccse Lippay János írja le* 1664-ben a Posoni Kert c. művében a nagy alkotást.

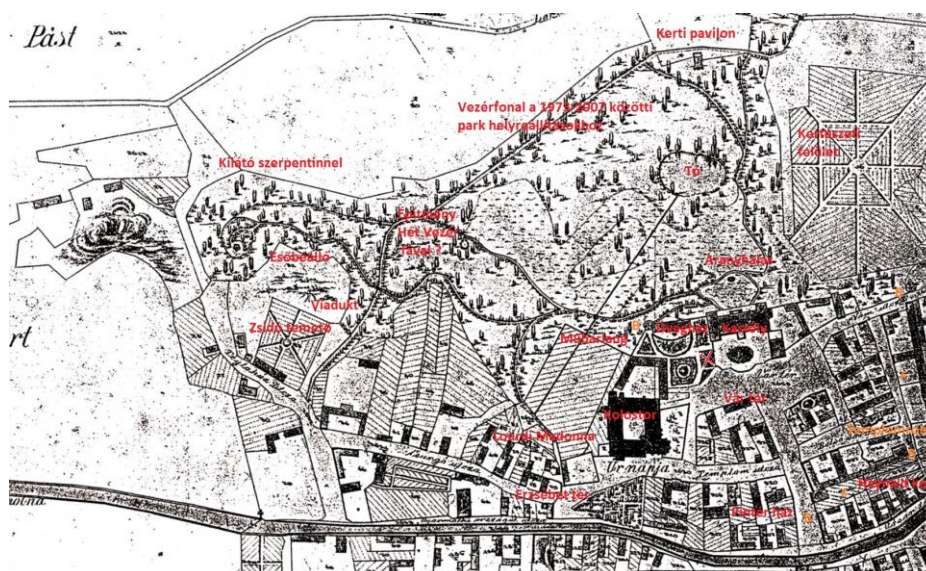
Másik, a kastélyhoz kötődő kerttörténeti vonatkozás, a szécsényi születésű *Haynald Lajos* (1816–1891) tevékenysége. A gyulafehérvári püspök monarchiaellenesnek minősített működése miatt csak az 1867-es kiegyezés után térhetett haza mint kalocsai érsek. A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Afrika Társaság létrehozásának mecénása, a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárának alapítójának tekinthető.

3. ábra A kastélyból a park a tóval, és háttérben a Pást

4. ábra A park felszíni és felszín alatti vízrendszereinek rendezése is megtörtént

5. ábra A park 1854 -ben

6. ábra Az ÉNY-i bástya előtere

1826-ban már meg is jelent Mocsáry Antal művében a kastélypark ismertetése is. Így ír a parkról: „Több jeles, ékes és hasznos kertek között, melyek ezen vármegyében taláthatnak, első helyet érdemel Szécsényben G. Forgách Józsefé, [...] Ő itten egy haszontalan, nádas, posványos helyből, nagy költséggel szép és hasznos kertet készített [...] melly nem csak az e féléket betsülni tudó közönségnek gyönyörködtetésére szolgál, hanem egyszer'smind sok szegény napszámos embernek alkalmatosságot nyújt, mindennapi élelmek' keresésére [...]. Ezen jeles kert ritka plántáinak 's ritka növényeinek száma tsaknem kétezerre megy, melyek nem kis szorgalommal szereztettek. Ezeknek egy része télen és nyáron egy igen meleg házban neveltetik, más része tsak tétetik lángosházba [...]. Ezen jeles kertben egy halas-tóban arany színű, veres és másféle halatskák játszadozva úszkálnak, másik tóban nagy halak, annak színén pedig hattyúk [...] ezen kívül ' fáztáros, 's több jelességek és ritkaságok [...]" (MOCSÁRY 1826)

Ezek után „leginkább az Orvosi Kar kedvéért” rövid felsorolását adja a korabeli növénymeghatározásoknak, aminek részletes eredetijét meg is találtam.

De ne feledkezzünk meg a „Tsigák- és ásványok” gyűjteményéről sem, valamint az éremgyűjteményről, a könyvtárról amik *a művelt magyar urak* kötelességszerű teljesítménye volt. A kastély utolsó, államosításig tartó időszakában Liphay báró volt a tulajdonos, akinek húszezres lepkegyűjteménye a Természettudományi Múzeumot teszi ma is gazdagabbá.

Szécsény a magyar történelmi események egyik fontos színhelye. Kiemelkedő fontosságú esemény volt a város életében amikor 1705-ben az eredetileg a Rákos mezejére összehívott első Rákóczi-szabadságharc országgyűlését az akkori hadi helyzet miatt itt tartották. II. Rákóczi Ferencet a kastély alatti síkon – a Borjúpáston, a kastélyparkon és Szentlélek-patakon túli legelő, Pást területén – kiáltották ki vezérlő fejedelemmé, s mondták ki Erdély és Magyarország újraegyesítését.

2.3. A történeti zöldfelületi rendszer helyreállításának kezdetei

1974 őszén a fogadóudvarban a castellum falmaradványait tárták fel, gótikus küszöbkő, farkasverem, gabonatóroló és egyéb kisebb leletek pl. nagyon szép reneszánsz kályhacsempék is kerültek elő. A falmaradványokat egy ideig fenntartott, gyepebe helyezett terméskő sorral jelöltem is mert a kastély fogadóudvarának és az ÉNy-i bástya előterének ekkor készített terve meg is valósult a folyamatos egyeztetéseknek köszönhetően az Országos Műemléki Felügyelőség jóváhagyásával, államvizsgám előtt (KISS 1975). Később folyamatosan helyreállításra került a középkori templomrom, a kolostorkert, az ÉK-i bástya, a kastélyépület.

A DK-i bástya melletti templom feltárása és *megőrzése az ekkor már tervezett zöldfelületi rendszer fontos területének megőrzését is jelentette, lényegében feltétele ennek.* Ezért folyt lépésenként a kastélypark helyreállításával párhuzamosan e rendszer területeinek folyamatos, egymást követő kutatása és helyreállítása.

7. ábra *A város helyreállított középkori plébánia temploma ma, a már helyreállított városfalakkal a háttérben*

8. ábra A helyreállított DK-i bástya és a plébániatemplom területe

A középkori városközpont helyreállításának lehetőségét csak az egykori városfalakat kísérő és a középkori templomromnál csuklópontot képező zöldfelületi rendszer megőrzése és az eredeti terepszinteken, ásatási eredmények alapján történő kiépítése adta. Szécsény középkori templomának romkonzerválási tervei I. ütem, II. ütemben készültek, de a Haynald kápolnaként használható térrel, védőtetővel kialakított változata eddig még nem épült meg. Régészeti kutatás: Majcher Tamás. Szécsény, templomrom – köszönhetően a 2000 légméterig tervezői jogosultságot adó képzésünknek és diplománkunk – és környezete helyreállítási terv (KISS 1991) kivitelező: a nógrádi bányászokból alakult legkiválóbb csapat volt. Még dolgozhattam nógrádi bányászokkal Hollókőn és a Buda-Nyék királyi villák környezetének első ütemű alakításánál, ahol milliméter pontossággal követték a régészeti feltárás által megállapított reneszánsz terepszintet, bámulatos hozzáértéssel.

3. Eredmények és értékelésük

A tájképi park kiépítést legkésőbb 1815-re datálja az ide vonatkozó kerttörténeti kutatásaim jelentős eredménye is, az Országos Levéltárban fellelt inventárium, a kastélypark és üvegházak 1815-ben készült teljes növényleltára. A kutatásaim során előkeresett 1792-ben készített jószágszámadás szerint az összes 18 664,72 Ft bevételből 3657,27 Ft -ot hozott a mező és erdő gazdaság. Ebben a számadásban szerepelnek a kertészek nevei és jövedelmei is: Prosta János 75 Ft, Lambeczi Gáspár 150 Ft, kertészlegényeknek: Kocsmáros Mihály 25,85 Ft, Oláy János 25,85 Ft. Összehasonlításként: íródeák 15 Ft, vice fiscalis ur 50 Ft jövedelmet kapott.

Ezek a dokumentumok is bizonyítják, hogy jól kiépített és jól karbantartott, nívós korai tájképi parkunkra lehetünk büszkéek, valószínűleg a XVIII. század fordulójára már készen. A XIX. században az egykori barokk nyugati szárny mellé szép üvegház épült és az északi oldalon, a plató alatti nagy kiterjedésű, vízjárta területen európai viszonylatban is jelentős korai tájképi parkot alakított ki gr. Forgách László és fia, gr. Forgách József. (TEMPLE 1979)

Több éves levéltári és helyszíni kutatásaim, sok részlet mellett legfontosabbnak alaprajzokat és a park 1815-ben felvett teljes növényleltárát hozta felszínre. A levéltári és régészeti kutatási eredmények alapján, a további helyszíni azonosításokkal az eredeti terepfelületnek és építési módok, nyomvonalak, technikai megoldások kerültek megtervezésre

és helyreállításra mind a „Várkerti” mind pedig a várárok-városfal menti közparkok esetében. Majcher Tamás a Kubinyi Ferenc múzeum régésze, a pythagoreusi somoskői bazaltból épült műbarlang, a középkori várárok és palánk, a városfalak, az aranyhalas medence, feltárásait végezte, amivel párhuzamosan a helyreállítási tervek (KISS 1975; KISS 1976; KISS 1980; KÁLDI 1981; KISS 1985; KISS 1991; KISS 1994; KISS 1995; KISS 2001; KISS 2003; KISS–NÉMETH 2003; KISS et al. 2006) folyamatosan készültek. A kastélypark /várkert/ egykori tőrendszerét, a sétányokat, évelőket, egykori növénycsoportokat, a park szerkezetét folyamatosan készülő park helyreállítási tervekkel sikerült helyreállítani (GALAVICS 2000). A vízfolyások és vízjárások természetes összeköttetésének helyreállításával az élőhely kialakítások – rekonstrukciók is megtörténtek. A medence vízellátását a rétegvízből oldottuk meg, forrásfoglalásokkal, és a vizet a medencéből tovább vezetve, ez is segít a terület víztelenítésben.

Több tó is fokozta a látványos tér- és képelményt. A strázsadombi kilátóhoz vezető sétány téglából készült viadukton vezetett át egykor. A sétány melletti terméskőből boltozott esőbeálló kellemes pihenő és kilátó hely volt.

A park 1854-es ábrázolásán jól látszik a kertészet és a főtengelyben egy klasszicista kerti épület aminek maradványait a régészeti kutatás egyenlőre nem hozta még felszínre. Az egykori kertészet területe rendezvénytérré került kialakításra.

9. ábra Az Aranyhalas medence és az újjáépített spanyol-lépcső

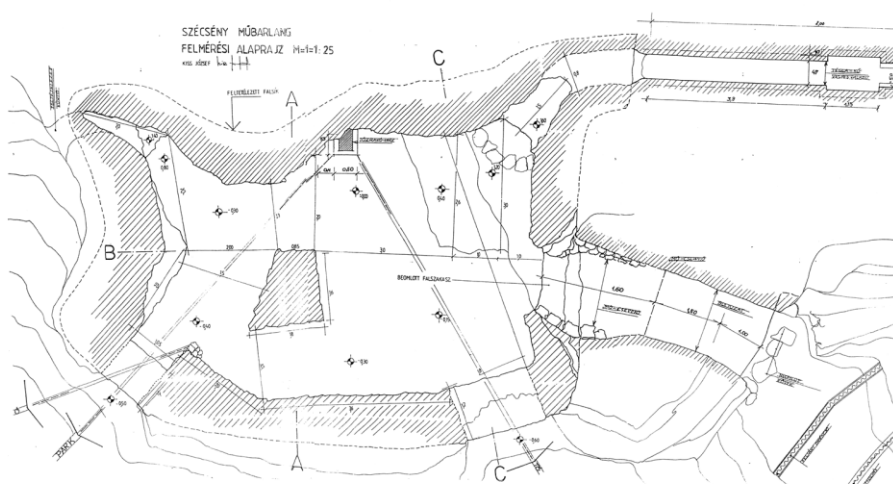
A Török Szultánlány sírja nevezetű emlékhely, ahonnan szintén forrásfoglalással vittük el a vizet. A tervem szerint itt egy magyar–török nyelvű, forrásvízzel finoman borított kő emléktábla hirdetné a hagyományt: miszerint itt egy török szultán kedves leánya „alszik”, akit a magyarok is szerettek.

Korábban már elkészült a Várárok I. üteme a D-i bástyától a DK-i körbástya romfalakig a kapcsolódó, állami tulajdonba vett kertrészekkel. A régészeti feltárás során előkerült az egykori palánk is – védő cölöp építményvonal –, aminek rekonstrukciója is megvalósult, a kertek közötti magas lehatárolás és a szintkülönbség áthidalásának problémáját is megoldva. Így kialakult a történeti zöldfelületi rendszer gerince, akkor még hiányzó DK-i körbástya helyreállításal.

10. ábra A Várárok sétány, a Palánkfalal és a D-i bástyával

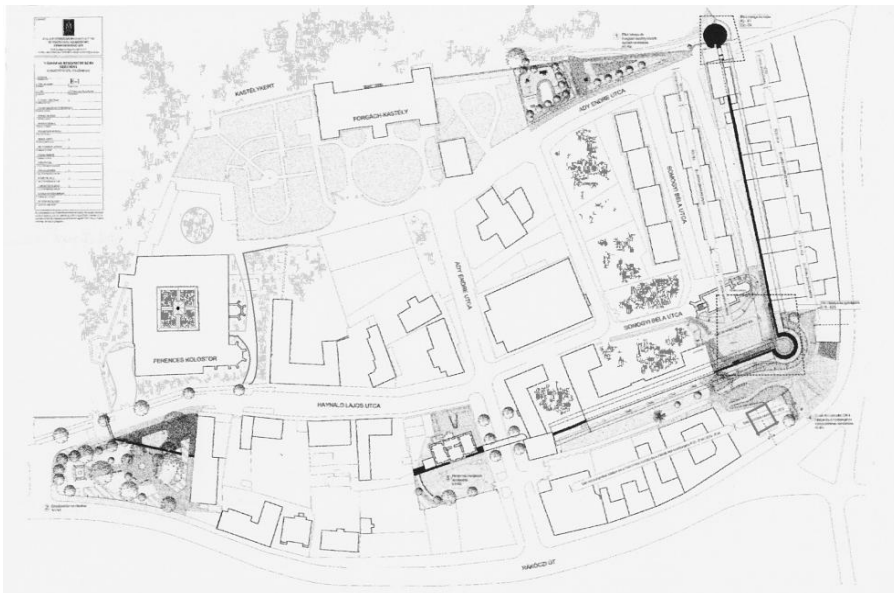
A részben beomlott és nagyrészt betemetett műbarlang építmény helyreállítása is a park helyreállítás egyik fontos fázisa volt. A műbarlang beomlott részeinek kiszabadítása, kiásása, a tervezői művezetés során akkor és ott a helyszínen meghatározott állékonyságot biztosító helyreállító építés és a régészeti kutatás, adatrögzítés párhuzamosan folyt. Feltárára került a műbarlang feletti rézsűben kialakított ciszterna is, ami a kolostor felső területéről kaphatta a vizét. Ez a víztároló tette lehetővé, hogy egy a műbarlangba vezető nyíláson keresztül a belső térben kialakított vízesést, a tároló zsilipjének hirtelen megnyitásával működésbe hozzák. A sziklákon lefolyó víz a barlang padlójában kialakított vápán keresztül távozott egy kisebb csermellyé alakított oldalági vízfolyással a tóba. Ezt a tavat is ki kellett kotornunk és élő vízzé kellett tennünk. A vízesés közelében előkerült in situ egy egyszerű tüzelőhely, bazalt kövekből rakva. Helye pontosan szerkesztett, a barlang nyílásain keresztül vezető látványtengelyek fókuszában épült! Meghökkenítő látvány lehetett a kissé gomolygó füstben égő tűz melletti vízesés és a barlangból távozó füst látványa. Igazi „Pokol” látványelem.

11. ábra A műbarlang felmérési rajza (K. J.)

12. ábra A műbarlang helyreállítás befejező munkái

13. ábra A középkori eredetű zöldfelületi rendszer

A városközpontban az építészeti helyreállítások sorozatával párhuzamosan tervezett módon kialakultak a gyalogos zónák a közműfelújításokkal és az új forgalmi renddel.

Szécsény középkori városmag helyreállítási programhoz kapcsolódó kertépítészeti kiviteli tervek, a zöldfelületi rendszer, a középkori városközpont kertépítészeti tervei alapján valósult meg az. (KISS et al. 2006)

A legutóbb befejeződött építészeti és további hiteles környezeti helyreállítással teljessé vált az a nemzetközi viszonylatban is jelentős középkori városközpont aminek alapját a régészeti kutatások meghatározásai szerint, hitelesen helyreállított zöldfelületi rendszer képezi. A tájképi park helyreállítása a szervizút párhuzamos kiépítése miatt a 2005-ben nem terjedhetett ki az eredeti park strázsadombi, Ny-i területére. Ez a jövő halaszthatatlan feladata (szerpentines kilátó, zsidó temető- aminek védelméről közben már gondoskodtunk, esőbeálló, madárház, viadukt, Rákóczi emlékhely kialakításai). Az ÉK-i, DK-i bástya, városfalak (P. SAMU et al. 2007) alakultak ki legutóbb.

3. Következtetések. A több évtizedes helyreállítási folyamat és jelentősége

Évek során helyreállításra került a kolostor, a templomrom, a kastélyépület (RAINER–FÜLÖP 2004). A kastélypark folyamatosan és ütemekben készült, a D-i várárok és DK-i bástya és városfalak zöldfelületi rendszerével együtt. A korábban már elkészült Várárok I. üteme kapcsolódott a D-i bástya területéhez, kialakítva azt a történeti zöldfelületi rendszert, ami nemzetközi viszonylatban is szép példa. A városközpontban kialakultak az új gyalogos zónák új forgalmi renddel, egy régi-új közparkként. A park helyreállítása egyértelműen jelentette a flóra és fauna természetes élőhelyeinek rekonstrukcióit is. A terület természetvédelmi és műemléki védelmi védettség alatt áll!

4. Köszönetnyilvánítás

Baloghné dr. Ormos Ilona – a Kertészeti Egyetemi belső – és Dr. Örsi Károly – az OMF akkori külső, majd munkatársam, osztályvezetőm – konzulenseknek szeretnék köszönetet mondani. A most négy évtizedes munkám során Őze János főépítésszel folyamatosan együttműködően (bár nem mindig egyetértően) valósult meg ez a hatalmas helyreállítási folyamat, végig a Múzeum, az Önkormányzat vezetőivel és munkatársaival, támogató helyekkel együttműködve. Köszönet illeti Őket! A Szécsényi Múzeumbarát Körnek és néhai vezetőjének Dr. Horváth Bélánénak, és a Tagoknak, Borik Albert építésznek, a Műszaki Osztályról: Horváth Róbertnek, Tóth Zoltánnénak, valamint többek között Mócsány Árpád, Bunder István, Kolossy Ferenc, Czene János, Félegyházy Tamás, Reneszánsz Rt. kivitelezőknek. Köszönet tájépező munkatársaimnak, valamint Szökrön Péter, Tölgyessy Levente, Hammer Edit, Udvardy László geodétáknak és mivel az utolsó stádium kertépítészeti munkáit koordinálta, Remeczki Ritának és Mártonné Novotni Orsolyának.

5. Irodalom

Galavics Géza (2000): Történeti Kertek, Kertművészet és Műemlékvédelem. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest.

Káldi Gyula (1981): Szécsény, Vezéri sátor. OMF, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József – Németh Zita – Árvai Zsuzsa – Takács Katalin (2006): Szécsény, Kertépítészeti tervdokumentációk. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József – Németh Zita (2003): Szécsény, Forgách-kastélypark helyreállítás PHARE program. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (1975): Szécsény Forgách kastély parkjának történeti kutatása és rekonstrukciója. Tudományos diákköri dolgozat, Kertészeti Egyetem, Budapest.

Kiss József (1976): Nógrád megye történeti kertjeinek újrahasznosítási lehetőségei. Diplomamunka, Kertészeti Egyetem, Budapest.

Kiss József (1980): Szécsény, kastélypark helyreállítás. OMF, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (1985): Doba, Nagymágocs, Szécsény tájképi parkjai, valamint a rekonstrukciós szerkesztés módszere. Zöldfelületgazdálkodás 55: 29–34

Kiss József (1991): Szécsény, középkori romtemplom helyreállítása, Haynald emlékkápolna. Statikus: Vándor András, kutatás: Majcher Tamás. OMF, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (1994): Szécsény kastélypark, műbarlang helyreállítás. Statikus: Vándor András, kutatás: Majcher Tamás. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (1995): Ipolyvölgy (Balassagyarmat-Ipolytarnóc) fejlesztési koncepció javaslat természetvédelmi, műemléki jelentőségű, turisztikai és rekreációs területek kialakításával. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (2001): Szécsény, Forgách-kastélypark helyreállítás. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Kiss József (2003): Szécsény, Várarok terve. Statikus: Vándor András, kutatás: Majcher Tamás. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Mocsáry Antal (1826): Nemes Nógrád Vármegyénk Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Ismeretlen kiadó, Pest.

P. Samu Viktória – Erdélyi Erika – Ráth Miklósné Tóth Ibolya (2007): Szécsény városfalak helyreállítása, engedélyezési terv. KÖSz, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Rainer Péter – Fülöp Róbert (2004): Szécsény, Forgách-kastély építészeti és színterve. ÁMRK, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtár, Budapest.

Temple, Nigel (1979): John Nash and the village picturesque: with special reference to the Reptons and Nash at the Blaise Castle Estate, Bristol. Alan Sutton, Stroud, Egyesült Királyság.

Budapest jelentős közparkjairól

Komlósne Hlatky Katalin

Lépték-TervTájépitésziroda; 1132 Budapest, Visegrádi utca 9.; khlattykati@gmail.com

On the occasion of Városliget's 200th birthday we can have a look at development of public-parks in the city of Budapest in the past 200 years. In the XIXth century a team, „Szépészeti Bizottmány” was responsible for the development of Budapest. The four major parks, Városliget, Városmajor, Margitsziget and Népliget were constructed in those years. In the XXth century 4 other important public-parks were built: Gellérthegy, Tabán, Vérmező and Óbudai sziget. In the XXIst century one bigger public-park was created, called Kopasz gát. I miss Szépészeti Bizottság, because these days I see a decline, green areas seems to be unprotected. There are discussions of cutting significant sections out of Városliget for a hotel building project and even in Margitsziget I have heard of such suggestions. I try to fight for the green areas by documenting the public parks, the natural and artistic values of them in an online database, www.zoldkalauz.hu.

1. Bevezetés

1.1. Rövid parktörténet

A Városliget 200 éves születésnapja ad aktualitást annak, hogy áttekintsük a közparkok fejlődését Budapesten az eltelt 200 esztendőben. A város tervszerű, a Szépészeti Bizottmány, később Közmunkatanács által irányított fejlődésének a XIX. században négy legjelentősebb parkunkat, a Városligetet, a Városmajort, a Margitszigetet és a Népligetet köszönhetjük. A XX. században parkosították a Gellérthegyet, a Tabánt és a Vérmezőt – ezek szintén nagy jelentőségűek a főváros szigetes zöldfelületi rendszerében. Nagy feladat volt a XX. század második felében a háború utáni helyreállítás; felújítási munkák voltak a 70-es években, a Városligetben és a Népligetben. A század második felében nagy közpark csak egy létesült, az Óbudai szigeten, a Május 9-e park. A XXI. század elején, 2008-ban parkosították a Kopaszgát elhanyagolt területét. A nagy közparkok keletkezés-történetét, múltját, jelenét szeretném a továbbiakban bemutatni.

2. Anyag és módszer

A kutatáshoz felhasználtam a főváros kialakulásának városépítészeti összefoglalását tartalmazó műveket (TÓTH 1981; SIKLÓSSY 1985), valamint Budapest parkjairól szóló főbb műveket (RADÓ 1985; GOMBOS 1974). Forrásul szolgált továbbá RÁDE (1929), SZOBORLAP (2014), MÚLT-KOR (2014) és FORTEPAN (2014).

Az előadás anyagához felhasználtam a FŐKERT Zrt. fotótárát, Kollin Ferenc képeslap gyűjteményének egyes darabjait (KOLLIN 1983). Kutattam a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményében és saját könyvtáramban összegyűjtött szakkönyvekben. Mivel az előadás történeti áttekintés, a felsorolt művekben talált adatokat tömörítettem, idézeteket az eredeti művekből nem alkalmaztam.

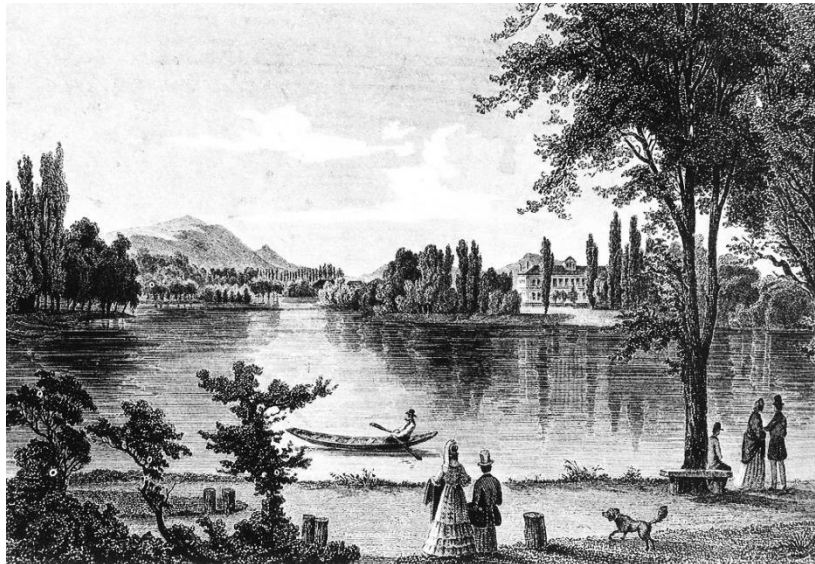
3. Eredmények és értékelésük

3.1. Eredmények

A bevezetésben említett parkok kutatási eredményeit parkonként időrendben ismertetem.

3.1.1. Városliget

Terület: 81 ha. 1794-ben nyilvánította nyilvános parkká Boráros András polgármester. 1799-ben Batthyány József hercegprímás bére vette és vállalta, hogy parkosítja. A Szépészeti Bizottmány programjába vette a terület rendezését, majd 1813-an nyilvános pályázatot írt ki, melyen Nebbien Henrik terve nyert. Ezt a következő években részben megvalósították. Erről és a Városliget további sorsáról a Magyar Tudományos Akadémián egy egész előadás szólt (SZILÁGYI 2013).

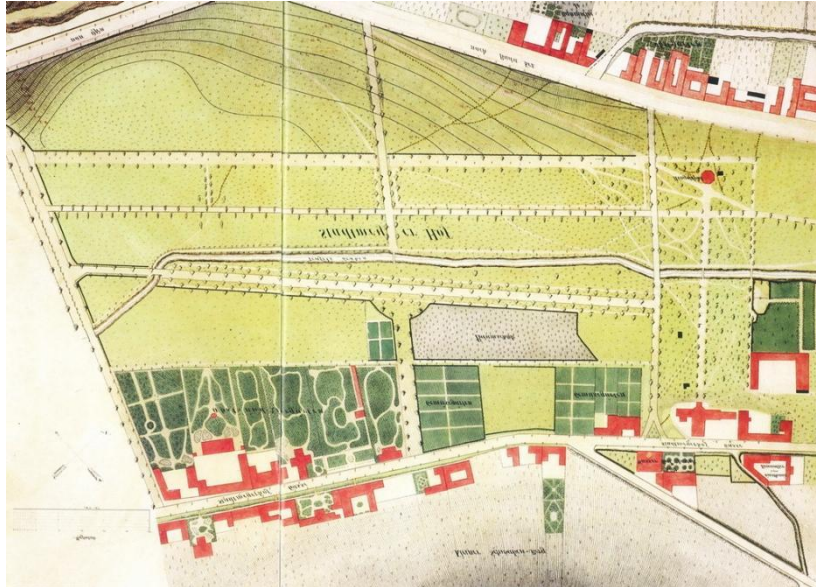

1. ábra Városligeti tó 1860

3.1.2. Városmajor

Terület: 10 ha. A budai polgárok birtokában volt, de a katonai parancsnok védelmi célra lefoglalta 1731-ben. Tallher József 1783-ban tervekkel készített a parkosításra, de sokáig csak kirándulóhelynek számított. A XIX. század elejétől, 1822-ben kelt leírásból tudhatjuk, hogy zenés felvonulást rendeztek a tavasz ünneplésére. 1830-ban, Köck Antal, városi kertész továbbépíti a parkot. A XIX. század végén – talán a vurstli jelleg miatt – a park állapota és a közbiztonság romlik.

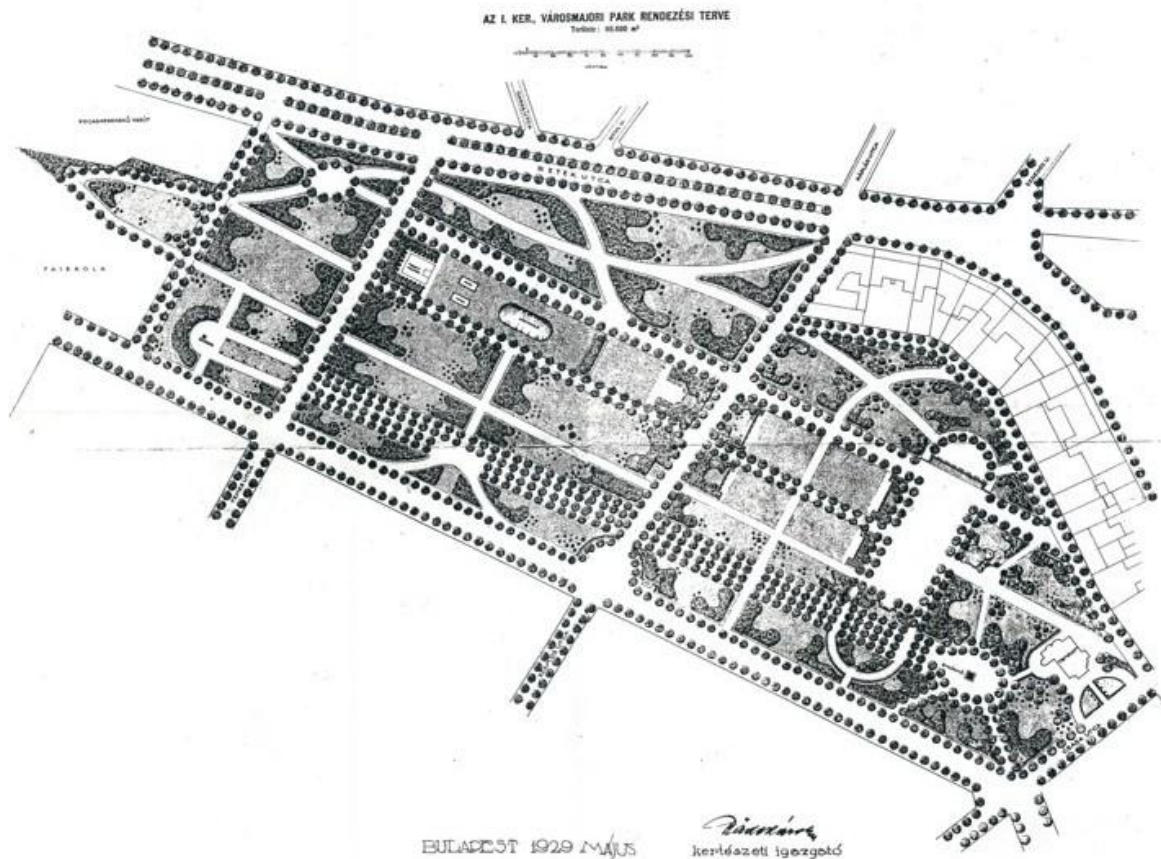
1873-ban a Sváb-hegyi Fogaskerekű Vasút végállomása épül itt, ekkor létesül a faiskola is. (HOLLÓ 1994). Az 1800-as évek végén még sok mulatóhelyet, kocsmát találunk, köztük a híres „Majomhoz” címzettet. Gyakran okoz bosszúságot a kiöntő Ördög-árok. A városatyák sürgették is a rendezetlen állapot felszámolását, végül 1920-ban kerül sor az Ördög-árok lefedésére és felette a parkosításra.

2. ábra Első térkép a városmajori parkról, 1871

A XX. század második évtizedében kezdődött a katolikus templom építése Árkay Aladár és fia Bertalan tervei szerint a Major déli részén. Sajnos a park tekintélyes részét kihalították sportlétesítmények, a gimnázium és szabadtéri színpad helyfoglalásai.

1969-ben a Nemzetközi Gyermekekév alkalmával minta-játszótér épül Dalányi László és Mester Jenő tervei szerint. 1999-ben korszerűsítették a játszóteret, vizes játszótér épült, újraeledt a korábbi játékköleszövő mint parkörépület és raktár. A park ma is hagyományos karakterű, idős vadgesztenyékkel, tágas terekkel, szép fasorokkal.

3. ábra A városligeti park 1929-ben, Ráde Károly gyűjteményéből

4. ábra a) A kísérleti játszótér 1969-ben. b) A görgős csúszda

5. ábra Városmajori parkrészlet

3.1.3. Margitsziget

Terület: 96 ha. Budapest parkjainak jelképe is lehetne a Duna ékessége, a Margitsziget. Jelenlegi formája a Duna szabályozásakor alakult ki. Kezdetben három vagy négy szigetből állt (HOLLÓ 1994). Több neve is volt az idők során, a legismertebb ezek közül a Nyulak szigete. A Domonkos apácák kolostorának alapítása Árpád házi Szent Margithoz kapcsolódik. Margit hercegnő tízéves korában jött át néhány társával a veszprémi kolostorból, itt élt, itt is temették el, sírjához 250 éven át zarándokoltak tisztelői.

Sándor Lipót főherceg 1790-ben kezdte schönbrunni mintára kiépíteni a parkot, ezt öccse, József nádor folytatta. Tost Károly osztrák származású, de magyarrá lett főkertész irányításával nagyszabású parkosítási munka folyt. (GOMBOS 1974)

1901-ig csak csónakon vagy hajón lehetett a szigetre jutni, ekkor épült meg az 1876-ban befejezett Margit-híd szigetre vezető szárnya, így gördülékenyebbé vált a közlekedés. József nádor fia, József főherceg folytatta a parkosítási munkát, fenyőritkaságokat ültetett, a faállományt gazdagította. Ebben Jámbor Vilmos Európa híru kerttervező volt segítségére, ő alakította ki a tájképi kertet. 1871-ben megépíttette a lóvasutat, mely utoljára 1928. április 10.-én szállított utasokat.

6. ábra a) *Lóvonat a Margit-szigeten.*
 b) *Az utolsó egynyári bemutató a Virágoskertben*

1876-tól Magyar György a főkertész (1844–1923), az ő idejében létesült a japánkert romantikus megoldásokkal, sok szép növényritkasággal. A Sziget középső részén üvegházakat, rózsakertet létesített; megépült a Szabadtéri Színpad. (BERCSEK 2013).

1908-ban vette meg a magyar állam a főhercegi családtól a Margitszigetet, a kezelési jogot a Fővárosi Közmunkák Tanácsának adta. 1908-ban törvényben rendelkeztek arról, hogy a Sziget mindig nyilvános park legyen.

1911-ben nagyarányú rendezésbe kezdtek, ekkor létesült a vadaskert, fácános és a Művész sétány. 1927 után újabb nagy parkosítás következett, elkészült a virágoskert és rózsakert. Az ostrom a szigetet is megtépázta, de a háború után hamarosan helyreállították. Az ostrom emléke a Palatinus stranddal szemben a megsérült platán helyén növény héttörzsű fa, az un. Hét vezér fa. 1962-ben épült a szökőkút, 1972-ben előterében a Pest–Buda emlékmű (Kiss István).

Nevezetes eseményei voltak a Szigetnek az egynyári virágbemutatók a Virágoskertben. Itt Dr. Kovács Zoltán nemesítő magyar fajtái voltak a főszereplők. 2013-ban újították fel a szökőkutat, melynek első változata 1965-ben épült és sokáig egyik jelképe volt a Margitszigetnek.

7. ábra *A felújított szökőkút*

3.1.4. Népliget

Terület: 112 ha. 1855-ben a mozgó homokbuckák megkötésére akáccal telepítették be. Azóta is többször felmerülő probléma a vízhiány, mely miatt sokszor sikertelenül próbálkoztak parkosítással. Az 1800-as évek végén még a környékbeli építkezések homokbányájaként használták. Petz Ármin, az Orczy kert főkertésze készítette el az első terveket a parkosításra, de pénz hiánya megakadályozta a megvalósulást. 1870-ben Fuchs Emil fásított, majd 1890-ben Kulcsár Ferenc és Klenszky Miklós dendrológiai gyűjteményt alakítottak ki. Ekkor sétányokat is építettek, a platánok, ostorfák és zöldjuharok idős példányai ebből az időből valók.

1892-ben épült a Népligetben a Víztorony, 1895-ben a Nagyvendéglő, mely 400 fő befogadó képességével a város legnagyobb vendéglője volt. A Mutatványos tér volt a Népliget egyik legnépszerűbb része, lampionokkal díszített szórakozóhelyekkel. Mozi, vendéglők, dodzsem, cirkusz, céllövölde, barlangvasút, kör- és hajóhinta örömeit élvezhette a közönség. Itt állt Kemény Henrik Bábszínháza 2011-ig, amikor sajnos leégett; és itt volt Közép-Európa legnagyobb és leghosszabb hullámvasútja „A Kárpátoktól az Adriáig” szlogennel.

8. ábra a) Fából épült szánkópálya. b) Megyék kertje 1973-ban

A Népligetet tájképi kertté Ilseman Keresztély alakította át 1893-ban. Råde Károly tölgy- és hársgyűjteményt telepített a századfordulón. A Tanácsköztársaság játszótér-építési buzgalma következtében itt is létesültek játszótérek. Különféle romantikus tervek is születtek, Szabó Dezső ide és a Vérmezőre magyaros falutelepeket álmódott. (FELKÚTI et al. 1980)

A 30-as évektől a 80-as évekig rendeztek a Népligetben autó- és motorversenyeket. A háború pusztításait Jancsó Vilmos vezetésével próbálták helyreállítani. 1973-ban dr. Krizsán Zoltánné terve szerint megvalósult a Centenárium park a Vajda Péter utca, Könyves Kálmán körút sarkán.

1977-ben épült a Planetárium, benne a Lézerszínház, körülötte a Linné kert, mely a nagy botanikus halálának 200. évfordulójára készült. A park névtelen útjait az 1980-as években főleg magyar botanikusokról és a Főkert régi főkertészeiről nevezték el.

3.1.5. Gellérthegy

Terület: 37,5 ha. Minden korban fontos átkelőhely volt a hegy északi lábánál a Dunán. A hegytető, a Duna vízszintjétől számítva 140 méter magas. Barlangjai egy kelta törzs, az eraviszkuszok lakhelye, de más, lakott helyre utaló leletekben is gazdag a térség. Ismertek voltak hőforrásai. A Vata-féle pogány lázadásban Gellért püspököt a hegyről taszították a Dunába, róla nevezték el a hegyet.

9. ábra A Gellérthegy térképe a Budapest Zöldkalauzból

Fontos stratégiai magaslat volt, harcoló katonák útvonala, ezért a parkosítást a XIX században még nem tartották időszerűnek. 1897-ben a Citadella katonai jelentőségét elveszti, épületét átveszi a Főváros.

A parkosítás gondolatát Széchenyi István vetette fel – nemzeti Pantheont akart építeni. Az Erzsébet híd építése miatt, a budai fogadóterületen a hegy egy részét elbontották, megépült a támfal. 1904-ben avatták Jankovich Gyula Szent Gellért szobrát és a vízesést, 1901 és 1905 között parkosították a hegy délkeleti és Duna-parti oldalát. 1906-ban kezdtek a szerpentínutakat építeni. A parkosítás folytatódott, rendezték a sziklakápolna környékét, melyet 1926 Pütkösdjén szenteltek fel. Fásítások készültek, megépült az útrendszer, 1930-ban épültek az első játszóterek.

10. ábra Jubileumi park, 1965

1947-ben készül el a Felszabadulási emlékmű, mely annyira jelképévé vált 40 év alatt a fővárosnak, hogy a kilencvenes évek szoborbontási lázában csak a szovjet katonákat vitték el a szobor parkba, a pálmaágot tartó nőalak megmaradt. 1965-ben a délkeleti és déli oldalt – a Jubileumi parkot – építették meg dr. Krizsán Zoltánné tervei szerint. (RADÓ 1985)

1950-ben egy kisebb, a park öntözését szolgáló, majd 1975-ben egy nagyobb víztározó épül. Az utóbbi Vadász György terepbe simuló, „földvéra” a hegy ormán. A kapcsolódó északi hegyoldalra és a víztározó tetejére dr. Krizsán Zoltánné és Baraczka Katalin készítette a terveket. (RADÓ 1985)

Említendő érdekesség a magyar botanika kiváló illusztrátorának, dr. Csapody Verának (1890–1995) az emlékfája, a Sziklakápolnához vezető út melletti atlaszcédrus, melyet 1984-ben tisztelői vele együtt ültettek. (RADÓ 1985)

11. ábra a) Díszcsereesznyék a gellérthegyi víztározó felett.
b) A Tabán a 20-as években

3.1.6. Tabán

Terület: 16 ha. Mint a város egyik legrégebben lakott részének, hosszú története van. Fontos átkelőhely volt a római birodalomban, de az ezt megelőző időkben is. A Honfoglalás idején őseink betelepültek ide, ekkor Gellérthegyet Öreg-hegynek, a Tabánt Kispestnek nevezték. A hegy lába és a Tabán a török uralom után települt be. Lakói szerb telepések voltak, ezért ezt a részt Rácvárosnak nevezték, a városrész egészségtelen, zsúfolt volta miatt többször felmerült lebontásának gondolata, melyre végül 1933-ban került sor.

A parkosítás gondolatát Széchenyi István 1843-ban vetette fel. A háború után az Erzsébet híd újjáépítéséhez kapcsolódva Bakay Árpádné tervei szerint készült az híd budai hídfőjének parkosítása, ennek része az Eszperantó park, ahol elhelyezték az Eszperantó Emlékművet és kutat, Köfalvi Gyula és Pfannl Egon munkáit, a parkot egy részét is ekkor nevezték el. Itt állt Ludwig Zamenhofnak, az eszperantó mozgalom megteremtőjének szobra, melyet közadakozásból állítottak az 1966-ban. (RADÓ 1985)

A Rácz Fürdő felújítása és bővítése után a parknak ez a része is átalakult, a rendezési terveken a fürdőtől a Gellérthegyre sikló vezetne. A Krisztina körút, Czákó utca közötti nagy lejtő kedvelt szánkózó helye a városi gyerekeknek.

12. ábra Majális a 70-es években a Tabánban

3.1.7. Vérmező

Terület: 14 ha. Itt végezték ki a hagyományok szerint Martinovics Ignácot és társait – ennek tiszteleg a tér északi végén lévő emlékmű (Matzon Frigyes). A térnek ez a része a Magyar Jakobinusok tere nevet viseli. Az Attila út felőli oldalon 1900–1904 között telepítették az ún. Vérmezői sétányt. A sétány mellett már kerékpárút is halad. A második világháború előtt üres terület volt a tér, katonai gyakorlótérnek, később lovaglásra használták. A mélyen fekvő területet az ostrom után törmelékkel töltötték fel, majd parkosították. (RADÓ 1985)

13. ábra a) Vérmező a 70-es években. b) Szikakötő szobor, Vérmező

A többször átépített játszótér egyik nevezetessége Kiss István szitakötős csobogója, melyről sokan Szitakötő játszótérnek nevezik.

A hetvenes években a Vérmezőn kiskert- és évelőbemutató is volt. A korábban napozó rétnek nevezett részen mostanában kutyákat és gazdáikat találjuk minden napszakban.

A parkban megtalálhatók a budapesti parkok gyakori fafajai, juharok, kőrisek, nyárfák, japánakácok hársak, szilfák, bükk, tölgy; az örökzöldek közül találkozunk tiszafákkal, hamisciprusokkal, ezüst és sima fenyővel, tujákkal, szerb luccal és atlaszcédrussal.

3.1.8. Óbudai-sziget

Terület: 62 ha. A park a hatvanas években az Óbuda TSZ répafieldjeinek helyén létesült, ma már a város egyik legértékesebb zöldfelülete. A szigeten állt a helytartói palota, mely 80 helyiséggel, közel 9 000 m² alapterülettel a birodalomhoz és a későbbi császárhoz, Hadrianushoz méltó, reprezentatív épület lehetett. A középkorban erdő borította. 1786-ban Város-szigetként említi Korabinszky János Mátyás földrajzi lexikonja, ekkor vadászterület volt. (RADÓ 1985)

A XIX. században téli kikötő és hajógyár épült a szigeten, de ez csak 28 hektárt foglal el a 108 hektárból. A többi részen az Óbuda TSZ mezőgazdasági művelést folytatott, a fák ennek köszönhetően eltűntek. A szigetre vezető híd 1969-ben épült. A hatvanas évektől megindul a tömeges lakásépítés, megépül az Óbudai lakótelep és Békásmegyér. A lakótelepek szabadidőközpontjaként jelölte ki a Fővárosi Tanács, ezután indult meg a parkosítás. Dr. Krizsán Zoltánné tanulmányterve alapján Csorba Vera készítette a kiviteli terveket.

14. ábra a) A park felavatása, 1975. b) Csúszdás játszótér, 1980

A parkot 1975 májusában avatták. Megépült a parkoló, három játszótér készült, ezek közül a publikum, a csúszdás játszótér szerette meg legjobban, a domb télen kitűnő ródlizó terep. Az I. ütem 34 hektár terület parkosítását foglalta magába.

1980-ra megépült a II. ütem is, a befejezetlen szakaszok fásítását is elkészítették. Érdekesek a különböző parcellákban egységesen, azonos fából kiültetett ligetek.

Augusztusban a Sziget Fesztivál rendezvényei zajlanak a szigeten, erre tömegesen jár ki a város ifjúsága.

15. ábra Parti terasz a Kopaszi-gáton

3.1.9. Kopaszi-gát

Terület: 7 ha. A Lágymányosi-öböl területe elhanyagolt, de nagyon romantikus része volt a kerületnek; horgászok, kutyások, a hajólakók és barátaik látogatták, hajléktalanok tanyáztak az eldugott félszigeten. A 90-es évek végére a kocsmák, vendéglők bezártak, mikor az ingatlanfejlesztés a területet utolérte. Kegyelmi pillanat volt, hogy a kerület kötelezte a fejlesztőt, hogy először a parkot készítse el, ami meg is épült a válság előtt.

2004-ben meghívásos pályázaton választották ki a tervezőket – ekkor még az északi terület volt a tervezési terület központja, de az ott lévő aquapark, hotel helyett ma csak gazos, elhanyagolt területet találunk a palánkok mögött. 2008-ban készült el a parkosítás, nem akármilyen színvonalon.

Tervezők Turányi Gábor és munkatársai építészek és a Garten Kft. tájépítészei voltak. Korszerű tájépítészeti elvek alapján, kortárs eszközökkel kialakított, de a vízpart hangulatát megőrző parkfelújítás 2010-ben méltán nyert Budapest Építészeti Nívódíjat. Park, játszóterek, vendéglátó és kiállító helységek létesültek, szakmai és laikus közönség egyaránt szereti.

3.2. *Eredmények értékelése*

Ahogy láttuk, a főváros szigetes zöldfelületi rendszere a két évszázad alatt nem sokat változott, ma már remény sincs sugaras vagy gyűrűs új zöldfelületi kapcsolatokra.

A közelmúltban inkább a zöldterületek csökkenése volt jellemző, ha parkosítottak is területeket, ezek inkább kisebb terek voltak, mint az Eiffel tér, vagy intézményekhez kapcsolódtak, mint a Graphisoft vagy a MOM park. Jó, hogy a meglévő parkok felújítása az utolsó 10 évben lendületesen zajlott a belső és külső kerületekben egyaránt.

4. Következtetések

Ma is elkélne egy Szépészeti Bizottmány, mely hivatásuknak elkötelezett emberekből áll, akik tudják, hogy milyen fontosak a parkok a város életében. Bizonyára hajdan is nagyobb hasznot jelentett gyárakat, bérlakásokat építeni 60–100 hektáros területeken, elődeink mégis

kijelöltek hatalmas területeket, megvédték a szabadon maradt katonai területeket, elérték, hogy a Margitszigetről törvényben rendelkezzenek.

Ha ma volna ilyen tekintélyes grémium, nem a világ első közparkjának, a Városligetnek a beépítéséről vitatkoznánk, az ötlet már az első bemutatáskor elhalt volna. A Margitsziget un. hasznosításáról sem bombáznának rémhírekkel az újságok, szó sem eshetne a suttyomban lecsípett park-területekről, Orczy báró szép parkjának tarvágásáról, Haller parknak nevezett lakóparkról, tereink lecsupaszításáról.

Mivel erős férfiakban, mint Podmaniczky Frigyes, már nem bízhatunk, polgártársainkkal szövetkezve magunknak kell megvédeni parkjainkat, hogy gyerekeink és unokáink se oxigénpalackból jussanak friss levegőhöz.

Szerény eszközöm ehhez a múlt megörökítése, a parkokban történő pozitív és negatív dolgok folyamatos dokumentálása a www.zoldkalauz.hu honlapon (ZÖLD KALAUZ 2014), mely reményeim szerint országos katasztere lehet a zöldterületeknek, természetvédelmi értékeknek. A nagy közparkokról és kisebb társaikról Budapesten és vidéken, az ország természetvédelmi területeiről bővebben tájékozódhatnak a www.zoldkalauz.hu honlapon, ahol adatokat tölthetnek fel, frissíthetnek, bekapcsolódhatnak a szerkesztésbe.

5. Köszönetnyilvánítás

A téma iránti elköteleződést Dr. Radó Dezsőnek köszönöm, aki a Budapesti zöldkalauz című könyvem lektora volt. A kutatáshoz, régi parki fotók, térképek, park-adatok beszerzéséhez köszönöm a segítséget a FŐKERT Zrt-nek, a régi képeslapok rendelkezésre bocsátását Kollin Ferencnek köszönöm. Sokat segített férjem, Komlós Csaba és fiam Komlós Ádám, valamint a Corvinus Egyetem tájépítész hallgatói a fényképek elkészítésében.

6. Irodalom

Bercsek Péter (2013): Részletek a Margitsziget történetéhez. Elektronikus magánkiadás. mek.oszk.hu/12300/12345/12345.pdf. Utolsó hozzáférés: 2014.01.01.

Felkúti Károly – Pesti László – Tarjányi Ferenc (1980): Népliget. Főkert, Budapest.

Fortepan (2014): Fortepan archívfénykép-gyűjtemény. www.fortepan.hu. Utolsó hozzáférés: 2014.01.01.

Gombos Zoltán (1974): Régi kertek Pesten és Budán. Natura Kiadó, Budapest.

Holló Szilvia Andrea (1994): Budapest régi térképeken 1686–1896. Officina Nova, Budapest.

Kollin Ferenc (1983): Budapesti üdvözlet. Helikon Kiadó, Budapest.

Múlt-Kor (2014): Múlt-kor történelmi portál. www.mult-kor.hu. Utolsó hozzáférés: 2014.01.01.

Ráde Károly (1929): Budapest Székesfőváros kertészetéhez tartozó park-sétány és kertek tervei. Kiadó ismeretlen, Budapest.

Radó Dezső (1985): Budapesti parkok és terek. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

Siklóssy László (1985): Hogyan épült Budapest 1870–1930. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Szilágyi Kinga (2013): Nebbien városligete – Pest első közparkja. Konferenciaelőadás, 2013.11.15., Történeti értékű városi közparkjaink, Budapest.

Szoborlap (2014): Köztéri szobrok és minden, ami public art. Köztérkép. www.szoborlap.hu. Utolsó hozzáférés: 2014.01.01.

Tóth Endréné (1981): Budapest enciklopédia. Corvina, Budapest.

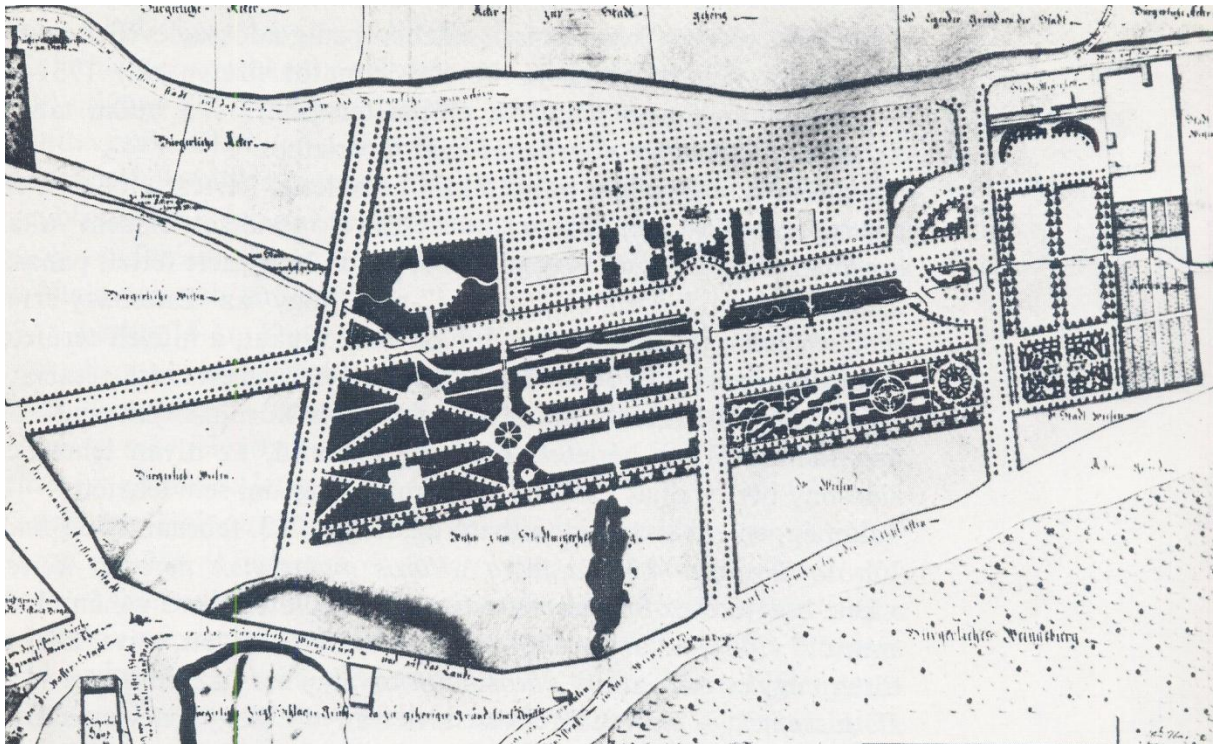
Zöld Kalauz (2014): Zöld kalauz. A felhasználók által szerkeszthető honlap a zöldterületekről. www.zoldkalauz.hu. Utolsó hozzáférés: 2014.01.01.

A közparkok története Magyarországon 1914-ig – rövid áttekintés

Sisa József

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet; 1014 Budapest, Országház út 14.;
sisa.jozsef@btk.mta.hu

The green areas in Hungarian towns at the turn of the 18th and 19th centuries were mostly promenades. Sizable public parks appeared only in the most developed cities such as Buda, Pest and Pozsony (today Bratislava), first laid out as promenades, then as landscaped areas. In Pest, still a small place, the City Park (Városliget) was located relatively far from the centre, while Margaret Island (Margitsziget) on the Danube, Palatine Joseph's private estate, had a somewhat dubious status as a public park. In the 1860s a new type emerged, the memorial park or garden complete with monuments, such as the Museum Garden (Múzeumkert) in Pest. Rapid development in the wake of the Austro-Hungarian Compromise (1867) and the unification of Budapest (1873) gave a new impetus to the creation and maintenance of public parks. The very idea and the ensuing practice of embellishing and civilising the cities changed their aspect substantially, Hungarian horticulture reaching unprecedented standards by the turn of the 19th and 20th centuries. In Budapest, besides the lavishly ornamented City Park and the Margaret Island, other areas were now equally well tended, and the new, large 'People's Arbour' (Népliget) awaited the inhabitants of the poorer districts. Campaigns launched by the governments encouraged the planting of trees and, following Queen Elizabeth's death, laying out parks in the countryside, while spas traditionally boasted extensive parks and gardens.

1. ábra A budai Városmajor terve. Tallherr József, 1785

1. Bevezetés

A mai értelemben vett közparkok Európában az újkorban jelentek meg, ami összefüggött a városiasodás, a polgári társadalom létrejöttével. A sűrű beépítésű városokban érhető módon megnőtt az igény a növények és a zöldfelület iránt. A természet megbecsülése, illetve kultusza alapját képezte az új hozzáállásnak, a közösségi akarat, a megfelelő szervezet és az anyagi erő pedig praktikusán tette lehetővé a városi parkok megvalósítását.

A jelen áttekintés terjedelmi okokból szükségszerűen vázlatos, de a kutatás is sok területet még alig érintett. Az általános tendenciák, a főbb emlékek és a legjelentősebb alkotók azonban már így is felvázolhatók.

2. Anyag és módszer

Jelen történeti áttekintéshez a következő irodalmak szolgáltak legfőbb forrással: TÖRS (1872), KOPECZKY (1908), THALY (1958), KIÁ CZ (1968), GOMBOS (1974), PETNEKI (1991), BÖRCSÖK (1999), SISA (2007) és SISA (2013).

3. Eredmények és értékelésük. Történeti áttekintés

A városi parkok kezdetei Magyarországon a 18. századra nyúlnak vissza; a 19. század első felében már figyelemre méltó parkok jönnek létre; a teljes kibontakozásra pedig a dualizmus korában kerül sor oly módon, hogy a magyar kertkultúra századfordulóra már igen magas, európai színvonalat ér el.

A 18. század végi Pest-Budán az első közparkok uralkodói vagy magánkezdeményezésre jöttek létre. A budai Városmajort II. József tervezte 1785-ben, hogy a Budára helyezett hivatalok és intézmények – a helytartótanács, a kamara, a főhadtestparancsnokság, a bíróság – tisztviselőinek, valamint a helybeli polgároknak szolgáljon felüdülésül. Ez a felvilágosult abszolutizmus gesztusa volt, amelyhez hasonlót II. József Bécsben már gyakorolt, amikor 1766-ban a Pratert, 1775-ben az Augartent megnyitotta a közönség előtt. Bécshez képest Buda késésben volt, nem csak az időpontot illetően, hanem azért is, mert – minthogy itt nem áll rendelkezésre meglévő királyi park vagy vadaskert – új létesítményt kellett létrehozni. A Városmajorhoz Tallherr József (1730 k. – 1807) kamarai építész készített tervet. Ez geometrikus (francia stílusú) parkot irányzott elő, melynek középtengelyében fősétány húzódott. A sétány a korszak városi közterületének egyik alapformája volt, amely a jelen esetben a létrehozandó közpark fő motívumát képezte. (1. ábra)

Pesten a külvárosban jött létre az Orczy-kert. Ezt báró Orczy László tervezte Bernhard Petri német kerttervező 1794-ben, a magyarországi viszonyok között még korainak számító tájképi (angol) stílusban. Nem sokkal elkészülte után a tulajdonos megnyitotta a közönség előtt, de mivel a városközponttól távol esett, nem tölthette be maradéktalanul közpark funkcióját.

A 19. század első felében Pest belvárosában nem készült közpark – jól ismert az ügyben döntő befolyással bíró József nádor híres-hirhedt mondása: „Fák nem valók a városba”. Ezzel szemben Széchenynek az Újépület melletti terület beültetésére irányuló kezdeményezése rendbontó kivételnek minősült. A Belvároson kívül, de onnan elérhető távolságban a jött létre a tájképi stílusú Városliget. Korábbi kezdemények után 1817-ben fogtak hozzá kialakításához a német Heinrich Nebbien (1778–1841) terve nyomán, többek között József nádor támogatásával. Pest-Buda másik nagy parkjának, Margitsziget sorsa sajátosan alakult.

2. ábra A Margitsziget József nádor villájával

A terület a kertszerető és a botanikához kiválóan értő József nádor magántulajdona volt. A Margitszigeten kívül további parkok kialakításában játszott kulcsszerepet: az alsúti kastélypark, a budai várkert, a gazdasági és kertészeti funkciót betöltő kert lágymányosi Nádorkert. A munkálatokhoz a Tost kertészdinasztia tagjait fogadta szolgálatába. A Margitsziget nagy részén tájképi kertet alakított ki, benne platánokkal: a hatalmas ágakkal szétterebélyesedő fa a romantikus ideálnak kitűnően megfelelt. A nádor a középkori romhoz festői villát („holländisches Haus”) építtetett. (2. ábra)

A sziget, illetve a park státuszát illetően a nádor két érzés közt őrlődött: tartsa meg teljesen saját használatban, vagy legye lehetővé a csónakon oda érkező polgároknak a látogatást. Szerette szépségeit nyugodtan élvezni éa megóvni a vandalizmustól, ugyanakkor Pest-Buda lakóitól sem akarta teljesen elzárni. A Margitsziget félprivát–félnyilvános jellege a nádor élete végéig fennmaradt.

A vidéki Magyarországon ekkor alig, vagy egyáltalán nem létezett közpark. Korai formája a sétány vagy a sétatér volt. Ebben Pozsony élen járt: Vályi András már 1799-ben, *Magyar Országának leírása* c. munkájában „külömbféle számos sétáló hely”-ről emlékezik meg a várossal kapcsolatban. A legnagyobb, a Színház és halpiac közt 170 lépés hosszú volt és négy fasorból állt. Sétateret alakítottak ki Sopronban 1828-ban, Kaposváron 1835 után, Kolozsváron 1839–43-ban. A Bécshez közel eső, németes kultúrájú Pozsony azért is jelentős, mert itt alakították ki a történeti Magyarország korai, talán a legkorábbi igazi közparkját, tulajdonképpen nem a városban, hanem átellenben, a Duna déli partján. Neve németül Aupark, magyarul Városi Díszliget, vagy röviden Liget volt. 1775–76-ben jött létre mint városi mulatóhely csillagformára rendezett fasorokkal – innen legelső neve: Sternallee –, nyilván a bécsi Prater mintájára. (3a. ábra)

1832-től kezdve tájképi parkká alakították át Carl Ritter (1797 – ?), a Széchényi család kertésze terve nyomán. Tehát akárcsak a Brunsvik családnak dolgozó Heinrich Nebbien, Ritter személyében is magánszolgálatban álló kertész végezte közpark tervezését. Az átalakítás során a pozsonyi Liget körvonala lényegében megmaradt, mint ahogy a központi tér kiemelt szerepe is, de területét immár kanyargó utak és facsoportok tagolták. (3b. ábra)

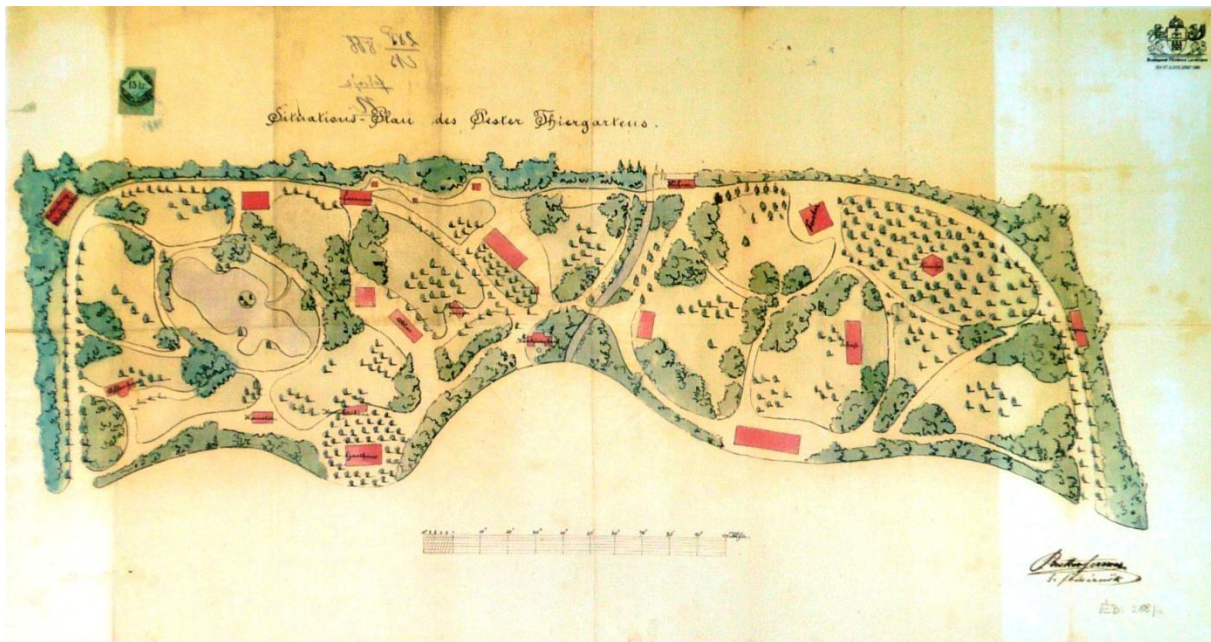
3. ábra a) A pozsonyi Liget (Sternallee).
b) A pozsonyi Liget tájkép parkká formálva

A korabeli fürdőhelyek parkjai is összefüggenek a polgári életforma és mentalitás, a városiasodás kérdésével. A reformkor társadalmi élete, szellemi pezsgése szerepet játszott abban, hogy létrejöttek és népszerűvé váltak. Látogatásuk – a külföldiekkel szemben – patrióta gesztusnak számított. Többségük (Pöstyén, Trencsénteplic, Szalatnya, Szliács) a Felvidéken, mások a Balaton mellett vagy az ország délkeleti végein volt található. A fürdő- és szállóépületeket változó nagyságú és formájú, eltérő intenzitással művelt parkok vették körbe. Fejlesztésüket többnyire magánföldesurak vagy a Kamara végezte. Balatonfüredet a tihanyi bencés apátok fejlesztették. Itt már a 18. század végén sétateret alakítottak ki szabályos sorokban ültetett fákkal. A 19. század elején ettől északra angolkertet ültettek, fölötté terjedelmesebb sétakerttel. A vendégházakkal, fürdőházakkal, színházzal és kápolnával ellátott fürdőhely a reformkori politikai és szellemi elit nyári fővárosa lett. Szliács tágas, szelíden hullámzó dombság terül el. Kedvező természeti adottságait jól kihasználva a Kamara nagyszabású, tájképi parkot létesített, amely jóformán beleolvadt a természetbe. A kastélyparkokkal vetekedő fürdőhelyet József nádor látogatta rendszeresen. (4. ábra)

A szabadságharc utáni korszakban színre léptek a hazai kertészet nagy személyiségei, mint id. Pecz Ármin (1820–1896), a Ludoviceum főkertésze. Pecz nagy kereskedelmi kertészetet hozott létre, és a faiskolai természetben is élen járt, ami városi parkok létesítése szempontjából fontos fejlemény volt. Az ő terve szerint alakították ki az első pesti Állatkertet a Városligetben. (5. ábra)

4. ábra Szliács, fürdőpark

5. ábra A pesti Állatkert helyszínrajza. Reitter Ferenc id. Pecz Ármin terve nyomán, 1866

Ő tervezte a pesti szabálytalan útvezetés, tájkép stílusú Múzeumkertet is (területe akkor nagyobb volt; 1879-ben, a Múzeum körút létesítésekor 15 m széles sávot levágtak belőle). 1860-ben Berzsényi Dániel, 1861-ben Kazinczy Ferenc büsztjét helyezték el benne, ami által megindult a nemzeti emlékkertté válás útján. Ez a magyar kertművészetben egy új műfajt jelentett. Vidéken a debreceni emlékkertnek szántak hasonló funkciót az 1860-as években, ide Csokonai Vitéz Mihály szobra került.

A kiegyezés, a budapesti városegyesítés, a gazdasági fellendülés jelentős lökést adott a magyarországi közparkok fejlődésének. A mentalitás is változott a városi, illetve emberi környezet rendezésére irányuló fokozott törekvések jóvoltából. A 19. század elején elkezdődött városszépítési mozgalom a csúcspontját a századfordulón érte el. A nagy anyagi befektetés és hatalmas, ám olcsón rendelkezésre álló munkaerővel létrehozott és fenntartott, gondosan ápoltságok és széles sétányok a századfordulón a civilizációs szint addig példátlan emelkedését jelezték.

A városi parkok rendkívüli fejlődése mögött komoly intézményi és személyi háttér állt. Budapesten létrejött az egyesített fővárosi kertészete, amelynek figyelme és hatásköre már nem csak a hagyományosan Pest központi és fő parkjának tartott Városligetre, hanem a parkok összességére, sőt a fasorok ültetésére és az összárosi szintű fejlesztésre is kiterjedt. Fuchs Emil (1830–1896), a fák és cserjék szaporításának szakértője 1865-ben lett Pest főkertésze. Őt 1892-ben váltotta a német születésű Ilsemann Keresztély (Christian Ilsemann, 1850–1912), akinek a tevékenysége a fővárosi kertészet világszínvonalra emelése miatt nagy jelentőségű. Intézményesített kertészetek más városokban is létrejöttek. Ezen kívül kapitalisztikus jellegű, akár igen nagy telephellyel rendelkező kertészeti magánirodák, vállalkozások is alakultak. Létrejöttek és működésük jelentős újdonságot és változást jelentett a korábbi korszakokhoz képest, amikor a főúri uradalmak számítottak kertészeti központoknak. E területen a legnagyobb munkásságot a Németországból érkezett Hein János (Johann Hein, 1866–1935) tudhatott magáénak, számos gyógypark (Pöstyén, Rajecfürdő), városi park (Szombathely, Nyíregyháza) és kastélypark tervezője, egy nagy és prosperáló kertészeti tulajdonosa volt. A fenti fejleményekkel összefüggött, hogy a kertészképzés színtere, amely korábban hagyományosan egy-egy főúri kastélypark – Alcsút, Körmen – kertészetével volt azonos, 1894-ben a budapesti Kertészeti Intézet létrejöttével állami

intézménnyel bővült. (Előzménye Entz Ferenc 1853-ban alapított magániskolája, a Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézete volt.)

A szóban forgó korszak kezdetén leginkább még a hagyományos, angol eredetű tájképi kertalakítás a jellemző, szabálytalanul elszórt, romantikus facsoportokkal és bokrokkal, szabad gyepfelületekkel, kanyargó utakkal, alkalmanként kerek virágágyásokkal. Az elkövetkező évtizedekben általános tendenciaként a formális-geometrikus elemek terjedése, valamint ezzel kapcsolatosan az egyre sűrűbb és intenzívebb kiültetés a jellemző. A parkok leglátványosabb és legkarakterisztikusabb elemei kétségtelenül a virágágyások. Kompozícióikra a barokkos ornamentika jellemző. A virágágyak színvilága élénk, ami párhuzamba hozható a századfordulós építészet polikrómiára irányuló törekvéseivel. A szőnyegágyak, melyek lehetnek négyszögletesek vagy kerek, jellemzően valamilyen feltűnő elemet tartalmaznak középpont, pl. a kiültetett virágok közé szervesen beillesztett, edényben nevelt növényt, leginkább pálmát. A kerek virágágyakat gyakran feldomborodó alakban formálják meg, ami külön plasztikus hatást, feltűnőbb látványi megjelenést kölcsönöz. A századfordulón a kertkultúrát is érintette a szecessziós stílusirányzat, ami a szőnyegágyakban finomabb, rafináltabb mintázat, illetve nem egyszer a ritkább színek és színárnyalatok alkalmazását jelentette.

A dualizmus korában világvárossá fejlődő Budapest kertészeti színvonala rendkívüli mértékben megnövekedett. Néhány régebbi parkját jelentősen felfejlesztették. Így József nádor egykori refugiumát, a Margitszigetet – amely a szerencsétlen sorsú István főherceg birtoklása idején az enyészeté lett – a nagy nádor fia, József főherceg 1867-től kezdődően megújította oly módon, hogy a térstruktúráját alapvetően megőrizve virágágyásokat ültettek, sziklafalat és vízesést alakítottak ki, valamint szórakoztató- és fürdőtelepet hoztak létre. (6a. ábra)

A sziget tisztán tájképi kertstílusa az építészeti elemek és a szabályos virágágyások jóvoltából eklektikusabb, egyúttal változatosabb lett, mint ahogy a nagyszámú látogató miatt a térhasználat korábban exkluzív jellege is alapvetően megváltozott. A Városliget is jelentős átalakuláson ment keresztül, aminek az 1885-ös Országos Kiállítás, majd az 1896-os Ezredéves Kiállítás adott komoly lökést. (6b. ábra)

6. ábra a) A budapesti Margitsziget vízesése.
b) A budapesti Városliget 1900 körül

Az 1885-ös kiállításához nagyszabású parkosítást végeztek, megépítették a Stefánia út városligeti meghosszabbítását, állandó épületként létrehozták az Iparcsarnokot és előtte a téglány alakú, virágágyásokkal beültetett ún. korzót. Az 1896-os kiállítás létesítésekor továbbra is lényegében tiszteletben tartották a park útjainak íves-kanyargó vezetését, de beleillesztették a szabálytalan ívű, részben a terület peremén futó sétányt átfedő ún. kiállítási körutat, továbbá a tavat átívelő, ám a környezetbe diszkréten belesimuló hidat.

7. ábra a) A budapesti Népliget helyszínrajz.
b) A budapesti Erzsébet tér 1900 körül

A tájképi-festői elem visszaszorulását, a terület „urbanizálást” jelzi a Nádor-sziget megszüntetése, illetve a Széchenyi-szigeten az azt teljesen betöltő Vajdahunyad vár (Történelmi Főcsarnok) tartós berendezkedése.

Az említett parkok, különösen a mindenki számára hozzáférhető Városliget a századforduló közeledtével egyre inkább túlterheltnek tűnt. Részben a liget tehermentesítésére, de egyáltalán a munkáskerületek számára új, nagy városi park létesítését határozták el. Ennek nyomán egy korábban elhanyagolt, külvárosi területen létrehozták a Népligetet. Terveit Ilsemann Keresztély készítette, a megvalósításra két fázisban került sor (1893-1896, 1900). Az első menetben kialakított rész íves-elliptikus útvezetésével a francia Jean-Charles Alphand kerttervezési elvéhez állt közel, míg a másodiknál a tervező visszatért a klasszikus tájkerti művészet alapformáihoz. (7a. ábra)

A budapesti zöldfelületet növelte, hogy számos kisebb-nagyobb, korábban elhanyagolt közteret igényes formában parkosítottak. Közülük mérete és központi elhelyezkedése miatt – a történelmi Belváros és Lipótváros között terült el – kiemelkedett az Erzsébet tér. A parkok méretével vetekedő térség a városi kertészet figyelmének központjába került, viráganyagában és stílusában rendszeresen megújult, s idővel a főváros leginkább szem előtt lévő, reprezentatív térsége lett. (7b. ábra)

A századfordulóra esik a Gellért-hegy kertészeti és tereprendezésének kezdete. A Duna partján emelkedő sziklás természeti képződmény rendezése, a város szövetébe való betagozása összefüggött az Erzsébet-híd létesítésével, illetve a híd tengelyében a Szent Gellért-szobor felállításával. Az erre vonatkozó pályázat eredményének figyelembevételével Bakos János, a Közmunkatanács műszaki osztályának főnöke 1900-ban készítette el a végleges terveket. Alapeszméje szerint a meredek hegyoldalon a lépcsős utakkal és vízeséssel kialakítandó résznek simulnia kellett a terep természeti adottságaihoz, ugyanakkor festői tájképet kellett alkotnia. A terület és a hozzá csatlakozó Döbrentei tér kertészeti kialakítását Ilsemann Keresztély tervezte meg. (8. ábra)

Ha kertészeti tekintetben egyik vidéki város sem vetekedhetett Budapesttel, fejlődésük igen jelentős volt. Jellemzően a városok rendelkeztek saját főkertésszel, sőt saját kertésszettel is. Ismert például, hogy a sétányokkal és parkokkal jól ellátott és a városi fejlődésben élenjáró Temesvár 12 holdas faiskolával és 2 holdas kertészteleppel rendelkezett. Még az olyan kisebb város is, mint amilyen Zenta, a századfordulón évente több mint 10 000 koronát költött kertészeti célokra. A városi szépítő bizottmányok tevékenysége nem kis mértékben éppen ilyen feladatokra irányult.

8. ábra A budapesti Gellérthegy és Döbrentei tér 1910 körül

A város rendezését és fásítását nem egyszer a felvilágosult elveket valló polgármester életcéljául tűzte ki. Példamutató volt Gubody Ferenc, Cegléd polgármestere, aki közel negyedszázados működése (1884–1907) során az alföldi várost régi, falusias jellegéből kivetkőztette, nem utolsó sorban fásítással és parkosítással. Nem véletlen, hogy a település fő parkját utóbb róla nevezték el és mellszobrával díszítették. Másutt a környéken birtokos arisztokrata működött közre: Aranyosmarótot nagy áldozatokkal gróf Migazzi Vilmos szabályoztatta és fásította be.

Az 1867 utáni korszak városi parkjainak alakulása különféle formában történhetett. A meglévő, régi sétateretek és parkok továbbfejlesztése volt az egyik, kézenfekvő lehetőség. De a legtöbb városban új parkok is létesültek, kertészetileg rendezett, nem egyszer igényes formában. Praktikus megfontolások és a meglévő adottságok miatt ezek rendszerint már a régi városmagon kívül kaptak helyet. Így jött létre Kassán a Hernád folyó és a vasúti pálya között a Széchenyi liget, (Böllmann János, 1894), vagy Szatmárnémetiben a gödrös téglavető helyén létesített Kossuth-kert (Hein János, 1898). Különösen nagy lehetőségeket kínáltak olyan városok, ahol a városrendezés jelentős természeti vagy történeti adottságokat használhatott ki. Győr, a vizek városa a Rába folyó szabályozása jóvoltából szép szigetet nyert, melyet a környékével együtt parkosítottak. Brassóban a várost szorosan körülölelő hegyek lejtőin és lankáin alakítottak ki ligeteket és sétautakat, melyekről pazar kilátás nyílt. Temesváron, a hadászatiilag egykor oly fontos katonavárosban az erődítmények lebontása, a nagyszabású városfejlesztés és a Béga folyó szabályozása nyomán jött létre a ligetek és sétányok impozáns, és a történeti Magyarországon legnagyobbak számító rendszere. A fasorokon kívül részét képezte a városliget, a Scudier-liget, a Ferenc József-liget és az Erzsébet-liget.

A természeti-kertészeti környezettel kapcsolatos tudatosság megnövekedett, a táj megszépítése általában egyre fontosabbá vált, amit a magyar állam központi intézkedésekkel is igyekezett előmozdítani. E tekintetben jelentős szerepet vállalt Darányi Ignác (1849–1927) földművelésügyi miniszter (hivatalban 1895–1903). Darányi 1896-ban körlevelet bocsátott ki, amelyben a városokat és községeket felszólította, hogy a millennium emlékére fákat

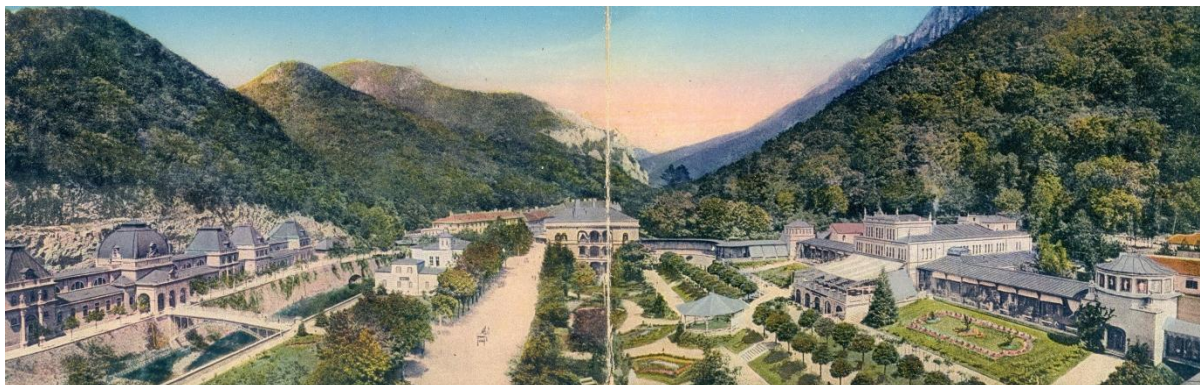
ültessenek; kérése nyomán kb. kétmillió fát ültettek el országszerte. 1897-ben a kereskedelmi miniszterrel együttműködve elindította a közutak befásításának programját, amely során mintegy 12 000 kilométernyi hosszúságú útvonal mentén másfélszázezer magas törzsű gyümölcsfát ültettek. Darányi másik programja már közvetlenül érintette a városi parkok kérdését is. Erzsébet királyné halála után (1898) újabb körlevélben fordult Magyarországhoz, emlékfák, facsoportok és ligetek ültetését szorgalmazva. Felszólítása nyomán országos mozgalom bontakozott ki, amelynek során egyre-másra jöttek létre az országban az új – és rendszerint Erzsébet nevét viselő – terek, sétányok, ligetek és parkok. A legdíszesebb Erzsébet-parkot természetesen Gödöllőn, a királyné kedvenc tartózkodási helyén alakították ki Råde Károly terve nyomán (1898–1900). Rafinált rendszere elliptikus és kanyargó utakból és egy széles, diagonális fő tengelyből állt. A park elején a magyar korona felnagyított másolatával ékes magas sziklacsoportozatot alakítottak ki, amely előtt Erzsébet szobra áll (Róna József, 1901). (9. ábra)

9. ábra A gödöllői Erzsébet park alaprajza és nézete

Magyarország egyes régiói különösen gazdagok voltak fürdőhelyekben, és ennek megfelelően fejlődött nagy ütemben, részben korábbi hagyományokra támaszkodva a fürdőkultúra és a fürdőpark-létesítés is. Leginkább a Felvidéken, továbbá Erdélyben – a Székelyföldön és Dél-Erdélyben – volt jelentős a számuk. A nagyobb helyek különösen nagyvonalú és igényes kialakítással dicsekedhettek. Buziásfürdőn a park díszkertet és tavat is rejtett magában, Pöstyénben a Vág folyó szigete kínált nagyszabású lehetőséget tervezőjének, Hein Jánosnak. Herkulesfürdőn a terepadottságok – hegyoldal a Cserna folyó szűk völgyében – csak teraszos kialakítást tett lehetővé, ám az eredmény így is látványos volt. (10. ábra)

A 19. század utolsó harmadában a szabadvízi fürdésre alkalmas helyeken, jelesül a Balaton partján ugyancsak jelentős üdülőhelyek jöttek létre. A tó partján a régi, hagyományos fürdőhelynek Balatonfüred számított, ahol a tó közvetlen közelében elterülő Stefánia park és sétány eleganciájával és nagyvilágias jellegével vetekedett a hegyvidéki fürdőhelyek parkjaival. Újabb létesítésű volt a tó déli partján Balatonföldvár és Siófok fürdőtelephez kapcsolódó parkja.

10. ábra Herkulesfürdő 1900 körül

4. Következtetések

1914-re Magyarország – mint több más területen – a kertművészetben szintén behozta történelmi lemaradását, a városi parkok kialakításában felzárkózott az európai színvonalhoz. Ha más művészeti és tájalakítási eszközökkel, de célunk az kell, hogy legyen, hogy továbbra is fenntartsuk, vagy legalább tudatosan ne romboljuk azt, amit elődeink ránk hagytak.

5. Irodalom

Börcsök Erzsébet (1999): Budapest, Múzeumkert. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest.

Gombos Zoltán (1974): Régi kertek Pesten és Budán. Natura, Budapest.

Kiácz György (szerk., 1968): A Fővárosi Kertészet száz éve. Budapest.

Kopeczky Sebő (1908): Darányi Ignác működése. Kertészeti Lapok 23(5): 138–140.

Petneki Áron (1991): Múzsák szabadságon. Az idő múltatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). Helikon 37(1–2): 240–249.

Sisa József (szerk. 2013): A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest.

Sisa, József (2007): Städtische Parkanlagen in Ungarn 1867–1918. In: Hajós, Géza (szerk.): Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, pp. 121–164.

Thaly Tibor (1958): A 200 éves Városliget. Gondolat Kiadó, Budapest.

Törs Kálmán (1872): Margit-sziget. Athaeneum, Pest.

Tata történeti értékű közparkjai, különös tekintettel az Angolkertre

Sylvester Edina

Equilibrium Tájépítész Studio Bt; 1123 Budapest, Kékgolyó utca 2/a.; esylvester2@gmail.com

Tata's characteristic features and its land-use are based upon the special natural elements of the area and its open town structure. During the second golden age of the town the prominent members of the count Esterházy family evinced permanence to establish and expand their estates. Their residence must have brought a spectacular change into the history of the townscape including the town parks. It happened more than 200 years ago that the quality of the residence's scenery definitely enhanced by the works of ingenious experts and artists. Furthermore, the settlement's environment had set the aesthetic standards high for the European garden art and updated landscapes. It was Tata's enlarged landscape garden featuring a network of waters with big ponds surrounded by several gardens that determined the prospective green structure of the town. The *Jardin Anglais* has always been considered as a particularly picturesque scene here. Originally, it was not located in the centre belonged next to the castle but on a farther territory solving recreational summer activities in a detached garden within a large park system. Bearing outstanding relevance both to the history of garden art and art history, from the mid-20th century this place became the biggest public park in Tata. Despite constant changes of land-use and the succession of nature, the basic character of the garden and its famous built elements have survived centuries. Still they are existing, awaiting for being rehabilitated.

1. Bevezetés

A tatai táj adottságainak egyedülálló sajátossága és kultúrát teremtő történelmi szerepe tette lehetővé a középkor óta várossá váló település fejlődését és virágzó korszakainak saját határait is túllépő hatását. A mocsarak, erdők halban és vadban gazdag térségén a víz domináns jelenléte minden időben élhető körülményeket nyújtott az ember számára. A helybeli régészeti kutatások városi és városkörnyéki leletei, sőt az Angolkertben előkerült emlékek is az emberi kultúra szinte minden időszakát reprezentálják. A *geológiai sokszínűség* mellett a mésztufa barlangrendszerekben fellelhető *őslénytani maradványokat* kuriózumként tartják számon. A földtörténeti újkor tektonikus erői által megindult kőzetmozgások nyomán feltörő *langyos vizű források* a térség unikális értékeivé lettek. Hajdan 31 felszínre törő, név szerint megnevezett forrást tartottak számon (HORUSITZKY 1923; DORNYAI 1925). A kristálytiszta, forrásvizeknek, a patakok sokaságának és a tágas tavaknak ilyen gazdag jelenléte Tatának egyedülálló sajátossága, nem csoda, hogy a "*vizek városa*" elnevezést kapta. A tatai vízfolyások a 13. század óta malmokat hajtottak, amik korábban város életvitelét szolgálták, később a festői *vízi-malmok* a tájépítészeti romantikus motívumaivá váltak.

A város életéhez népes vízimadár-világ is tartozik. Az időtlen időktől fogva ide vándorló és innen tovaköltöző szárnyasok tömegei a város legnagyobb tavának délkeleti nádasában találnak pihenőhelyet. Európa egyik legkritikábbá váló költöző madarának a vetési lúdnak több tízezres tömege miatt Tatát a „*vadludak városa*”-ként is emlegetik. A helyi és szakszerű természetvédelmi szolgálat jelenleg 230 madárfaj tatai előfordulását jegyezte fel az Öreg-tavon (MUSICZ 2006).

A mindenkori települést a nyitottság, átjárhatóság jellemezte. A lakott területegységek a tájjal közvetlen kapcsolatban éltek. A környező természet felé kapcsolódásnak ez a nyitott formája alapozta meg a későbbi korok tájhasználatát, a település szerkezetét és képét.

1.1. Az Angolkert helye és jelentősége Tatán

Egy táguló terű, vizekkel teleszótt környezetben született meg az egyik leghíresebb hazai tájépítészeti alkotás, a város egészét behálózó tatai tájképi kert. E rendszeren belül különleges helyszín az Angolkert. A volt Tóváros déli részén, Az Által-ér völgyének keleti felében, enyhe magaslaton jelölték ki a helyét. (1a. ábra) Keletkezésének és fejlődésének történetében döntő fordulatoknak számított az Esterházy grófi család egyes generációinak a birtokközpont építészeti és kertépítészeti kialakításában kifejtett aktív, koncepciózus közreműködése, valamint a kor kimagasló tudású, tehetséges hazai és nemzetközi szakembereinek, művészegyéniségeinek munkája. A grófi rezidencia környezetének és települési élet színterének alakítását ők emeltek az európai tájépítészet léptékére és nivójára.

Az elmúlt több mint 200 év, különösen a világháborúk és a második világháborút követő évtizedek komoly nyomot hagytak a városszerkezeten és a benne élő kertrendszeren. Az utóbbi 20 év folyamán a felgyorsuló vállalkozási láz telekalakítási és építési vágyait kiszolgáló beruházások veszélyhelyzetet váltottak ki az történeti városrészek területein. Ekkor merült fel az Angolkert műemléki védelmének szükségessége. A város középső, északnyugat-délkelet irányú tengelye mentén kialakult ökológiai híd széles sávjában a Ramsari egyezmény részeként nemzetközi szintű madárvédelmi zóna és a Natura 2000 által lefedett terület húzódik. Tatán a természeti értékek együttesének nemzetközi szintű elismertségét sikerült kivívni, 2013-ban a város elnyerhette a Strasbourgi Európa Tanács Európa Díját. Az Angolkertben a természetes élőhelyek sorsa azonban bizonytalanná vált. A kert a helyi jelentőségű természetvédelmi területhez és a városmagot keresztben lefedő műemléki jelentőségű területhez tartozott, egyértelmű, hogy itt a kert művészeti alkotás jellegének, szerkezetének, tárgyainak és az azt megőrizni kívánó műemlékvédelemnek kellett prioritást élveznie! A helyszín látványos állapotromlása is a védelem napirendre tűzését siettette. A kert műemléki védelme 2004-re datált.

Az egyedülállóan értékes – de 1950 után a bányászat következtében elapadt – forrásvíz-készlet az egyes forrásokat tekintve tudományos előrejelzésekkel megbecsült időpontokban jelenik meg (CSEPREGI 1999). (1b. ábra) A szóban forgó területen két nagy forráscsoportot is érint a természetes rehabilitálódási folyamat. Az utóbbi évek csapadékosabb időjárása és a térségben a mélységi vízkivételek csökkenése felgyorsította a legnagyobb vízhozamú Tükörforrás visszatérését, ami szintén a gyors közbelépést sürgeti. A irreverzibilis állapotok elkerülése érdekében az Angolkert magterületének rehabilitációjára Európai Unió pályázatokra benyújtott dokumentációk készültek.

1. ábra a) Történeti park és kert bemutatása Tata természeti és építészeti értékei térképének felhasználásával (PannonCart Kft, 2003)

b) A tatai karsztvízforrások és a karsztvízszint terepszinthez viszonyított magasságai térképének részlete (CSEPREGI et al. 1999)

2. Anyag és módszer. A kutatás tartalmi és technikai leírása

2.1. Levéltári források, múzeumi, illetve egyéb adattári dokumentációk felhasznált anyagai

A tatai Angolkert építéstörténetének és kortörténeti jelentőségének vizsgálatához a felhasznált források jegyzékén túl is széleskörű szakirodalom, illetve a tatai Komárom Megyei Kuny Domokos Megyei Múzeum adat- és térképtári anyaga nyújtott alapot. A tatai levéltári anyag 1891-ben elégett az irattárban. A Komárom-Esztergom Megyei Levéltárból Tatára átkerült anyag nagy része a műegyetemi tanár, Révhelyi Elemér kigyűjtése és jegyzetei alapján követhető nyomon. Az Országos Levéltárban (MOL) lévő gazdag Esterházy anyag részben az Eisenstadt-i hercegi, részben a grófi ág – elsősorban Csákvári – levéltára. Tatára vonatkozóan a Tatai Esterházy Levéltár; *Birtoképítkezés* (1767–1810) áll rendelkezésre. A helyi kutatható forrásokkal együtt a kívánt hitelesség eredményesen megközelíthető.

A tatai Komárom Megyei Kuny Domokos Múzeum térképein kívül, vízrendezési térképek az esztergomi Duna Múzeumban álltak rendelkezésre. Az országos katonai térképek (I. II. III. és az utóbbi reambulált változata) a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárából, a kataszteri térképek a Tatai Földhivatalból kerültek ki.

2.2. Irodalmi áttekintés, szakirodalmi és szépirodalmi művek, kiadványok

Az irodalomjegyzék tételein kívül a háttéranyagok köre az alábbiak szerint alakult:

Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez 2. MTA, Budapest, Komárom Megyei Múzeumi Szervezet, Tudományos füzetek, Komárom-Esztergom Megyei Múzeum Közleményei (2003-tól), Annales Tataienses IV., Tata Barátainak Köre évkönyvei;

Műemlékvédelem 2004., 2007., és 2008. évjáratái, Kertművészet és műemlékvédelem külön kiadványai, Magyar Arborétumok és Botanikus Kertek Szövetségének 2003. kiadványa;

NKÖM műemléki védettségre történő felterjesztés védési dokumentációja, Magyar Kertész. – az Országos Magyar Kertészeti Társulat közlönyének, a „Garten und Landschaft” München és a „Historische Gärten” Wien szaklapok témához kapcsolódó számai. Karták Könyve II. bővített kiadásában szerepelő, a témát széleskörűen érintő nemzetközi egyezmények, karták.

2.3. Kutatási módszerek

A kutatást a forrás és terepkutatás alapozta meg. Az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára, Mikrofilm archívuma, Fotótára, és könyvtára, szakintézmények egyetemek, a KÖH, a VITUKI könyvtárai jelentették a fővárosi intézményi háttérrel. Tata városi könyvtára, a KDMM, és a Tatai Földhivatal gyűjteményei álltak rendelkezésre. A terepkutatást a reambulált várostérképpel történő folyamatos bejárások, fotósorozat készítése egészítette ki.

2.3.1. Az Angolkertre vonatkozó vizsgálati és tervi előzmények

Településfejlesztési koncepciók, településrendezési tervek a következők: „Tata és településcsoportja Általános Rendezési Terv felülvizsgálata és korszerűsítése” (VÁTI 1983) – a történeti kert egészét belterjes parkká nyilvánította. Tata Általános Rendezési Tervében (VÁTI 1993) az Angolkert Műemléki Jelentőségű Területben jelent meg és helyi természetvédelemben részesült. Tata közigazgatási területére készült szerkezeti és

szabályozási terv (2000–2003): Pro Terra Kft., VÁTI Kht., Equilibrium Tájépítész Studio Bt., BVFT Kft., KÉSZ Kft. A terv a műemlékként védendő történeti kert és a műemléki környezet határait már tartalmazza.

A volt Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ kiviteli tervi dokumentációi, szakvéleményei, felmérései között a tatai Angolkertre nézve jelentősek a következők: a Pálmaház szállóként történő működtetése idejéből származó felmérések helyszínrajzok a KÖZTI által tervezett szabadtéri színpad lekicsinyített és átrajzolt tervrajzával. Tata Néppark kiviteli terve (1983). tervező: (Maurer-Klimes Attila, Komárom-Esztergom Megyei Parképítő és Kertészeti Vállalat. Hidrológiai szakértő: Vajna György.

Múrom kőrestaurátori felülvizsgálata és környezetrendezés (1983–1990). Török építmény felújítása (1998), környezetrendezése kertépítészeti tervező: Örsi Károly.

A tatai források visszatérésével kapcsolatos vizsgálatok és cselekvési program” (1999) Hydrosys Kft., Monumentum Kft., Equilibrium Bt.

„Javaslat a történeti kertek körébe tartozó tatai Angolkert védetté nyilvánítására” műemléki védettségre való felterjesztés dokumentációja (Sylvester Edina 2002–2003). A tatai Angolkertet a műemlékek sajátos tárgyai között rendeletileg műemléknek nyilvánították (321/2004 (X.12.) NKÖM. rend.).

Pálmaház helyreállítása valamint kiegészítése építészeti és környezetrendezési engedélyezési, kiviteli terv és megvalósítás (2005–2007) Pannonterv Kft, Equilibrium Bt.

Jenő-malom, Nyári-lak (angolkerti Kiskastély), szabadtéri színpad építészeti és kertépítészeti, valamint a kerti utak kertépítészeti helyreállítása – engedélyezési és kiviteli terv (2010): XYZ Kft, Tilia Bt. Kerttörténeti kutatás: Equilibrium Bt. „A tatai Angolkert kulturális és természeti értékeinek helyreállítása” c. kerttörténeti dokumentáció (2013), készítette: Sylvester Edina. Visszatérő források és a növényzet kertépítészeti rehabilitációs engedélyezési terve és a készülő kiviteli terve: City terv Mérnökiroda Kft, Tilia Bt. (KEOP pályázati támogatással)

2.3.2. Helyszínen végzett kutatások dokumentumai

Régészeti kutatások: a tatai Kuny Domokos Megyei Múzeum régészeinek 2003. évet megelőző időszakában.

Kertrégészet: Kutatásvezető: Belényesy Károly régész, segítői a Budapesti Corvinus Egyetem Kertművészeti Tanszékének végzős tájépítész hallgatói. (2010).

Műemléki épület helyszíni falkutatása – Pálmaház (KÖH, 2003), Jenő-malom – (régészeti és épületszerkezeti kutatás és dokumentáció (MNM és KDMM, 2010.).

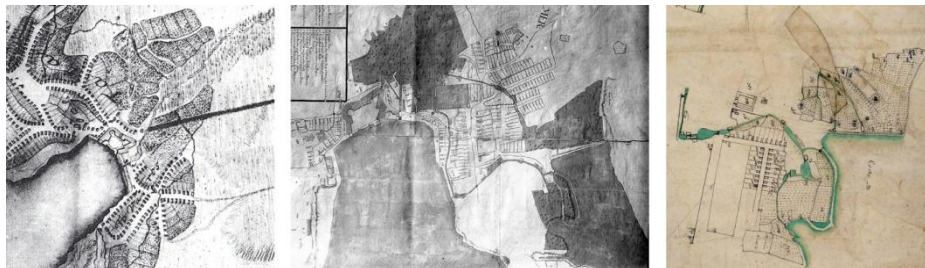
Falkép-kutató restaurátori feltáró munka: Nyári-lak (Clematis Bt, 2010-2011).

3. Eredmények és értékelésük

3.1. Tatán a városfejlődés története összefonódik a kertművészet történetével

A táj-víz-kert kapcsolatban kell keresni Tata mindenkori jellegzetességét, igazi arcát. A 14. század második felében a mocsárvilágból kiemelkedő sziklatömbre földesúri vár épült. A vár és a település első fénykora a 14. és 15. század fordulójára tehető. Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt a vár királyi birtok lett. Ezt követően Mátyás király reneszánsz stílusban átalakított vára és annak környéke az uralkodó visszavonulásának, halászatok, királyi vadászatok színterévé alakult át. A Vártól keletre eső ligetes magaslat platóján feltörő langyos vizű forrásokon épült fel a király és királyné fürdője.

Tata és várának második fénykora az Esterházy család tatai grófi ágához tartozó, művelt és világot járt generációk birtoképítési munkájának köszönhető. Az 1700-as évek elejétől a terület a tudatos tájalkítás székhelyévé vált. Mikoviny Sámuel, a kora kiváló polihisztor mérnöke 1746-ban feltérképezte a térségi állapotokat (2a. ábra), ez alapján 1747-ben meghatározó jelentőségű mocsár-lecsapolási munkát végzett (DEÁK 1987). Ezt megelőzően 1730-ban völgyzárógát építésével a Vár előterében létrejött a régen Nagy-tónak nevezett tágas vízfelület, ami Tata és környéke képét évszázadok távlatában alapvetően meghatározta. Az ország legrégebbi mesterséges halastava ekkor 350 hektár kiterjedésű volt, az Öreg-tó mai állapotában 220 hektárra csökkent.

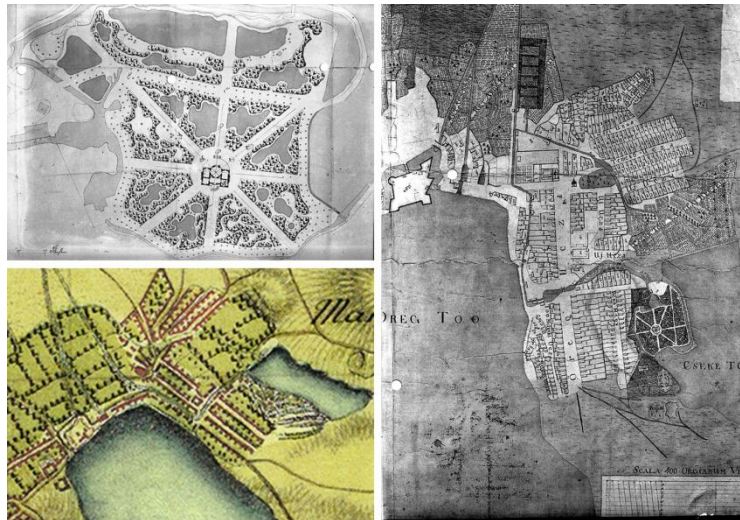
2. ábra a) Mikoviny Sámuel 1746. évi felméréseinek kinagyított térképe (KÖRMENDI 1984). b) 18. század közepe után keletkezett várostérkép (KDMM HGy). c) Békahegy városrész térképe a 18. századból (KDMM HGy)

Gróf Esterházy Ferenc kancellár (1715–1785) helykijelölő döntése alapján tatai rezidencia akkori ura gróf Esterházy Miklós (1711–1764) a megbízásából *Fellner Jakab* tervei szerint az eredeti fényűző tervek helyett egy szerényebb tatai kastély épült meg. A barokk városban a tatai kastély és a lovak tartására épült Schweitzerei 1765 és 1769 között az Öreg-tó észak-nyugati illetőleg nyugati partjain valósultak meg. Ez döntő fordulat volt a tatai kertrendszer stílusváltásának és a városszerkezet alapjai lerakásának véglegessé válását tekintve. A merőben új stílus az 1700-as évek első évtizedeinek Angliájából származott. A felvilágosodás korának szemlélete a szabadság nevében megvalósította a végtelen természeti szépségű, korlátok nélküli tájképi kert művészetét. Az angolkert eszméje és formai megjelenése az 1780-as években érkezett hazánkba (ZÁDOR 1974, 1976; GALAVICS 1999). Az építető Esterházy grófok Tatán jó érzékkel alakították ki a tájba simuló kertrendszer minden részletét, nem kevésbé kiváló érzékkel választották ki a legmegfelelőbb hazai és külföldi művészeket, építészeket, mérnököket, mesterembereket. A tatai tájképi kert hazánkban az új természetszemlélet-, és kertépítészeti stílus igen korai megjelenésének számít.

1761–1765 években a kastélytól távolabb, a tóvárosi Békahegy lapályán a Baji vízfolyás mocsaras területének fejénél létrehozott völgyzárógát előtt megépült a jelenleg 19 hektáros Cseke-tó. Ez volt a híres Angolkert kialakulásának első lépcsőfoka, ami a forrásokra épülő kerti vízfolyások rendszerének tervezésével és kivitelezésével folytatódott. (2b., 2c. ábra)

Az Angolkert kialakulása és korai korszakának fejlődése gróf Esterházy Ferenc (1746–1811) nevéhez fűződik. A kastélytól távolabb, a későbbi Tóvároson jelölték ki a grófi család saját elkülönülő pihenését, szórakozását, nyári felüdülését szolgáló kert létrehozására alkalmas területrészt. A kastélykert esetében a városi lakóterület elválasztása céljából, az Angolkertnél a város és a későbbi városfejlődés iránya felől kőkerítést emeltek.

Az Angolkert legkorábbi korszakának szerkezete irreguláris kertstílusban valósult meg. A Cseke-tótól délnyugatra elterülő, magaslati térszínre készült kertterv feltehetően *Isidore Ganneval* kezéből került ki (BORSODI 2005; FATSAR 2008), aki 1782-ben készített tervet a tatai kertre (3a. ábra) Az átmeneti stílusokorszak motívumai (VON BUTTLAR 1989; HUNT 1991) a barokk merev csillagsétányának alapvető használata és a már nem rokokó, de nem is picturesque térkitöltés modora és vonalvezetése jellemzi a tervet. (SYLVESTER 2003; 2004a) E legkorábbi elképzelés megvalósításának tanúja az 1783. évi I. katonai felmérés és egy városi felmérés térképszelvénye (3b., 3c. ábra).

3. ábra a) A kert irreguláris stílusú terve 1782-ből (feltehetően I. Gannevaltól) (KDMM HGy). b) Az 1783. évi I.katonai felmérés részlete (HIM Hadtörténeti Térképtár). c) Az 1780-as évek várostérképe (részlet) (KDMM HGy)

A csillag-sétány központjában a kert első épülete – a Nyári-lak – Grossmann József tervei szerint épült meg (4. ábra). A hamarosan elavulttá váló kertrészt elbontották, és 1784-ben a Nyári lak környezetében megkezdődött kert stílusváltást követő átépítése.

4. ábra a) Tükör-forrás tava és a Nyári-lak 20. század első felében (képeslap) (KDMM HGy). b) Nyári-lak teraszos homlokzatának archív fényképe (KDMM HGy). c) Nyári-lak jelenlegi állapota (S. E.)

1780-as évek végétől a századfordulóig egymást követve épültek meg a szentimentális korszakra jellemző építmények. Ezek mai állapotát az (5. ábra) fotói mutatják be. Jelentős új törekvés volt a Múrom kialakítása, a vértesszentkereszti kora-gótikus templomrom építő-elemeinek a tatai Angolkertbe való átplántálása, és ott kerti múromba építése. Autentikus művészettörténeti értékelés szerint Magyarország legnagyobb szabású múroma a tatai (GALAVICS 1999). A később felnövekvő növényzet a tér és az idő dimenziójának kertbeplántálásával teljesítette ki a művet. Az Angolkert korai *szentimentális stílusú* magja az eszmei, formai és hangulati változatosság leggazdagabb egysége.

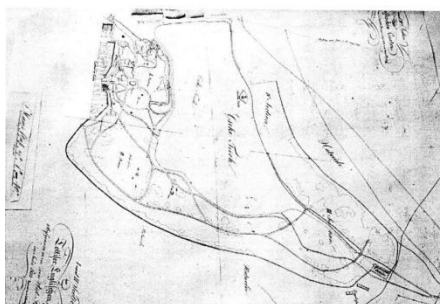
5. ábra Angyal-forrástó, Múrom, Pokol-műbarlang, Grotta-szentély, Török mecset, Platánliget (S. E.)

Az Angolkert városrész léptékű fejlesztést generált, a Tóváros kialakulását keltette életre. A kert tervezésével egy időben új teleksorokkal és fésűs beépítésű, oldalhatár menti

házhelyekkel szabályozták a Hattyúliget utcát és a mai Sport utcát. A tájépítészeti mű egyúttal méltán értékelhető alapvető településtörténeti elemnek. Közvetlenül nem a központi kastély építészeti rendszerét gazdagító kertépítészeti alkotás, tehát épp helyzetéből adódóan – mint önálló angolkert – az elsőnek mondható az országban. (ORMOS 1967) megállapítása szerint is hazánkban az első önálló „tájképi modorban” létrejött kertként a régi tóvárosi Angolkertet nevezhetjük meg. Robert Townson angol utazó 1792. évi magyarországi látogatásakor lelkesen méltatta a tatai kertet (TOWNSON 1797).

Gróf Esterházy Miklós (1775–1856) a tatai és a csákvári uradalom örököse és ura idejében fejlődött ki a Tatát áthálózó tájképi kertrendszer, ami kinyílt a városon túli táj területhasználatára. A 19. század elején az Esterházyak családi építésze lett *Charles Moreau francia származású bécsi építész*. Tatára 1813-ban érkezett, és a tatai vár helyreállítása alkalmával a romos várat az egész, nagykiterjedésű, városi léptékű romantikus kert részeként kezelte. A tatai kastély, előterében az Öreg-tó óriási vízfelületével, a tó fejenél a romantikus tájképi elemként felfogott középkori Vár romjai, a Schweizerei és környezete, túlparton a Vágóhíd Fellneri formája, a vízimalmok sora és a kiterjeszkedett területű, romantikus Angolkert egy nagy egységbe szervezett és az egész tájjal összekomponált óriási kert együvé tartozó részei lettek. *Ezt tekinthetjük a város későbbi zöldfelületi rendszere alapjának.*

Az Angolkert bővülésének és a klasszikus tájképi kert elvei szerinti továbbfejlesztésének időszaka az 1820-as évekre tehető. 1822-i keltezésű a Tatai Angolkert több szelvényből álló, Bánóczy Antal mérnök aláírásával ellátott színes rajza, amelyet Eduard Rieße 1823-ban dolgozott át (6. ábra). Eredménye a kibővült Angolkert teljes területének helyszínrajza. A korabeli Angolkert teljes területe egységes képének közlésére elsőként 2003-ban kerülhetett sor (SYLVESTER 2003; 2004b; 2006). A helyszínrajz az Angolkert Baj irányában elhúzódó legtávolabbi pontjain már az Esterházy Pezsgőgyári együttes is látható.

6. ábra Az Angolkert teljes területének helyszínrajza, 1823-ból (KDMM HGy)

Az üvegház környékének átalakítását tárja fel az 1885-ből származó földhivatali kataszteri térkép, ami elsőként ábrázolja az 1885 táján épült *Pálmaházat*, a nagyvonalú rendezvények helyszínét. Az épület a kert felé pálmaházként reprezentált, a túl oldalon Kioszk-bővítménnyel és terasszal nyílt a Hattyúliget-fürdő (Kristálystrand) felé (7. ábra).

7. ábra a) Régi Pálmaház az eredeti forrástól felől (KDMM HGy).

b) Hattyúliget-fürdő a Pálmaházi kioszkkal (KDMM HGy).

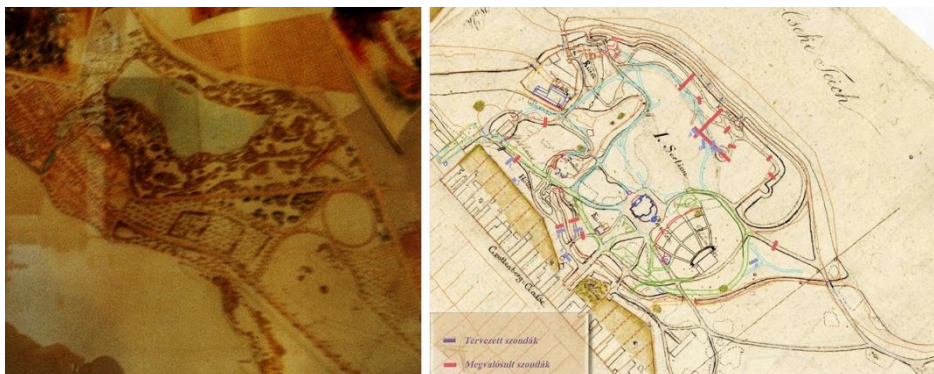
c) A helyreállított Pálmaház főhomlokzata (S. E.)

Háry Gyula 1900-ban készült festményén az Angolkert a Baji úttól és a Sport utcától a kert „aha” árkában 1885-ben kiépített vasúti sínekig húzódik. *A kép idevágó részlete tanúja az Angolkert legnagyobb kiterjedésének, ami az egyik autentikus kiindulási alap lehetett a területi védettség lehatárolásakor. Itt az Angolkert szerkezete is megfigyelhető. (8a. ábra)*

Az érett klasszicizmus korától az Angolkert egyre inkább publikus célokot is kielégített, bizonyos részeit 1930-ban átadták városi közcélok betöltésére, így előképe lehetett a nagyobb kiterjedésű városi közparkjainknak. Az I. világháború után a Fényes-fürdő a felüdülés elsődleges helye lett, a vasút mentén tenispályák épültek. A 20. század közepétől a hajdani Angolkert a város – sportpályával és a Kristálystranddal működő – legnagyobb közparkja lett.

Tatán is megjelentek az adott korszellemet tükröző növények, azonban a kert a dendrológiai kertek elterjedésének időszakában sem vált arborétummá. A kezdetek növényfajtái a korstílust képviselő expresszív formákat megelevenítő fák voltak, mint az erős érzelmeket kiábrázoló, csüngő koronájú szomorúfüzek /*Salix alba 'Tristis'* és a dél-európai eredetű oszlpos olasznyár /*Populus nigra 'Italica'*. RAPAICS (1940) szerint hazánkban az első szomorúfüzeket Tóvároson ültették. A tatai Cseke-tó partján ültetett eredeti példánya közelében Kazinczy-pad és emléktábla őrzi a felvilágosodás költőnagyságának a tatai kerthez és kedvenc fájához fűződő emlékeit. A kert matuzsálemei a 200 éves nagylevelű hárs /*Tilia platyphyllos*/, egyes platánfák és a későbbi évtizedek festői platánliget fái /*Platanus × acerifolia*/. A kert fajtakülönlegességei speciális botanikai védelmet igényelnek.

A kert a II. világháborút követően a tulajdonviszonyok gyökeres átformálásával alapvető változásokon ment át, eredendő értékeit tekintve – elsődlegesen a forrásvizek kiszáradásával – veszteségeket kellett elszenvednie. A forrástavak vízfelületei lecsökkentek, a természetes medreket kibetonozták, feltöltötték. A londoni Olimpiára való felkészülés sikere érdekében – a kert délnyugati határsávját igénybe véve, a Baji útig terjedően – létrehozták az Olimpiai Edzőtábort. A korlátlan közhasználatú Népparkként működő kert terhelése, és a kerti terek módosításai torzították a hitelességet, lefokozták a kertben rejlő ökológiai és esztétikai értékeket. Az ezredforduló körüli években a tulajdonviszonyok újbóli változásaival a területi szétaprózódás folyamata fokozódott. Az 1933 és 1936 között megrendezett angolkerti nagyszabású szabadtéri operaelőadások (KÓLA 1936; KÖVESDI 1998), óriási sikerén felbuzdulva az 1960-as években újonnan kialakított szabadtéri színpad ezres nagyságrendű nézőterével és a világosítási rendszerrel együtt túldimenzionált és esztétikailag kifogásolható beavatkozást jelentett a történeti kert életébe. A Pálmaház szállóvá alakítása a történeti épületszerkezet drasztikus megváltoztatásával járt. A két világháború közötti időszakra besűrűsödött növényállomány miatt az eredeti átlátások eltűntek, eredeti térhatásuk torzult. A kerti látványtengelyek, beültetései a jelentős kompozíciós motívumokat takarnak.

8. ábra a) Az Angolkert legnagyobb kiterjedésének képe Háry Gyula festményén 1900-ból (KDMM VM). b) A reambulált város térkép és az 1823. évi helyszínrajz összevetítésére szerkesztett kertrégészeti terepkutatások helyszínrajza (Belényesy Károly, 2010)

A városiasodással a kert használatának változásaival járó környezeti hatások mellett a városi közparkokra általában vonatkozó beavatkozások és a fenntartási sablonok szabványosították a növénytakaró településen belüli megjelenését.

3.2. *Eredmények értékelése*

A kutatások fényében leszögezhető, hogy a tatai Angolkert művészettörténeti és ezen belül kertépítészet-történeti szempontból is páratlan, egyedi helyzetű, önmagában kiemelkedő értéket képvisel; természetes tehát, hogy feltétlenül értő és rendszeres gondoskodást igényel. A hosszú időn át, több éves munkával jegyzékbe gyűjtött magyar történeti kertek önállóan és teljes terjedelmükben törvényi szintű műemléki védelemben az 2001. évi, a kulturális örökség védelméről szóló LXIV. sz. törvény által részesültek. A kert műemléki védelme feltételezte és megkövetelte, a városi és az angolkerti helyszínrajzok, maga a kutatás megteremtette a hiteles helyreállítás lehetőségét.

1822–1823. évi helyszínrajzainak felkutatása alapvetően fontos volt ahhoz, hogy megismerhetővé váljon a tájképi kert klasszikus korszakának kerthasználata, a kert híressé vált és sokszor méltatott vízi útjai („vízi partiái”), kerti építményeinek helye és fő funkciójuk, megközelítésük és az útvezetés. A szakirodalmi művek a korszellem és a művészi formavilágon átélésén túl a korszakok tipikus növényalkalmazása és a helyi szokások ismeretéhez vitt közelebb.

A kutatás jelen fázisában kijelenthető, hogy az eredeti térszerkezet és a legjelentősebb elemek még helyreállítható fázisban vannak. Térbeli pontosításukhoz kertrégészeti kutatás beindítására volt szükség. Hasonló helyzetről lehet beszámolni más kastélykertek, mint a bicskei Batthyány kastélykert esetében is (FATSAR 2004). A park legrégebbi egységében végzett kertrégészeti vizsgálatok – az eddig talált leletek az írásos és térképi forrásokat igazolva – több történeti korszak helyi jelenlétére utalnak, hosszabb vagy hosszú távú vizsgálatuk indokolt és szükséges. Levéltári kutatás és egyházi levéltárak, könyvtárak jövőbeni felkeresésére még szükség van. Fraknó várának levéltárában is gazdag forrás állhat rendelkezésre, amit az Esterházy familia kutatása kapcsán már érintettek.

4. Következtetések

Az Angolkert a korszellem és a területhasználati módosulások folyamatos változása ellenére évszázadokon át szolgálta, és a jövő tekintetében is szolgálni tudja a városiak közösségét és a látogatókat. A kert életének folyamatos változása, a területhasználat aktuálisan legmegfelelőbb formáinak kimunkálása és életre keltése is a kutatások folyamatosságát feltételezi.

A tatai kertnek a közeli csákvári kerttel, a kismartoni hercegi Esterházy kastélykerttel és egyéb európai kertekkel való összehasonlítása azok felkutatásának és helyreállításának ismerete, az azonosságok és különbségek értékelése a vizsgált helyszín, azaz a tatai specifikumok felismerésének elmélyítésére és kidomborítására ad alkalmat.

A tervezés minden léptékében a megelőző kutatás fontosságának hangsúlyozása a területben rejlő komplex értéknek, a múlt örökségének a jövő generációk számára történő hiteles átadása szempontjából fontos.

5. Irodalom

Borsodi Zsófia (2005): A tatai Esterházy kastély kertjének története és helyreállítási terve. Kézirat, BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár, Budapest.

Csepregi András – Lorberer Árpád – Sárvári István – Fürst Ádám – Tóth Mária – Dorn Frigyes – Sylvester Edina – Kovács Árpád (1999): A tatai karsztvízforrások visszatérésével közép távon szükségessé váló műszaki vizsgálatokat és intézkedéseket megalapozó tervdokumentáció. Hydrosys Kft., Monumentum Kft., Tatabánya Vizmű, Equilibrium Bt., Tata.

Deák Antal András (1987): A „Hungaria Nova” megrajzolója, Mikoviny Sámuel élete és munkássága. Vízügyi Dokumentációs Szolgáltató Leányvállalat, Budapest.

Dornyai Béla (1925): Tata-Tóváros hőforrásai és közgazdasági jövőjük. Englander, Tata
Fatsar Kristóf (2004): Előzetes geofizikai kutatások a bicskei Batthyány-kastély kertjében. Műemlékvédelem 48(4): 233–243.

Fatsar Kristóf (2008): Magyarországi barokk kertművészet. Helikon kiadó, Budapest,

Galavics Géza (1999): Magyarországi angolkertek. Balassi kiadó, Budapest.

Horusitzky Henrik (1923): Tata és Tóváros hévforrásainak hidrogeológiája és közigazgatási jövője. Magyar Királyi Földtani Intézet Budapest, 25(3): 38–83.

Hunt, John Dixon (1991): 'Ut Pictura Poesis' The Garden and the Picturesque in England. (1710-0750). In: Monique Mosser – Georges Teysot (szerk.) The History of Garden Design. Thames & Hudson and Massachusetts Institute of Technology USA.

Kóla Margit (1936): A Tata-Tóvárosi szabadtéri játékok története. (1933-1936. közötti időszakban). Dunántúl 2: 3–13.

Körmendi Géza (1984): Tata története 1727-től a polgári forradalomig. In: Körmendi Géza (szerk.): Tata története II. 1727-1970. Tata Város Tanácsa, Tata.

Kövesdi Mónika (2008): A gróf kertje, a gróf színpada. Komárom-Esztergom Megye Múzeumainak Közleményei 13–14: 13–19.

Musicz László (2006): Tata madártani jelentőségének áttekintése. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 13–14: 383–397.

Ormos Imre (1967): A kerttervezés története és gyakorlata. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Rapaics Raymund (1940): Magyar kertek. Egyetemi Kiadó, Budapest.

Sylvester Edina (2003): A Tatai Angolkert. Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 10: 247–272.

Sylvester Edina (2004a): A tatai Angolkert történeti kertként való védetté nyilvánítása. Műemlékvédelem 48(1): 15–26.

Sylvester Edina (2004b): Tata a kertek és a vizek városa. Arx-oppidum-civitas, A vártól a városig. Tata évszázadai. Annales Tataiensis 4: 151–180.

Sylvester Edina (2006): Ein ungarischer Englischer Garten in Tata. Der Stadt der Gewässer. Historische Gärten 12(2): 16–19.

Townson, Robert (1797): Travels in London, Hungary. In: Baranyi József (szerk.): Régi utazások Komárom Vármegyében. Komárom, 1928.

VÁTI (1983): Tata és település csoportja Általános Rendezési Terv felülvizsgálata. Lechner Lajos Tudásközpont Dokumentációs Központ.

VÁTI (1993): Tata Általános Rendezési terv, a belterület tervének felülvizsgálata és korszerűsítése. Lechner Lajos Tudásközpont Dokumentációs Központ.

von Buttlar, Adrian (1989): Der Landschaftsgarten, Gartenkunst des Klassizismus und der Romantik. DuMont Buchverlag GmbH und Co. Kommanditgesellschaft Köln, Fed. Rep. of Germany – Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete (1999): Balassi kiadó, Budapest.

Zádor Anna (1974): The English garden in Hungary. In: Pevnsner, Nikolaus (szerk.) The picturesque garden and its influence outside the British Isles. Válogatott tanulmányok. k.n., Washington DC, USA.

Zádor Anna (1976): Klasszicizmus és Romantika. Corvina kiadó, Budapest.

Kastélypark egykor és ma, Vadászati Múzeumpark Hatvanban

Szabadics Anita

Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ; 1113 Budapest, Daróczi út 3.;
anita.szabadics@mnm-nok.gov.hu

The Hungarian Government decided in 2011 to establish the National Museum of Hunting in the castle of Hatvan and a Museum Park of Hunting in one part of its former garden. The garden was one of the most prominent ones in the era of Historical Revivalism in the early 20th c. in Hungary but almost entirely perished after World War II. A housing estate and the city hospital were built on its site. The currently evolving Museum Park will serve as a public park including a main pedestrian path of the city. The aim of the new design has been to adopt the new touristic function while evoking the onetime atmosphere of the highly damaged garden and saving its ruined but still restorable values. The renovation of 2005 (designed by József Kiss) dominates the close surroundings of the castle; event spaces will be located in the side yards. The damaged parts beyond the close environment of the castle could also be involved in the development. The main structural elements in the area handed over by the hospital will be renovated after tearing down reservoirs and many utility buildings. The upper third of the formerly 600 m long main axis with its closing staircase and buttress will be released from under a slag filling. The boiler room and laundry given over by the hospital as well as the labyrinth that terminates the park towards the hospital will serve as places for experience in the park. Construction works are proceeding fast, the Museum Park opens for visitors in the spring of 2014.

1. Bevezetés

A hatvani kastélypark a huszadik század elején hazánk egyik legszebb historizáló stílusban kialakított kertje volt. Grandiózus kompozíciója számos művészt megihletett, festői részleteit neves alkotók örökítették meg. Kertművészeti értékein túl a park lenyomata és egyben méltó kerete is volt annak az európai kisugárzású szellemiségnek és kultúrának, amely a Hatvany család felemelkedésével a településre költözött. Megalkotói, a tulajdonosok, neves tervezők és kertészek mind tudásuk legjavát adva igyekeztek maguk körül harmóniát teremteni, majd évek hosszú során át gondosan fenntartani. A huszadik század eleji archív felvételeket nézve szomorú végiggondolni, mennyi munka veszett a semmibe a II. világháborút követő évtizedekben. Ma, egy fél évszázad elteltével a már csak nyomaiban létező kert újra életre kel. Vadászati Múzeumparkként eredeti területének töredékén csupán, de ismét park lesz a kastély mögött. Park, amely mint tematikus kert ismereteket közöl, közpark, amely szabadon látogatható és gyógyítja testünk és lelkünk, és park, amely emlékeztet gyökereinkre, és a múlt értékeire.

2. Anyag és módszer

2.1. Irodalmi áttekintés

A park történetének feldolgozása több évtizedre tekint vissza. Korzim Erika, a kastélypark utolsó kertészenek, Korzim Gyulának leánya évtizedek óta igyekszik a figyelmet a hatvani park felé fordítani. Az ő jóvoltából maradt fenn az a fotósorozat is, amely a park

1930-as években rögzített állapotát megörökítette. A képeket, illetve a parkról készített nagy méretű rekonstrukciós rajzot 2003-ban, a Hatvany család kulturális szerepét bemutató konferencián kiállítás formájában mutatták be. A konferencia előadásai között, illetve az erre az alkalomra megjelent tanulmánykötetben Alföldy Gábor mutatta be a kert építéstörténetét a tőle megszokott igényességgel. Tanulmányában a család egyéb hatvani vonatkozású kertépítészeti tárgyú megbízásait, a parkban elhelyezett szobrok eredetét és a kertészet működésének fontosabb állomásait is feltárta. (ALFÖLDY 2003) A műemlékvédelem látókörébe a hatvani kastélypark a nyolcvanas évek derekán került. Az Országos Műemléki Felügyelőség részéről Örsi Károly és Kiss József készített tervet az elő- és oldalkertekre, a dísz- és mellékudvarokra. (OMF 1984) A tervek megvalósulására húsz évet kellett várni, míg 2005-ben a kastély homlokzatának helyreállítási munkáihoz kapcsolódóan rendezték a kastély szűk környezetét a korábbi tervek aktualizálásával. (ÁMRK 2005)

2.1.1. A park építéstörténetének rövid összefoglalása

A kastély építésének idején, 1754 és 1757 között a kertről még kevés tudható. Az építtető, Grassalkovich (I.) Antal kastélyát gazdasági uradalmi központként működtette, de díszkert kialakításáról nincs tudomásunk. Először egy 1771-es leltárban említettek egy részben fallal kerített kertet, amelyben egy kertészház is állt, majd egy 1796-ban készült összeírás gyümölcsösről, méhesről és legelőről tett említést. (ALFÖLDY 2003)

1. ábra a) A kastély a hozzá tartozó terület ábrázolása 1857-ből. b) A kert ábrázolása 1863-ból

Egy 1857-ből származó térkép kastélyhoz tartozó területet egészen a zagyva árterületéig jelöli, de az ábrázolásból a kert részleteire nem következtethetünk. (ÚT 1857) Az 1863-ból fennmaradt várostérkép alapján már sejthető az ábrázolt kert jellege (VÁROSTÉRKÉP 1863) Az együttes ekkor már a Sina család jelentősebb birtokában volt, kertet érintő beavatkozásáról idejükből nem maradt fenn adat, így a rajzon látható szabályos táblás alaprajz feltehetően a Grassalkovich leltárban szereplő korábbi kialakítást mutatja. Az előkert elrendezése eltért a maitól, az oldalkertek kerítései ívesen befutottak a főbejáratig. A kastély és melléképületei által közrezárt udvart még egy térként jelöli a rajz, és tőle északra ábrázolja a táblás kialakítású kertet, amely az összeírásban említett gyümölcsössel azonosítható. A térkép ábrázolja a sarokpavilonokat, de a kerten belül a rajz nem jelöl építményt, támfalat, a táblák egyenletes rendje a mai állapottól eltérően nem utal teraszok létre, vagyis a terület ekkor még

egyenletesen lejtett észak felé. A fentieket támasztotta alá a kert megelőző régészeti feltárása és régészeti megfigyelése is, amely megállapította, hogy a kastély és a kórház között található kertrész középtájon kettészelő támfal alatti területen a felső rétegeket leszedték, míg a támfal felett feltöltés volt tapasztalható. (JANKOVICS 2012) A felső kertrész meglévő téglakerítéseinek vizsgálata szintén hasonló eredményt hozott. A Thurzó utcai kerítés eredeti, a sarokpavilonokkal azonos korú barokk szerkezetnek bizonyult, amelynek falzatában középtájon egy korábbi nyílás volt azonosítható. A nyílás alja a belső oldalon terepszint alatt helyezkedett el, ami a terület kastély felőli részének feltöltésére utal. Eszerint a park mai kétszintes terepkialakítása, illetve maga a támfal is későbbi, mint a falazott kerítés a Thurzó utcai oldalon. A rajzon jól látható továbbá, hogy a táblás kert északi határánál szakad meg az egykori hatvani erődítést védő vizesárok. A kastély a vár dombjára épült, észak felé a Zagyva árterébe nyúló területek mélyebben helyezkedtek el, amelyeket az egykori vizesárok feltöltésével tettek elérhetővé. Egy másik 1863-ban készült tagosítási térképen az 1796-os összeírásban említett mélyen fekvő, körülárkolt legelő kiterjedése is azonosítható, a vízelvezető csatornák a táblás kert keleti és nyugati határának vonalát folytatják. (TAGOSÍTÁSI 1863)

2. ábra Kataszteri felmérés 1884

A Hatvany család 1867-ben jutott a kastélyhoz. Díszkert kialakításáról még jó ideig nincs adat, az 1884-es kataszteri térképen a korábbi állapothoz hasonló elrendezés látható. (KATASZTERI 1884) Kirajzolódik a gyümölcsös szabályos négyszöge, mögötte a későbbi tájképi kialakítású kertrész még csak „Fácánycs”-ként jelöli a rajz.

A reprezentatív díszkert kiépítése a család anyagi felemelkedéséhez köthető. A kert kialakításának időpontja nem egyértelmű, annyi bizonyos, hogy a park 1890 és 1913 között készült el. Tervezőjeként Ilsemann Keresztély neve ismert, de mivel a kert folyamatosan fejlődött, és a következő két évtizedben is sok, a kert lényegét érintő változás történt, Ilsemann mellett meg kell említeni a Hatvanyak szolgálatában álló magasan képzett főkertészek nevét is. 1909–13-ig a poroszországi születésű Neckuen Horst töltötte be ezt a pozíciót, majd 1913–25-ig a csehországi születésű Jedlicska Nándor látta el a főkertészi teendőket, akitől négy évre Kunsch Antal vette át ezt a feladatot. Végül 1929-től az utolsó főkertész Korzim Gyula volt, aki egészen a II. világháborúig vezette a park és kertészet

ügyeit. A dísnövénykertészetet olyan szintre fejlesztette Hatvanban, hogy bevételeiből a teljes park fenntartásának költsége biztosítva volt. Hatvany Sándor halálát követően a kert ügyeit Hatvany Irén irányította nagy odaadással egészen a II. világháborúig. (ALFÖLDY 2003)

2.1.2. A kert fénykora a 20. század első felében

A park huszas-harmincas évekbeli állapotát már jól ismerjük, erről a korszakról nagy számban maradtak fenn fényképek, illetve képeslapok, és több kertismertető is készült, köztük olyan is, amely a növényanyagot is részletesen tárgyalja. (HLM s.a., DOKTAY s.a., KORZIM et al. s.a.)

A kastély reprezentatív elő- és oldalkertjei az 1900-as évek elején, a ma is álló díszkerítés megépültét követően alakultak ki. A támfalakként működő kerítésfalak tették lehetővé az oldalkertek feltöltését, és az így létrejövő sík felületeken díszkertek kialakítását. A keleti oldalkertben a gyepes partert két rokokó szfinx díszítette, a nyugati oldalkertben a hátsó kertrészből az 1930-as években áttelepített rózsakert kapott. Elöl, a felhajtó íve által közrezárt részen díszes virággrupp helyezkedett el, a homlokzat előtt nyírt tiszafák sorakoztak.

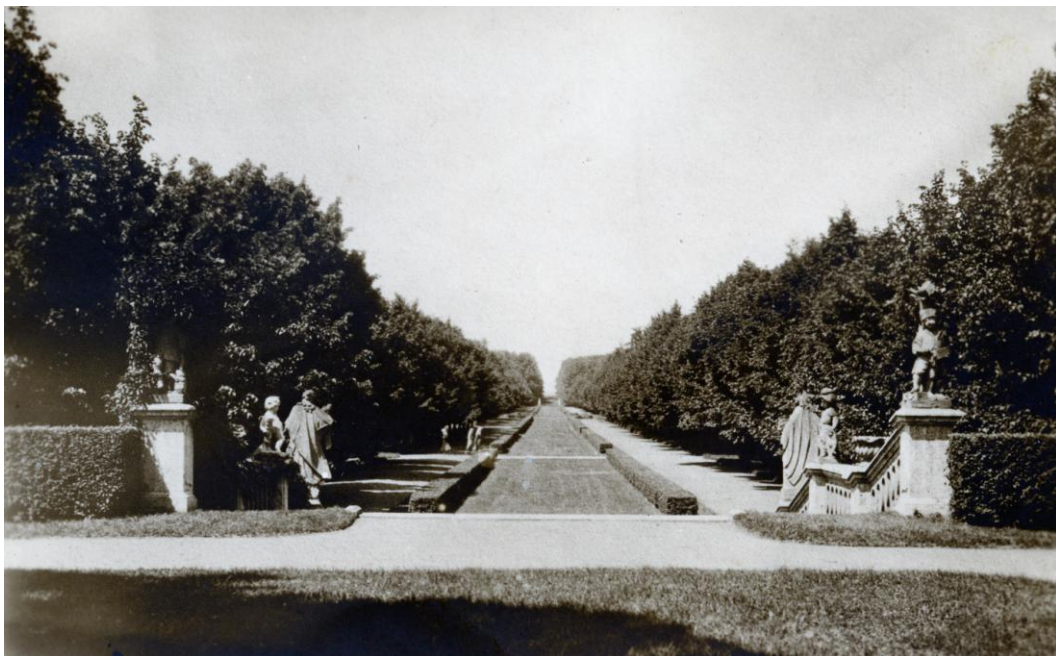
3. ábra A díszudvar a 20. század harmincas éveiben, Bojár Sándor felvétele 1936. Kádiné Nagy Valéria gyűjtése

Az északi oldalon az épületszárnyak által közrezárt díszudvar közepén az udvar négy sarkát ívesen ültetett fagyal sövények takarták ki, köztük a tizes években még csak nyírt buxusokkal díszített gyepes parter, majd 1922-től gyepes szegéllyel keretezett díszmedence állt, tálcás faragott kúttal a közepén. Az udvar sarkaiban a fagyalsövény jótékony takarásában olyan kevésbé látványos részletek bújtak meg, mint a kastély jégverme. A sövény előtt turbános férfialakok szobrai díszítették a kertet. A falakkal határolt díszudvarból a hátsó parkba egy pillérekkel keretezett, nyíláson lehetett átjutni. A kert leglátványosabb elemének, a mintegy hatszáz méter hosszú látványtengelynek a belső udvar díszes kialakítása adta indítását, így már innen érzékelhető volt a kert kiterjedése, nagyszabású kompozíciója. A mellékudvarok gazdasági funkciót láttak el, mindkettőből kapu nyílt az északra elhelyezkedő kertrész felé.

A díszudvar északi kapuján kilépve egy sík, oldott örökzöld és lombos csoportokkal sűrűn beültetett területre érkeztünk. Ez a kertrész a felsőkert, amelyet akkoriban „angolkertnek” hívtak, a tőle északra elhelyezkedő, feszes rend szerint kialakított

„franciakerttel" szemben. A kertet felfűző tengelyt a felsőkertben egy kör alaprajzú sétány törte meg, amely a középpontból kimozdítva a fák közé vezette a sétálót, hogy aztán a körsétány északi végén egy szobrokkal díszített elegáns lépcsőhöz érve szembesülhessen az észak felé hosszan elnyúló kettős sétány és fasor lenyűgöző látványával. A díszlépcső a kert egyik legszebb részlete volt, korlátját szobrok és vázák díszítették. Előtte a nyírt fagyalszalagos gypsávot két oldalról széles kavicsos sétány és hársfasor kísérte. A lépcső két oldalán húzódó támfal előterében, a sétány két oldalán, nyírt sövényfalakból alakítottak ki boszkékat, amelyek közepén labdagyepeket rejtettek. A boszkék mögött lécrácsos rózsalugasok futottak, amelyeket egy-egy rácsos pavilon zárt le. A keleti oldalon a sövényfal takarásában úszómedencét helyeztek el, a lugastól északra sziklakert, aranyhalas, tavirózsás medence és melegházak következtek. A nyugati oldalon a boszké és lugas mögött rózsakert, később, a rózsák áttelepítését követően napórás évelőkert terült el. A kert keleti szélén, a lovardától a park kijáratáig magas nyírt sövényfalak között lovaglót vezetett, míg a nyugati szélén az úgynevezett „teniszút" húzódott, amely a kert északi, mélyebben fekvő tájképi részében kialakított teniszpályához vitt. A teniszút végén carrarai márványból készült, szobrokkal és vázákkal díszített balusztrád állt az út két oldalán. A kert geometrikus részletei a korábbi fallal kerített gyümölcsös területére terjedtek ki, az azon túli, hajdani „Fácányos" szabad kialakítású tájképi kert volt, festői növénycsoportokkal, kanyargós utakkal.

A különböző hangulatú részeket a teljes kerten végighúzó kettős sétány fogta össze. A tengely közepe táján – valahol a mai kórház épületének helyén – a középső gypsáv négyzetesen kiszélesedett, majd újra összeszűkül, a kiszélesedő részt nyírt sövényből kialakított motívumok díszítették. A tengely végét a budavári Tánacsics utcai, egykori Erdődy-palotából idehozott faragott erkélymellvéd zárta le. A kertet gazdagon díszítették szobrok, vázák, egyéb faragott kőelemek, amelyek jellemzően más kertekben előforduló elemek másolatai voltak. (ALFÖLDY 2003)

4. ábra A díszlépcső és a park fő tengelye a háború előtt, Bojár Sándor felvétele 1936, Kádiné Nagy Valéria gyűjtése

5. ábra A szobrokkal díszített lépcső, Bojár Sándor felvétele, 1936, HLM, 80-69c.

2.2. A hanyatlás korszaka

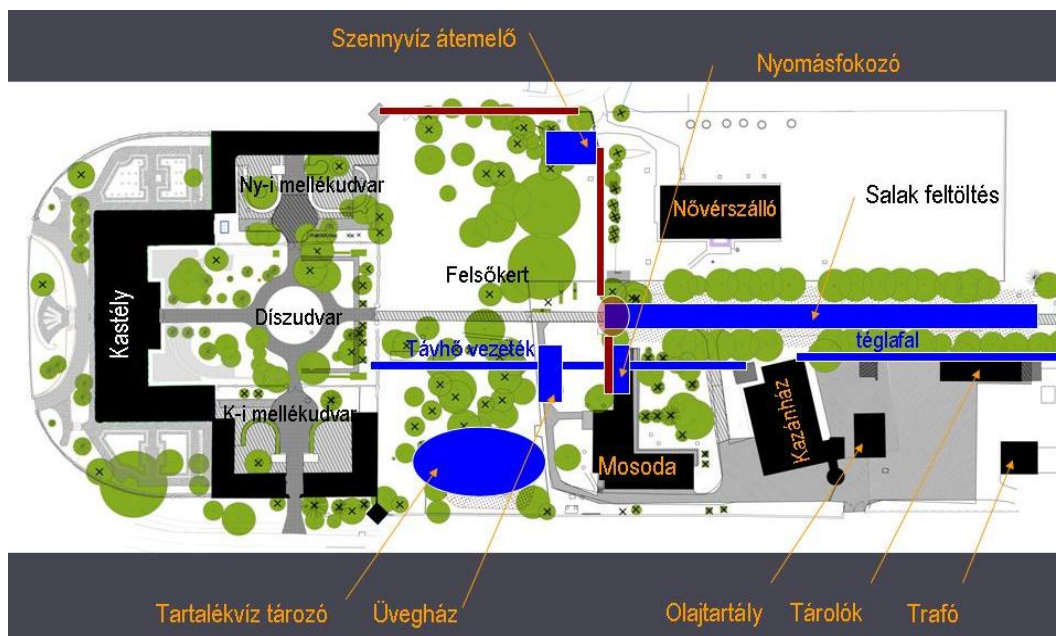
A II. világháború alatt előbb német, majd orosz katonák szállták meg a kastélyt. Ez utóbbiak a háború után is az épületben maradtak. Az együttest állami tulajdonba vették és 1945-ben kórház céljára jelölték ki. A Népjóléti Minisztérium 1947-ben vette birtokba, az ekkor készített leltár szerint a park már nagyon rossz állapotban volt, a kertészet súlyosan megrongálódott. „...a valamikor mintaszerűen gondozott stíluskert úgyszólván teljesen elpusztult, fáinak 80%-át kiirtották. A díszkertben lévő márvány művészi értékű szobrok teljesen elpusztultak és a törmelékeik is nagy részben eltűntek...” A minisztérium hadirokkant-otthont kívánt itt létesíteni, de 1948-ban elállt ettől a szándékától, és a kastély egyes részeit a hatvani Népi Kollégiumnak engedte át. A kastélyban technikum működött, majd ismét kórházi funkciót jelöltek ki az együttes számára, végül 1958-ban városi kórházat létesítettek az épületben. A kertészetet a város kapta meg, és üzemszerű kezelésben igyekezett hasznosítani, de később ez is megszűnt, a kertészet területe pedig elvadult. (CSAPÓ 2008)

A parkban az első beépítés a kollégium épülete volt, amelyet 1951–52 között emeltek az egykori nyugati boszke helyén. A kert szerkezetét ez a beépítés még csekély mértékben érintette, a kertre a végső csapást az 1962–67 között emelt új kórház építése jelentette. A hatemeletes tömb a főtengegyben elhelyezkedve végzetesen felszámolta a nagy ívű kompozíció visszaállításának lehetőségét, és funkciójából adódóan további beépítéseket generált. Az intézmény fűtése és egyéb közmű ellátása érdekében a parkban évről évre jelentek meg az újabb műtárgyak. Az egykori „franciakert” területén kazánház, mosoda, trafóház, raktárépületek, parkoló épültek, a felsőkertben tartalékvíz-tározót létesítettek, szennyvízáttemelő, nyomásfokozó szivattyúház, tűzcsapok, távhő vezetékek, aknák borították el a kertet. 1974-ben a tájképi park északi végén, az immár eredeti kapcsolataitól elszakított parkrészre százhatvan lakásos lakótelephez készültek tervek, végül a lakótelep a tervezettnél is nagyobb lakásszámmal épült meg. (LÉGIFOTÓ 1951, LÉGIFOTÓ 1952)

6. ábra a) Légifotó 1951-ből. b) Légifotó 1952-ből. Az ötvenes évek elején készült légifotókon még a kert útrendszere is kivehető. Az 1951-ben készített felvételen még látszik az úszómedence és nincs új beépítés a park területén, az 1952-ben készült felvételen már látszik a növérszálló.

A kastély sorsa továbbra is megoldatlan maradt. Az új kórház elkészültét követően a két épület előbb párhuzamosan működött, később a kastélyból kiköltözött a kórház, de új funkció nem került a helyére, az épület üresen állt hosszú évekig. Nem változtatott ezen a 2005-ös külső felújítás sem, amely a műemlék homlokzatait Albert Tamás (ÁMRK) tervei szerint ugyan helyreállította, de nem keltette életre belső tereit. Ekkor a kastély szűk környezetét is rendezték a korábbi tervek aktualizálásával. Kiss József (ÁMRK) tervező nem az egykori állapot rekonstrukcióját tűzte ki célul, hanem egy stílusában barokk jellegű kompozíciót hozott létre.

7. ábra A tervezési terület 2011-ben, Rajz: Németh Zita

A város több éve próbált megfelelő funkciót találni az épület számára, majd 2011 júliusában kormánydöntés született arról, hogy a hatvani kastélyban Országos Vadászati Múzeum kialakítására kerül sor. 2014-ben a Széchenyi Zsigmond Kárpát-medencei Magyar Vadászati Múzeum néven nyíló új komplexum tölti meg tehát újra élettel a falakat. (1242/2011. KORM.HAT)

2.3. Felhasznált módszerek

Kiemelt nagyberuházás lévén és a korábbi munka jogfolytonossága okán a Vadászati Múzeumpark terveinek elkészítésére 2011-ben jelölték ki az egykori tervező Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ jogutódjaként létrejött Nemzeti Örökségvédelmi Központot. A tervezési terület magában foglalta a kastély szűk környezetét és kiterjedt az északi díszkerítésen túli, korábban kórházhoz tartozó kertrészekre is, a felsőkertre és az ennél mintegy másfél méterrel mélyebben elhelyezkedő, attól támfallal elválasztott alsó kertrész kórházig terjedő területére.

A részletek tisztázása érdekében a tervezési folyamatot megelőzően a kert leírását érintő forrásokat újraolvastuk, és igyekeztünk az eddig ismertek mellett minden arcív anyagot begyűjteni az egykori állapotról. A közműfektetésekhez kapcsolódóan a megelőző régészeti feltárás szintén szolgáltatott információt a területről, és a helyszíni vizsgálatok, felmérések is sok kérdésre adtak választ. Mindezek birtokában meghatározhatóvá vált, mely elemek voltak a kert karakterének meghatározói, és ezekből melyek állíthatók vissza.

A kastély szűk környezetében az elő- és oldalkertekben, illetve a díszudvarban 2005-ben elkészült kertkialakítás felülvizsgálatára a pályázati forrás korlátai miatt nem vállalkozhattunk, a rendelkezésre álló keretből elsősorban a legrosszabb állapotban lévő részletekre koncentráltunk. A díszudvarban csak a kút és medence teljes körű helyreállítását és működőképessé tételét, valamint a díszudvar és a felsőkert között húzódó északi kerítésfal befalazott mezőinek kibontását tartalmazták a tervek. A mellékudvarok esetében visszafogottan, kevés gesztust felmutatva igyekeztünk az új igényekhez igazítani az udvarok kialakítását, szabadon berendezhető burkolt felületeket terveztünk a nyugati oldalon a művelődési ház szabadtéri előadásai és kávézójának kiülő terasza, a keleti mellékudvarban az időszaki kiállításokhoz kapcsolódó rendezvények számára.

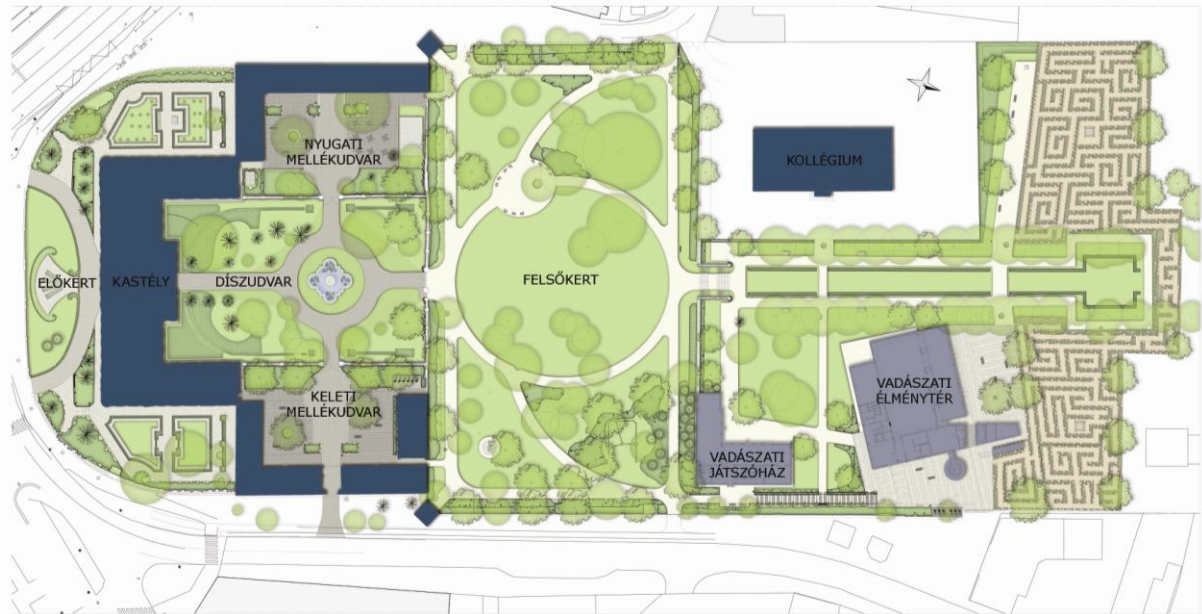
Konceptcionálisan a fő tervezési feladatot a díszkerítésen túli területek jelentették. A kutatási anyag feldolgozását követően kertrekonstrukciós vázlatok alapján kimondható volt, hogy a huszadik század első felében létező állapot a későbbi beépítések megtartása mellett nem rekonstruálható, ugyanakkor a terület kitisztítását és a használaton kívüli közmű létesítmények bontását követően a historizáló kert meghatározó elemei mutathatóak be.

3. Eredmények és értékelésük

3.1. A helyreállítás koncepciója

A kertrészek roncsoltsági szintjét és együttesben elfoglalt helyzetét tekintve igyekeztünk az új funkciók helyét a parkban úgy megtalálni, hogy a kastélyhoz közeledve mindinkább a történeti szerkezet legyen meghatározó. A kastélyhoz közvetlenül csatlakozó felsőkert esetében ennek megfelelően a történeti állapot visszaállítására törekedtünk, rekonstruáltuk a központi köríves sétautat, és a támfal feletti keresztutat. Az alsókert esetében az allé kettős sétánya és hársfasora, a díszlépcső, illetve a két kertrészt elválasztó támfal voltak az egykori szerkezet meghatározó, és még megmenthető elemei, amelyeket a lehető leghitelesebb módon igyekeztünk visszaállítani.

A vadászattal kapcsolatos legtöbb eszközt igénylő élményelemeket a meglévő épületek, a kórház korábbi kazánháza (Vadászati Élménytér) és mosoda épülete (Vadászati Játsszóház) fogadta be. A Megközelítésüket az egykori kert rendszeréhez igazítottan a főtengelyre merőleges utakkal oldottuk meg. Az épületek szűk környezete már nem próbált a történeti állapotra utalni, itt az épületekhez kapcsolódó forgalomra tekintettel nagyobb burkolt tereket alakítottunk ki.

8. ábra A múzeumpark terve, MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Tervezők: Szabadics Anita, Németh Zita, Hamar László, Bíró Zsófia, Rajz: Hamar László

A szabadtérben elhelyezendő vadászati elemek a két épület közelében, illetve azok mögött kaptak helyet. A turisztikai programban nagy területigénnyel jelent meg a labirintus, amelyet a park kórház felőli végén helyeztük el. A labirintus nyírt növényfalai egyben a kórház takarását is ellátják a park felől.

Hazánk honos társulásait a felsőkert falazott kerítései mentén szemlélteti bemutatókert. A turisztikai program másik eleme, a kotoréke-kiképző pálya a Vadászati játszóház feletti részen kapott helyet, ahonnan járatai kamerán keresztül figyelhetőek meg. A múzeum a Magyar Természettudományi Múzeum leányintézményeként, a park a város fenntartásában működik a tervek szerint.

3.2. A helyreállítás elemzése

3.2.1. Rekonstruált elemek

A rekonstruálandó objektumok terveinek készítéséhez a fellelhető képi anyag mellett kiemelt fontosságúak voltak a helyszíni vizsgálatok, és a különböző helyeken lévő kőtöredék pontos felmérése. Régészeti kutatás a díszlépcső környezetében, illetve a medence mellett történt, a park többi részén az új közműsatornák helyén végzett megelőző régészeti feltárás adataira támaszkodhattunk.

9. ábra A díszudvar a 20. század harmincas éveiben, Bojár Sándor felvétele, 1936. Kádiné Nagy Valéria gyűjtése

Érdekes problémát vetett fel a díszmedence helyreállítása. A Hatvanyak által Olaszországból 1921-ben már törött tálcával hozott kutat Rákos Péter és Sütő József kőszobrász restaurátorok 2005-ben, faragták újra az akkor itt álló, már erősen málló eredeti kút mintájára. Az új tálca hamarosan rongálás következtében ismét eltört. Ekkor a medencetest helyreállítása, illetve a vízgépészeti rendszer kiépítése nem történt meg. A jelenlegi terv célul tűzte ki a kút működőképessé tételét és a medence tavirózsákkal díszített vízfelületének visszaállítását. Az eredeti, húszas évek elején készült vasbeton szerkezet, Salkowszky Mihály hatvani építőmester munkája volt, amelynek vázlata is fennmaradt a kert iratai között. Meglepve tapasztaltuk, hogy a huszadik század elején készült fotókon csak a káva felső része áll ki a terepszintből, a plasztikus oldalfal csak a 2005-ös rendezést követően került a felszínre. A tervek szerint az eredeti káva és fenéklemez megtartásával számoltunk, így műszaki okok miatt nem vetődött fel süllyesztés lehetősége. A munkák megkezdésével viszont a medencetest alatt üreg volt tapasztalható, így a teljes szerkezet bontásra került és a meglévő elemek újraöntésével készült el a káva másolata, de a terepszinteken már nem változtattunk, így a profilos medencefal továbbra is látható marad, és a kúttálcát is 2005-ös helyreállításnak megfelelő ép állapotban, kiegészítve mutatjuk be.

A kerttörténeti értékek megőrzése terén talán a legfőbb eredmény az egykori díszlépcső és a főtengey sétányának rekonstrukciója. A díszlépcső faragott korlátjának néhány köelemét a felsőkert fái alatt félig földbe süllyedve találtuk meg. Előkerült a korlát két alsó íves záródású oszlopa, a pihenő töréspontjaiban álló két köztes korlátoszlop és a felső négyzetes záróelem profilos fedköve. A múzeum kőtárában egy további korlátoszlopot és a korlát külső oldalán elhelyezkedő függődíszek egyikét őrizték, valamint innen került elő az alsó korlátoszlopon álló nőalak testének torzója, és letört feje. A díszlépcső pontos helyét és a sétány tengelyét a salakfeltöltés elbontásával felszínre kerülő alaptestek „in situ” maradványai alapján jelöltük ki. A feltöltésben további kötőredékeket találtunk, amelyeknek köszönhetően teljes szerkezet kisserkeszthetővé vált. A köztes piskóta alakú áttörésekkel díszített szakaszokat a fotók és az előkép, a würzburgi hercegérseki kert lépcsője alapján rekonstruáltuk. A korlát meglévő köelegeinek restaurálása és műkö kiegészítése a kivitelezés során kőszobrász restauratori munka keretében valósult meg. A kőszobrász restaurátor a kivitelezés során Ludányi Gábor volt.

10. ábra Sétány és díszlépcső 2013 őszén, még építés közben, a szerző felvételei

A főtengety sétányának kontúrjait – a fasor által meghatározott tengelyre – archív fotók alapján szerkesztettük ki a tervekben, majd a megvalósítás során ezt az előkerülő lépcsőalapoknak megfelelően tovább pontosítottuk. A sétány boszkék alatti kereszttengetyének visszaállítására a ma ott álló kazánház miatt nem volt lehetőség. Mai hozzátétel a sétány lezárása is, mivel a tengely kiszélesedő középrészét eredeti helyétől eltérően a lépcsőhöz sokkal közelebb, a Múzeumpark számára használható területen belül érzékeltettük. Az egykor a sétány mentén álló volutás kőpadokat archív fotók alapján terveztük újra. Reményeinkhez képest kevesebb, de az eredetileg tervezettnél több kallódó töredéket sikerült azonosítani, és a kertbe visszahelyezni. A Vadászati Élménytér és a Vadászati Játsszóház között a kert korábbi rózsalugasát modern szerkezet idézi vissza, amelynek tengelyében az egykori labdagyepes boszkében álló kőpadot helyeztük el restaurált, kiegészített állapotban. Az évelőskert napóráját fotó alapján faragják újra a restaurátori munkák keretében. A kastély főtér felőli díszkerítésének címertartó puttóit az 1927–28-as felújítás idején helyezhették el a kerítésfalakon. A szobor fejét 2011-ben a kert északi végében épült lakótelep mögötti magánház kertjében találtuk meg. A helyreállítás során restaurátori kiegészítéssel kerül vissza eredeti helyére.

Restaurálásra várnak a múzeum kőtárában mindezekon kívül az előkerteket hajdan díszítő szfinxek, illetve a teniszutat lezáró márvány balusztrád töredékei. A rendelkezésre álló forrásokat ezek a munkák már túlfeszítették volna, de reméljük, az utókor bölcs szponzorai kedvet éreznek majd a park szoborállományának gazdagításához.

3.2.2. Új elemek

A legmarkánsabb új elem a kertben a labirintus, melynek területét a tervezés idején még teherforgalomra méretezett betonburkolat borította, amely most újra zöldfelületté vált. A nyírt növényfalak a kórházhoz tartozó leromlott állapotú épületek takarását is ellátják. A labirintus használata szorosban kapcsolódik az egykori kazánházban kialakított Vadászati Élménytérhez, egyik bejárata maga az épület hatméteresre szelídített kéményére épített csúszda. A vadászati arculat jegyében a labirintusban honos vadállatok nyomait követve keresendő a helyes útvonal, közepesen magasles segíti a tájékozódást.

11. ábra Fácánház még a park építése közben 2013 őszén. A hatvani Aranyfácán paradicsomgyár szintén a Hatvany családhoz köthető. A szerző felvétele

A kazánház és a mosoda között a rózsalugast modern, az épületek anyagaihoz illeszkedő szerkezet idézi vissza. Közepén áll a már említett restaurált kőpad, amelyre szimmetrikusan a lugas kerítés felőli oldalán függesztett üvegtablókon a kert egykori állapotát bemutató képek láthatóak. A szobrot díszítő puttó példája jól mutatja, hogy bár a kert gazdag szoborállománya nagyrészt elpusztult, töredékek bárhol felbukkanhatnak, a park értékeinek, történetének tudatosításán túl ezért is tartottuk fontosnak bemutatni a kert múlt századi állapotát.

A keleti sarokpavilon közelében aranyfácánok számára új madárház épült egyrészt az új, vadászathoz kapcsolódó funkció, másrészt a Hatvanyak által gyártott paradicsomkonzerv még ma is használt emblémájának apropóján.

A felsőkert keleti és nyugati oldalán a meglévő téglakerítések végeinél új gyalogos bejáratokat nyitottunk. A nyugati oldalon különösen fontos ez, mivel a Vadászati Múzeum parkolóigényét a Zagyva-parton kialakított parkoló elégíti ki, így innen érkeznek nagyobb tömegben a látogatók. Fontos útvonal lesz ez az itt lakók számára is, mivel a buszpályaudvarok felé nincs máshol átkötés a kastély és kórház telkei alkotta tömbön. A felső kertrész ovális tisztása rendezvény esetén jut kiemelt szerephez. A park egyetlen nagyobb nyitott térsége ez, így, várhatóan itt trendezik majd a múzeum programjaihoz kapcsolódó solymászati bemutatókat.

4. Következtetés

A Vadászati Múzeumpark Hatvanban tehát nem a múlt századi historizáló kert rekonstrukciója. A Múzeumpark most született, feszes turisztikai programmal, intenzív hasznosítással, és közparki funkciókkal, de magában rejti a múltat, és ez olyan többlet, amely nem csupán kulturálisan, de gazdaságilag is értéket jelent. Bízunk benne, hogy a munkában résztvevők igyekezetének megfelelően az idén nyíló Vadászati Múzeumpark tartalmas időtöltést szerez az ide látogatóknak, és ugyanakkor a létrejövő közpark felidéz majd egy keveset a kert egykori fényéből. Ha így lesz, őszintén bízom benne, hogy a város lakói is magukénak érzik és büszkén mutatják majd településük kertművészeti örökségét az ide látogatóknak.

5. Köszönetnyilvánítás

A park épül 2013 márciusában nyitja kapuit. Eredménye ez a városnak, mindazoknak, akik e folyamatot elindították, a park ügyét melegen tartották, részesei voltak és türelemmel kivárták. Külön köszönöm Korzim Erika a park 20. század eleji részleteinek tisztázásához nyújtott segítségét. És köszönet illeti a megvalósításban részt vevőket, akik a munkák során mindvégig a rövid határidő szorításában is igyekeztek tudásuk legjavát adni.

A Vadászati Múzeumpark tervezői: Tájépítészet: Szabadics Anita, Németh Zita, Hamar László; Építészet (kastély): Albert Tamás, Wittinger Zoltán; Építészet (kazánház és mosoda): Kiss Gyula DLA (Kiss és Járomi Építésziroda Kft); Építészet (madárház): Biró Zsófia; Képzőművészet, restaurálás: Rákos Péter; Régészet: Jankovics Norbert, Statika: dr. Vándor András, Szarka Gergő; Víz és csatorna tervek: Kováts János, (Ligninvest Kft.); Erősáram: Nagy Julietta (Kipterv Kft); Gyengeáram: Szabó György (HRV Security Kft); Vízgépészet, automata öntözőrendszer: Karlóczai Péter (Technoconsult Kft); Geodéziai felmérés: Szökrön Péter; Rehabilitáció: Pandula András

Kivitelezés: Generál: Épkar Zrt, Kertépítészet: Lián cégcsoport, Zöfe Kft, Vízgépészet, automata öntözőrendszer: Ganzhydro Kft, Restaurálás: Crotos Kft, Erős és gyengeáram: E.Kvalitás 2002 Kft.

Műszaki ellenőr: Grabner Balázs, Terhes Dénes

6. Irodalom

1242/2011. Korm.hat: 1242/2011. (VII. 15.) Kormány határozat az Országos Magyar Vadászati Múzeum létrehozásáról és a hatvani Grassalkovich-kastély rekonstrukciójának szükségességéről.

Alföldy Gábor (2003): A Hatvanyak hatvani kastélyparkja, in: A Hatvanyak emlékezete. Hatvan. 61–111.

ÁMRK (2005): A hatvani kastélypark kertépítészeti kiviteli tervei (2005) Tervező: Kiss József. Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ.

Csapó Mária (2008) (szerk.): Dokumentumok a Hatvany-Deutsch család kastélyának történetéhez, in: Hatvani Kalendárium. Hatvan.

Csomortány Levente – Rozzmann Viktor (2009): Hatvan, egykori Grassalkovich kastély kutatási dokumentációja. RÉGIJÓ Kft.

Doktay Gyula (s.a.): A hatvani kastélykert. Kézirat, Hatvany Lajos Múzeum 90.53.1-4.

HLM (s.a.): Kertismertető. Hatvany Lajos Múzeum A.97.2.1

HMTTV (1974): Hatvan, 160 lakásos társasház terve. Heves Megyei Tanács Tervező Vállalat, FGY Tervtár 74.073.

Jankovics (2013): Hatvan, Grassalkovich-kastély. Megelőző feltárás és régészeti szakfelügyelet, Dokumentáció, Kézirat, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ.

Jankovics Norbert (2012): Hatvan, Grassalkovich- kastély, Régészeti próbafeltárás, Dokumentáció, Kézirat, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ.

Kataszteri (1884): Kataszteri felmérés 1884, Földmérési és Távértékelési Intézet, Budapest.

Korzim Gyula – Doktay Gyula – Ring Lajos (s.a.): Kertismertető. Gépírat, Hatvany Lajos Múzeum T.90.1.1.

Légifotó (1951): Légifotó 1951, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

Légifotó (1952): Légifotó 1952, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

OMF (1984): Hatvan, volt Grassalkovich-kastély kertépítészeti tervei, Tervezők: Örsi Károly, Kiss József. Országos Műemléki Felügyelőség, FGY Tervtár 2123.

Tagosítási (1863): Tagosítási térkép, 1863, Heves Megyei Levéltár, Eger U145.

Út (1857): A lőrinci kőbánya és a Hatvan közötti út térképe, 1857, Magyar Országos levéltár, S 101 No 0385/5.

Várostérkép (1863): Hatvan M Város Beltelkeinek térképe, 1863, Heves Megyei Levéltár, Eger, U146.

Örökségvédelmi kérdések és feladatok történeti értékű közparkjainknál

Szikra Éva

ICOMOS MNB Történeti Kertek és Kertművészeti Együttesek Szakbizottsága;
1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.; eva.szikra50@gmail.com

Mainly due to their use, public parks represent a particular category of historical gardens. In the modern sense of the term, established following specific community needs, public parks first appeared in the 19th century. Ever since then, they got continually enriched by new functions, buildings, playgrounds, landmarks, etc. Their creation and transformation is in generally widely documented. Today sometimes they are dramatically overused, and many times they are even considered as potential construction areas. That is why we need to talk about particular methods of heritage protection and restoration when talking about public parks and gardens. It is rather difficult to establish a priority order of the tasks, since often these must be executed simultaneously. The restoration of public parks with historical values raises various questions: the establishment of the protection as a historical garden, the development of the legal and administrative frameworks, the scientific research, the consideration of historical values in compliance with the fundamental conversation principles [since a garden is always changing it is rather difficult to choose among the historical stages], the organization of the maintenance, the planning of the future exploitation, the adaptation to the contemporary needs. The examples of the present lecture illustrate these major topics.

1. ábra Budapest legnagyobb közkertje a Margitsziget (a szerző felvétele)

1. Bevezetés

A történeti kertek különleges területét képezik a közparkok,¹ ami elsősorban folyton bővülő használatukból, változó alakításukból adódik. A városok és települések közösségi funkciókat ellátó parkjai, kertjei tartoznak ide (*1. ábra*). Ez a sajátos szerep a műemlékvédelem, örökségvédelem oldaláról is speciális hozzá állást igényel, és sajátos feladatokat ró a szakemberekre: a kerttörténészekre, tájépítészekre, építészekre.

2. Rövid történeti összefoglaló

Amint az a történeti visszatekintésekből ismert, már évszázadokkal, sőt évezredekkel ezelőtt kialakultak olyan területek a településeken belül, vagy közvetlen közelükben, amelyeken összegyűlhettek az ott lakók. Különböző nagyobb tömegeket megmozgató események színterei voltak ezek a szabad területek.

A görögöknél a szentelt ligetek, kegyhelyek, versenyjátékok színhelyei egyben a polgárok gyülekező helyei, nyilvános kertjei is voltak. Rómában is megjelentek a közkertek. A középkori város mezejét (*Pratum commune*), amely általában a városok falain kívül volt található, olykor fasorokkal, mesterséges tóval alakították ki. Európában a XVII. század végén a királyi, főúri kertek megnyitásától lehet a közparkok megjelenéséről beszélni. Ilyenek voltak a berlini Tiergarten, a londoni Hyde park és St. James's Park, Párizsban a Jarden de Tuileries és a Luxembourg kert, Bécsben a Práter és az Augarten (ORMOS 1967). A korszak kertteoretikusai (Hirschfeld, Sckell) is sokat foglalkoztak a természeti környezetnek az emberre gyakorolt jótékony hatásával, valamint a parkok szerepével, különböző típusaival.²

A XVIII. századtól egyre több helyen városi sétaterek jöttek létre. Kezdetben a magán kertek, kastély parkok megnyitása mellett, olykor kevésbé értékes területeket engedtek át közösségi célra. A XIX. századtól jelentek meg a mai modern értelemben vett közparkok, amelyek már sajátos igénnyel létesültek, sőt megjelent a városi zöldfelületi rendszerek kialakításának, a zöld-gyűrűnek a gondolata is. Ennek az igénynek komoly társadalmi, szociológiai háttere volt. A „zöld” fokozatosan szerepet kapott a városrendezési koncepciókban. Ezáltal a közparkok szerepe is megnőtt, saját funkciójuk mellett a város esztétikai megjelenését is fokozva (*2. ábra*).

Magyarországon is ez az a korszak, amikor tömegesen jelentek meg a közparkok. Az első, és jelentőségét tekintve legfontosabb a Heinrich Nebbien által tervezett pesti Városliget volt. Ezt továbbiak követték országszerte. A XIX. század sajátos pihenő parkjai az ún. Kurparkok, majd a XIX. -XX. század fordulóján megjelentek az úgynevezett Erzsébet Ligetek.³

¹ A 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet, korábban az Étv, továbbiakban az OTÉK-ban meghatározott fogalmak között a *közkert* egy meghatározott fő funkciót /játék, sport, pihenés, stb./ szolgáló 1 ha-nál kisebb, legalább 15 m oldalméretű közterületi zöldterület, amelyet bárki használhat; a *közpark* pedig több funkciót szolgáló, legalább 1 ha nagyságú és legkisebb oldalmérete is 80 m-nél nagyobb közhasználatú közterületi zöldterület.

² JÁMBORNÉ SZIKRA 1997, o.n.: C. L. Hirschfeld *Theorie der Gartenkunst* című ötkötetes munkájában már a kerteket különböző feladataik alapján különítette el: néppark, temető, magán- és játszókert, stb.

³ Tekintettel a Konferencián elhangzott előadásokra (Dr. M. Szilágyi Kinga, Dr. Sisa József) a korszak magyarországi kertjeivel nem kívánok foglalkozni.

2. ábra A Városliget színezett madártávlati képe (Heyer Artúr, 1896. BTM)

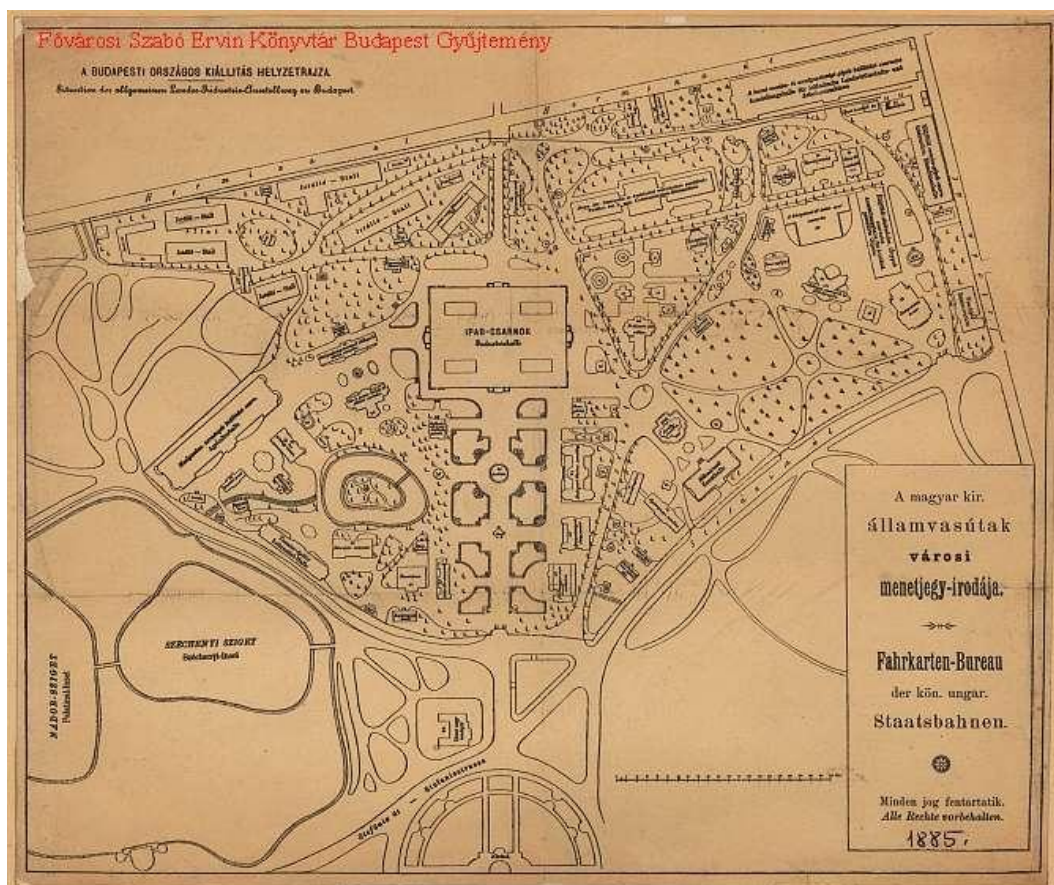
Számunkra, az örökségvédelemmel foglalkozó tájépítészek-, kerttörténészek számára, ez az egyik leggyakrabban előforduló feladat, tekintettel arra, hogy a települések zöldfelületi rendszerében ma is hangsúlyos szerepük van az ekkor keletkezett közparkoknak, kerteknek. A XX. század közparkjaiban már egyre gazdagabb, sokrétűbb funkciók jelennek meg, és a közparkok társadalmi használata is kiszélesedik.

„A kertművészet-történet során a városi közparkok voltak az első olyan műalkotások, amelyek mindenki számára folyamatosan és ingyenesen elérhetőek voltak. A látogatók fizikai és pszichikai egészségének megőrzése céljából létesült parkok ezáltal a 'szabadság eszményén', a klasszikus liberalizmus értékein alapuló társadalom modelljét fogalmazták meg... A XIX. század új társadalmi és kulturális problémáira adott válaszok jól nyomon követhetőek a közparkok alakításában, valamint a tervezés elmélet fejlődésében egyaránt.” – írja CSEPELY-KNORR (2011).

Mindig újabb és újabb funkciókat kielégítve, épületekkel, játszó helyekkel, emlékművekkel gazdagították ezeket a közösségi kerteket. Olykor igen nagy igénybevétel, leterheltség jellemezte területüket. Minden rendezvényt itt akartak megtartani, mindenki ide jött kikapcsolódni, voltak divatos események, séta időszakok stb. (3. és 4. ábra).

Nem egyszer, mint szabad építési területet kezelték ezeket a parkokat, majd esetleg teljes pusztulás következett be a park életébe. Mindezek miatt beszélhetünk sajátos örökségvédelmi feladatokról.

Már a kutatás során is érdekességként lehet megemlíteni, hogy a többi történeti kerttel szemben, szinte a legtöbb forrásanyag ezekről a kertekről, az itt folyó életéről maradt fenn: térképek, tervlapok, ábrázolások, jegyzőkönyvek, irodalmi leírások, fotók, képeslapok, újságok cikkei, stb.. Ismerni az építetöket, az adakozók körét, a tervezőket, és a munkálatokban résztvevőket.

3. ábra Az 1885-ös Budapesti Országos Kiállítás helyzetrajza menetjegyven (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye)

4. ábra Korcsolyázók a Városligetben (Monostory György, 1905. BTM)

3. Műemlék- és örökségvédelem

Csepely-Knorr Luca értekezésében olvashatók az alábbi idézetek, amelyek pontosan, és rendkívül szemléletesen fogalmazzák meg a műemlék-, és örökségvédelem közparkokra vonatkozó legfontosabb ismérveit. MAGYAR (2008) a következőket mondja: „Az a szoros kapcsolat, amely a társadalmi igények és a közparkok kialakítása között létre jött, az utóbbiakat alkalmassá teszi arra, hogy az 'emlékezet színtereivé' váljanak, és a 'kulturális emlékezetnek' nemcsak közegei, hanem egyben jelképei is legyenek.” (CSEPELY-KNORR 2011)

JACQUES (2000) – hivatkozva az ICCROM/ICOMOS világörökségi helyszínekre kiadott fenntartási útmutatójára – a közparkok kulturális értékét hangsúlyozza, valamint azt, hogy mekkora szerepük van, mind a társadalom, mind az egyén önképének megfogalmazásában, a közösség múltja és jelene, ennek történeti emléke, valamint a mai szerepe közötti kapcsolat fenntartásában. (CSEPELY-KNORR 2011)

3.1. Örökségvédelmi feladatok

A műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatok sorrendjét nagyon nehéz felállítani, mivel általában szinte párhuzamosan kell intézni azokat. Pl. a védelem előterjesztéséhez már kell történeti kutatás, vagy kezelési tervet sem lehet kutatás, ill. fejlesztési koncepció nélkül végezni, miközben lehetőség szerint biztosítani kell a folyamatos gondozást, fenntartást. A történeti értékű közparkokat érintő legfontosabb feladatkörök a következők:

- általános, és sajátos örökségvédelmi elvek
- védelem
- rendeletek, szabályozások
- kutatás
- állapot rögzítés, monitoring
- tervpályázatok, tervek a fejlesztésekhez átalakításokhoz
- kezelési tervek
- folyamatos fenntartás, karbantartás biztosítása (külön kiemelt figyelem az értékes növényállományra!)

3.1.1. Általános és sajátos örökségvédelmi elvek

Természetesen az alapvető műemléki elvek, mint pl. Velencei Karta, Firenzei Karta stb. a közparkokra is érvényesek. „A történeti kert olyan építészeti alkotás, amely történeti vagy művészi szempontból közérdekű. Mint ilyen, műemléknek tekintendő.”⁴ Ennek érdekében korrekt előzetes kutatás, - tervtári, levéltári anyagok, képi ábrázolások, archív fotók, korábbi tervek, egyéb beavatkozások feltárása, elemzése a kiinduló pont. Történelmi távlatban általában a legtöbb változásnak kitett parkok tartoznak ebbe a körbe, mind a változó társadalmi környezet, szociális viszonyok, kertépítészeti-divat irányzatok, stílusok, növényanyag alkalmazás, s főleg az irántuk felmerülő újabb igények és funkciók tekintetében. Nehéz az egész együttes tekintetében kiemelni egy korszakot, amelyhez történetileg egységesen igazodni lehet, vagy kell. A különösen értékes elemekre, növényekre fel kell hívni a figyelmet, de ezek gyakran 'újkori', modern elemek is lehetnek (5. ábra).

⁴ A Történeti Kertek Kartája (Firenzei Karta 1981) (FEJÉRDY 2011)

5. ábra 1970-es évekbeli parkrészlet a Margitszigeten (a szerző felvétele)

Fontos, hogy a terület befoglaló mérete megmaradjon, ne kezeljék szabad építési területként, a beépítési százalékot maximálisan tiszteletben kell tartani, a fejlesztéseknél csak a kert jellegéhez, teherbírásához, használatához illő és minőségű új funkció jöhet szóba, amely nem sérti az örökségvédelmi, természetvédelmi szempontból értékes részleteket. A kiemelkedő történeti, művészi, természeti értékeket kell összhangba hozni az új funkciókkal, biztosítva a hiteles védelem mellett a mai igények korszerű kiszolgálását! A további bővítések, leterhelések esetében előzetes örökségvédelmi- természetvédelmi hatásvizsgálatok szükségesek, az új fejlesztések elindításához. Lehetőleg az infrastruktúra fokozásának kiküszöbölésével kell modernizálni, korszerűsíteni.

3.1.2. Védések

Legelső feladat értékes közparkjaink történeti kertként való levédése, hogy önálló jogon legyenek műemlékek! Ezzel szerencsés esetben elejét lehet venni bizonyos további beavatkozásoknak, beépítéseknek. A történetileg értékes kertrészletek, elemek védelme és a hiteles helyreállítás lehetősége is biztosítottá válhat ez által. Sajnálatos módon nem sikerült maradéktalanul keresztülvinni ezt a fontos elvet még a legfontosabb parkjainknál sem. A Margitsziget ún. közparki része lett csak történeti kert, az Orczy kertenél kisebb területrészt fogadtak el,⁵ a Városliget 2012-es történeti kertként való felterjesztése sem valósult meg. A vidéki parkok esetében sem szerencsésebb a helyzet.

3.1.3. Rendeletek, szabályozások, szakmai és jogi keretek biztosítása

Mint védett objektumnál már lehetővé válik az előírások, szabályozások fokozott betartása. Meg lehet szabni a beépítések fokát, mennyiségének, milyenségének jellegét, a

⁵ Az emberi erőforrások minisztere a 24/2012. (XII.14) EMMI rendelet alapján a budapesti Orczy-kertnek csak a belső, 36030 hrsz. részét nyilvánította történeti kertként műemlékké.

beavatkozások jellegét.⁶ A szabályozási tervek érvényesítését biztosítani kell. Ajánlott lenne olyan részletes szabályozási tervek készítése, mint amelyet pl. a budai Várban alkalmaznak. Természetesen bizonyos további fejlesztéseknek erős gátat jelenthetnek ezek a szabályozások, de végül is ez a céljuk.

Az adott település zöldfelületi rendszerében fontos szerepet játszó közparkok esetében mérlegelni kell használatuk 'milyenségét', gyakoriságát, az ide kerülő funkciókat, az ezekkel járó infrastrukturális igényeket, a nagy leterhelés megoldását, a park regenerálódásának biztosítását (pl. legalább két hét lenne kívánatos egy nagyobb rendezvény után a gyepes felületek megújulásához). A fővárosi parkok terheltségét meg lehetne oldani, ha a feladatokat, funkciókat tervszerűen egységes koncepció alapján dolgoznák ki. A Népligetbe áthelyezett események kímélhetnék a Városligetet, Margitszigetet.

3.1.4. Kutatás

A közparkok kutatására általánosságban ugyanazok az elvek, módszerek vonatkoznak, mint a többi történeti kert esetében. A szokásos általános helyszínek: levéltárak, terv-, és fotó táruk, könyvtárak jelentik a kiinduló pontot. Adott esetben szükség lehet kertrégészeti vizsgálatokra is (6. ábra).

6. ábra Jámor Vilmos 1867-es ötletterve a Margitszigetre (Bercsek Péter adománya; Forster Központ, Tervtár)

A közparkok a történeti kertek azon csoportjai, amelyekre nagy valószínűséggel a legtöbb forrás áll rendelkezésre. Kiemelt szerepüknél fogva mind a szakmai, mind pedig egyéb folyóiratok is foglalkoznak velük. A kutatás során az értékekre kell felhívni a figyelmet, ezek után dönteni. A legfontosabb szerepe ezeknek a tanulmányoknak abban van, hogy értékleltárt képezve, a legmélyebb történeti ismereteket feltárva és rögzítve lehetőséget adjon a mérlegelésre. Jelölje meg azokat a részleteket, kerti elemeket, növényeket, amelyeknek a megóvása elengedhetetlen. Jelölje ki a 'feláldozható' területeket, amelyek a további fejlesztések területei lehetnek.

⁶ A 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet, korábban az Étv, továbbiakban az OTÉK II. fejezetének 27-es paragrafusa zöldterülettel foglalkozik, amelyben meghatározzák az alábbiakat: *közkert* esetében-a megengedett legnagyobb beépítettség: 3%, a legkisebb zöldterület 60%; *közpark* esetében a megengedett legnagyobb beépítettség: 3%, a legkisebb zöldterület 70%.

3.1.5. *Állapot rögzítés, monitoring*

A jelen állapot, és természetesen a közel múlt változásainak rögzítése, figyelemmel kísérése alapvető szempont. Pontos geodéziai felvétel, fakataszter, a közmű hálózat, közlekedés ismerete épp olyan elengedhetetlen, mint a terület használatának szociológiai hátterét feltárni és ismerni. Tudni kell, kik használják a parkot és mikor, milyen gyakorisággal, mik az alapvető igényeik, és milyen irányt szeretnénk kijelölni a változásokra. A legkisebb kertrészlet felújítása, vagy új építése sem készülhet ilyen irányú megfigyelések nélkül (7. ábra).

7. ábra *Játszótér a sárospataki várárokban (a szerző felvétele)*

3.1.6. *Tervpályázatok, tervek a fejlesztésekhez átalakításokhoz*

A nagyobb szabású beavatkozásokat a szakma, a társadalom széleskörű bevonásával lefolytatott konzultációk, vizsgálatok kell, hogy megelőzzék. Tekintettel arra, hogy egy nagyobb közösség, egy település életét és képét befolyásoló változtatásokról van szó, emiatt tervpályázatok kiírása ajánlott, ahogy ez annak idején már a Városliget esetében is történt.

Az általános 'közparki elvárások' mellett a tervezés során külön nagy kérdés-, és feladatkör a természetvédelmi elvek figyelembe vétele is, mivel gyakran a városok, települések növény- és állatvilágának oázisai ezek a parkok. Az eredeti növényanyag fenntartása, megtartása és bővítése alapvető feladat. A monitoring során feltárt társadalmi, szociológiai vizsgálatok eredményei a használat, a funkciók kialakítása szempontjából a tervezés számára szolgálnak adatokkal.

3.1.7. *Kezelési tervek*

A nagy igénybe vételnek kitett közparkok folyamatos fenntartásához elengedhetetlenül aktualizált kezelési, fenntartási tervekre van szükség. Természetesen a történeti értékek ismeretében lehet csak pontosan tudni- s ehhez kell a kutatás-, hogy melyek a fejlesztés lehetséges területei, s melyek amelyeket lehetőleg eredeti állapotukban, változtatás nélkül kell megőrizni.

3.1.8. Folyamatos fenntartás, karbantartás biztosítása

A történeti értékű közparkok esetében, szinte a leglényegesebb feladat a fenntartás kellene hogy legyen, mivel nem az az elsődleges cél, hogy itt legyenek a legmodernebb, legdivatosabb játszóhelyek stb., hanem pont a történetiség megőrzésén, a történeti hangulat megtartása a feladat. Gondoljunk csak a párizsi Luxembourg kert eredeti légkörére.

Hosszú távon biztosítani kell a fenntartás körülményeit, amely elsősorban önkormányzati felelősség, és a kertészeti vállalatok feladat köre. Az ún. Arnheimi nyilatkozat pontosan rögzíti ezt a probléma kört: „A történeti zöldterületek fenntartása az érintett vidék- és várospolitikai feladata kell legyen, ahol a történelem, a folytonosság és az új funkciók követelményeit mindig gondosan mérlegelni kell!”⁷

3.2. Következtetések. A soproni Erzsébet-kert példája

A felsorolt és kifejtett örökségvédelmi témakörök szoros összefüggésére számtalan példát lehet felhozni. Talán érdekességként a soproni Erzsébet kert, helyreállítási tervezését emelném ki, amely szinte az összes felsorolt feladatkört magán viselte.⁸

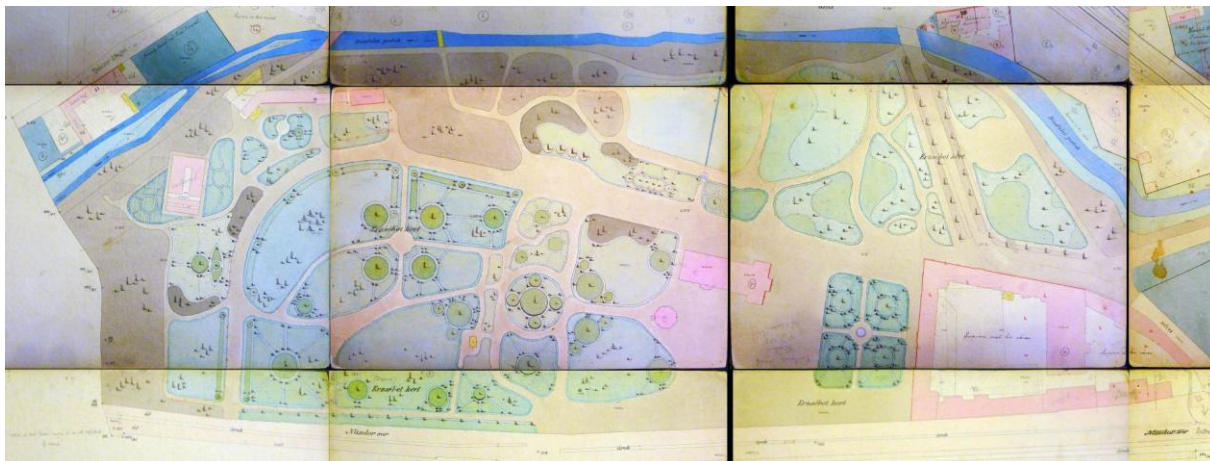
A soproni Erzsébet-kert – a korábbi Neuhoft – története a XVIII. század közepéig vezethető vissza. Jelentősége vitathatatlan a magyar kerttörténetben. Első közparkjaink közé tartozik, amelyet egy település hozott létre saját polgárai pihenésének, kikapcsolódásának érdekében. A kert mindezen értékeinek ellenére sem történeti kert hivatalosan.

A jelenleg 4,8 ha nagyságú kert ma is nagy népszerűségnek örvend, sokan használják, van aki sétatérként, van aki sportol, kikapcsolódik itt, de vannak akik csak átközlekednek rajta. Mindez azt bizonyítja, hogy a kert folyamatosan él. Mai napig Sopron egyik emblemikus, identitásformáló zöldfelületi eleme. A park ez alatt a több mint 250 év alatt folyamatosan alakult, de területének jelentős része megmaradt. A park története a bizonyíték a várossal-való folyamatos együttélésre, hogy mindig fontos értéknek tartották ezt a kertet. Történetéről rengeteg információval rendelkezünk. Minden forrás arra utal, hogy az évtizedek során a kertben újabb és újabb kerti-elemeket alakítottak ki, változtatták az útvonal hálózat nyomvonalát növényeket, fasorokat telepítettek, bútorokat helyeztek el, kioszkokat építettek, a világítást, öntözést modernizálták, miközben területeket nyert, és sajnos veszített is a park. Térképek, tervek, korabeli fotók és képeslapok számolnak be a fejlesztésekről, és nem utolsósorban fennmaradtak Sopron Város Éves Polgármesteri Jelentései is, amelyekben még a virágládák, létrák beszerzésének költségeit is vezették. A park életében az állandó változás, az éppen divatos kertépítészeti stílus- elemek követése volt a meghatározó. A folyamatos építés, alakítás miatt a parknak kertépítészeti szempontból nem volt olyan egyetlen kitüntetett korszaka, amelynek helyreállítása, rekonstrukciója műemléki szempontból egyértelműen korrekt lenne. Fontos még kiemelni, hogy a legkorábbi, az egykori barokk kertrész eltűnt, illetve átépült, ennek bemutatása, amint az a kerttörténeti dokumentációban is szerepelt, már nem lehetséges. Természetesen a kert hosszú története alatt voltak jelentősebb, értékesebb periódusok.

⁷ A városi történeti parkok jövője (Arnhem, 1999) (FEJÉRDY 2011)

⁸ KEOP pályázat révén, az Új Széchenyi Terv keretében 2012–2013 folyamán, a soproni Nyugat Magyarországi Egyetem munkatársai – Nagy Gabriella és dr. Puskás Lajos tájépítészek –, készítették el a park kerttörténeti tudományos dokumentációját, és a kertépítészeti terveket. A megrendelő Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata volt. 2013 januárjában kapcsolódtam be a munkába, mint kerttörténeti szakértő, segítve a kutatók, tervezők munkáját.

A kerttörténeti tudományos dokumentáció, a kert-régészeti feltárás, és nem utolsósorban a helyszíni vizsgálatok elemzésével készült a helyreállítási terv. A hitelesen feltárt elemek közül választani kellett. A tervezés alap koncepciója az volt, hogy az Erzsébet-kert utolsó, leggazdagabb periódusa – a XX. század első évtizedeinek kialakítása –, a még ma is felidézhető szabályosan kialakított központi geometrikus kertrész kerül kialakításra (8. ábra).

8. ábra Színezett kataszteri térkép-részlet a soproni Erzsébet kerthez, 1908 (MNL GYMSM Soproni Levéltár, XV. Sopron Város Kataszteri Iratainak gyűjteménye)

Itt került Bánffy Miklós szobra felállításra 2013 decemberében. Körülötte pedig a XIX. század második felének tájképi, festői formavilágát tükröző park részt, a jelenleg megmaradó fák figyelembe vételével, állítják helyre. Az egykori Sörkert felidézése, s a hajdani Zenepavilon rekonstrukciója a kert használati értékét fokozza.

Hangsúlyozni kell továbbá, hogy a kert természetvédelmi terület. A növényanyag helyreállításánál, szelekciójánál a természetvédelmi szempontok voltak az elsődlegesek, annál is inkább, mivel sajnos a kert eredeti növényvilága elpusztult, így a fák megtartása fontos szempont.

A soproni Erzsébet kert helyreállításával kapcsolatban azt kívántam illusztrálni, hogy milyen összetett feladatot jelent ennek a „soha nem volt” állapotnak a megteremtése. Az örökségvédelmi elvek, a kerttörténeti értékek és a mai közpark funkció összehangolása.

4. Irodalom

Csepely-Knorr Luca (2011): Korai modern szabadtér építészet. A közpark tervezésemélet fejlődése az 1930-as évek végéig. Doktori értekezés, kézirat. Budapest.

Fejérdy Tamás (szerk.) (2011): Karták könyve. II. bővített kiadás. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest.

Jacques, David (2000): Memory and value. In: Woudstra, Jan – Fieldhouse, Ken (szerk.): The regeneration of public parks. E&FN Spon, London, Egyesült Királyság.

Jámborné Szikra Éva (1997): A magyar kertépítészet a 19. században és műemlékeinek rekonstrukciós lehetősége. Kandidátusi értekezés, kézirat, Budapest.

Magyar Erzsébet (2008): “Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek”. A Habsburg Monarchia közparkjai: magánkertek és városi parkok Budapest társas életében (1870–1918). Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Ormos Imre (1967): A kerttervezés története és gyakorlata. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Közpark Kérdezz! Felelek – Nemzetközi kitekintés a parkhasználati vizsgálatokról

Zelenák Fruzsina

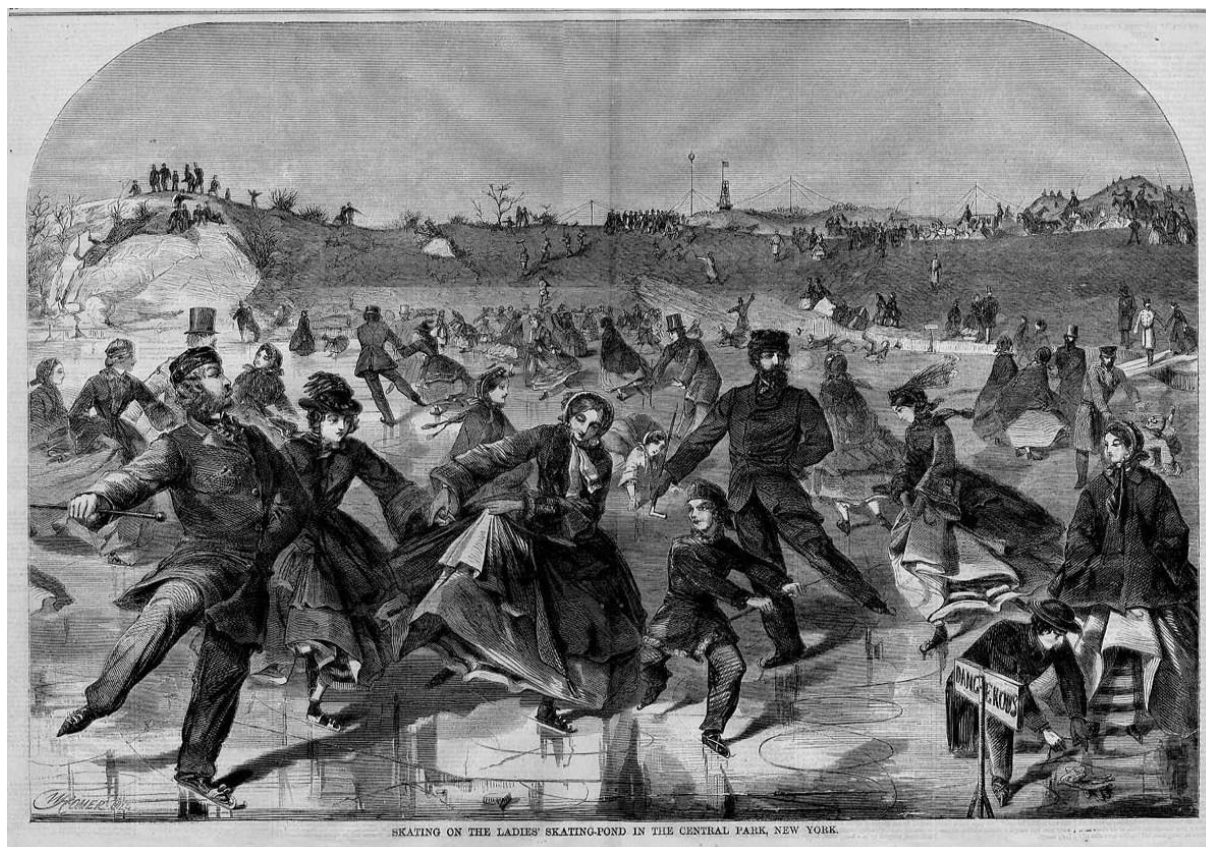
Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar; 1118 Budapest, Villányi út 27-43.;
fruzsina.zelenak@uni-corvinus.hu

This study aims to present and compare international examples of park user surveys on historical urban public parks; highlighting those results which show the relationship between the park and the visitors; demonstrating the psychological impact of the natural environment on humans. The study is based on The Report on the Public Use of Central Park published in 2011 and the Royal Parks In-Park Research Report. In that time when Central Park was founded, it was already known that the natural environment has positive impact and gives vitality for people. Frederick Law Olmsted treated these thoughts as a scientific fact, 150 years later numerous empirical research prove it. By today it has been confirmed that the time we spent in the natural environment increase attention, reduces aggression and mild depression. A significant percentage of Central Park users can clearly define that that they go walking and relaxing into the park rather than an attraction or museum visit. Studies in Hyde or Regent's Park show correlation with these answers. The park user surveys give a number of important and sometimes surprising information about the park and users. In a case of a historical urban public park it can be crucial to make park user surveys in order to adequate development plan.

1. Bevezetés

A tanulmány célja bemutatni és összehasonlítani történeti közparkokra készült parkhasználati vizsgálatokat nemzetközi példákon keresztül; különös tekintettel azon eredmények ismertetése, melyek feltárják a park és a látogató közötti kapcsolat minőségét, a természeti környezet emberre gyakorolt pszichológiai hatását. A parkhasználati vizsgálatok fontossága nem csupán abban rejlik, hogy egy adott helyre és időre vonatkozóan számszerűsíthető a használók mennyisége és szokásai, hanem társadalmi és gazdasági szempontból is értékes információkat színtetizálnak.

A felmérések eredménye tulajdonképpen képet nyújt a szabadteret használó vagy éppen nem használó társadalomról egyaránt. Jól példázza ezt az első, 1860-ban készült Central Park használatát feltáró vizsgálat. Két évvel a park alapítása után egy átlagos októberi napon 4500 gyalogost, 144 lovast, valamint 659 járművet számoltak meg a kapuknál álló örök (CP REPORT 2010). Az év leglátogatottabb napján 85.000-en, az akkori teljes lakosság mintegy 10%-a kereste fel a parkot a téli időszakban. Feltehetjük a kérdést, mi az, ami ennyire vonzó lehetett a new yorkiak számára az új közparkban? A természetközeli élmény, az újszerűség, a zsúfolt városból való menekvés? Bizonyára sok összetevő áll a rendkívüli látogatószám mögött, azonban van egy, a park tervezésével szorosan összefüggő tény. A tervezők, Frederick Law Olmsted és Calvert Vaux céljai szerint a parknak pihenést, kikapcsolódást kell biztosítani a városlakók számára. A park építésének legelső fázisában a mélyfekvésű és mocsaras területen egy központi tavat hoztak létre, mely télen kiválóan alkalmas volt korcsolyázásra. Ez idő tájt a new yorki középosztály számára vonzó lehetőséget biztosított a Central Park központi tavának befagyott felszíne a téli sportolásra. (1. ábra) A leírások alapján a parkban lévő befagyott tó rövid időn belül az egyik legnépszerűbb attrakcióvá vált (ROSENZWEIG–BLACKMAR 1992).

1. ábra Korcsolyázás a Central Parkban (Winslow Homer, 1860)

A parkhasználati felmérések gazdasági szempontból is jelentőséggel bírnak. A parkhasználók szokásait rögzítő adatok piaci értéket képviselnek olyan szervezetek számára, akik érdekeltek lehetnek a közparkok használati módjainak megismerésében. Ezt szemlélteti az példa, melyben egy Egyesült Államokban lévő óriás vállalat látogatottsági információk ellenében támogatást nyújt a város, jelen esetben Portland parkjait üzemeltető és fenntartó osztálynak (HARNIK–KIMBALL 2005).

2. Anyag és módszer

Írásom alapját szolgálja a 2010-ben publikált angol királyi parkok (*The Royal Parks: Hyde Park, Richmond Park, Greenwich Park, The Regent's Park, St. James's Park, Bushy Park, The Green Park, Brompton Cemetery*) használatát bemutató dokumentáció, valamint a 2011-ben készült Central Park használatát bemutató kutatási beszámoló. A királyi parkokról 2004 és 2009 között folyamatos felmérést végeztek évente kétszer, egy téli és egy nyári periódusban. A kutatás helyszíni felméréseken, valamint 2528 db helyszíni interjún alapszik. A 10 perces interjúkat a hét különböző napjain a park bejáratainál rögzítették (RP REPORT 2011).

A Central Park felméréseinek előzménye a Christo és Jeanne-Claude alkotópáros *'The Gates'* című installációja. 2005 februárjában hatalmas narancssárga kapukat helyeztek 23 mérföldnyi sétányra (2. ábra). Az installáció ideje alatt 14 millióan látogattak a parkba, ami négyszerese egy átlagos téli hónap látogatottsági adatainak. A terület üzemeltetéséért és fenntartásáért felelős Central Park Conservancy vezetői ekkor elhatározták, hogy egy nagyszabású, a teljes park használatát vizsgáló kutatást végeznek. A Central Park esetében 2008 június és 2009 május között került sor az adatok rögzítésére. Egy év alatt közel 3300 helyszíni interjút és felmérést készítettek hétvégén és valamelyik hétköznapon (CP REPORT 2010).

2. ábra A kapuk (CHRISTO 2014; fotó: Wolfgang Volz)

3. Eredmények és értékelésük

Parkhasználati vizsgálatot a Central Parkban a tárgyalt kutatás előtt 1982-ben végeztek, amikor a park éves becsült látogatottsága 14,2 millió fő volt. A metropolisz lakossága az utóbbi 30 évben 7 milliőről körülbelül 8,3 millióra növekedett. Napjainkban a Manhattan szívében fekvő parkot évente 37-38 millió ember látogatja, két és félszer annyi ember, mint 30 évvel ezelőtt. A megsokszorozódott látogatószám mögött több indok is állhat. Az 1980-as években a Central Park Conservancy megalapításakor a terület egy leromlott állapotú, kivilágítatlan, számos fenntartási problémával küzdő közpark volt. A parkhasználati felmérésekre alapozva a szervezet alapítása után rövid időn belül felújítási intézkedéseket hozott, közparki funkciókkal bővítette a parkot megőrizve annak történeti jelentőségét (CP REPORT 2010).

Napjainkban az aktuális parkhasználati kutatások szerint a Central Parkot látogatók közel 90%-a passzív rekreáció céljából látogat a területre; a sétálást, pihenést, relaxációt részesíti előnyben. A válaszadók legnagyobb része azt is meg tudja fogalmazni, hogy leginkább a természet közelségét kedveli, valamint a városi zsúfoltságtól való visszavonulás miatt érkezik. A közparkok látogatottságának egyik alapfeltétele a látogató biztonságérzete. A kutatási beszámolóból kiderül, hogy a látogatók elégedettek a park biztonságával. Alátámasztja ezt az eredmény is, miszerint parkot látogatók 63,4%-a egyedül látogatja parkot (CP REPORT 2010).

A közpark városi struktúrában betöltött szerepe, elhelyezkedése összefüggésben áll a park látogatói terheltségével. Nem meglepő eredmény, hogy a Central Parkba látogatók 75%-a déli irányból, a magasházakkal sűrűn beépített belvárosból érkezik. A déli irányból érkezők

50%-a a három legnagyobb kapun közelíti meg a parkot (Colombus Circle, West 72nd street, Grand Army plaza) (CP REPORT 2010).

A királyi parkokra készített vizsgálatok célja elsősorban a látogatók elégedettségének felmérése és a fejlesztésre szoruló területrészek megállapítása. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a látogatók 60%-a kiválónak, további 37% jónak ítéli a parkok állapotát. A látogatók kiemelkedő erősségnek érzik a parkok megközelíthetőségét, valamint a parkon belüli tájékozódást. Elégedettek a használók továbbá a természetközeli környezet minőségével és a parkok fenntartásával, a renddel és a tisztasággal (RP REPORT 2011). Az előbbieket, különösen a könnyű tájékozódás és az átláthatóság kiemelkedő szerepet játszanak abban, hogy biztonságban érezzük magunkat a szabadtereken. A biztonságérzet pedig hozzájárul a jó közérzethez, támogatja a szabadban töltött passzív vagy aktív pihenést.

A vizsgálatok eredményei arra is rámutatnak, hogy a parkhasználók mivel elégedetlenek a királyi parkokban. A legelsők között a toaettek számát, majd ezek tisztaságát és minőségét vitatják a látogatók (RP REPORT 2011). Az eredmény roppant fontos üzenetet hordoz a közparkot tervezők számára, nem csupán az angol királyi parkok kapcsán. A közparkokat átlagosan több, mint egy órára látogatják használóik. Ezáltal ez az a szabadtér, ahol különös jelentősége van annak, hogy kényelmesen megközelíthető, tiszta és megfelelően karban tartott toaettek szolgálják ki a parkhasználói igényeket. A méltatlanul keveset kezelt kérdéskör óriási jelentőséggel bír komfortérzetünk és a városi szabadban eltöltött minőségi idő szempontjából.

A Central Parkra és a királyi Parkra végzett kutatások leginkább összecsengő eredménye a parkot látogató nemek megoszlása. Mindkét helyszínen 50-50% körüli a férfiak és nők aránya (*1. táblázat*). Egyes kutatások úgy tartják, hogy a nemek megoszlása különös jelentőséggel bír, mert összefüggésben áll a biztonsággal, biztonságérzettel és a park megjelenésének észlelésével. Ha az arány felborul a parkban, vagy a park valamely részében akkor mélyebb, részletesebb vizsgálatok szükségesek (HARNIK–KIMBALL 2005).

1. táblázat Nemek megoszlása a Central Parkban és a királyi parkokban (RP REPORT 2011; CP REPORT 2010)

	Nők	Férfiak
Central Park	50,2%	49,8%
Királyi Parkok	52%	48%

Összefoglalva a két kutatás eredményeit megállapíthatjuk, hogy egy városi közpark és a város szoros kölcsönhatásban élnek egymással. A magától értetődő strukturális és városszerkezeti kapcsolaton túl, a közpark állapotának meghatározó szerepe van a városi jólét támogatásában. A látogatói vizsgálatok eredményei iránymutatást nyújtanak város és közpark kapcsolatának értelmezéséhez, adekvát tervezői döntések meghozatalához.

4. Következtetések

Már a Central Park tervezése idején megfogalmazódott a felismerés, miszerint a természetközeli környezet szemlélése kedvező hatással bír az egészségre, s életerővel tölti fel az embert. Frederick Law Olmsted tudományos tényként kezelte mindezt, gondolatait 150 évvel később számos empirikus kutatás igazolja. Napjainkra bizonyított, miszerint a természetes környezetben eltöltött idő növeli a figyelem képességét, csökkenti az agressziót és az enyhe depressziót. A Central Parkot használók jelentős százaléka egyértelműen meg tudja fogalmazni, hogy sétálás és pihenés céljából jár a parkba, mintsem attrakciót vagy múzeumot látogatni. A Hyde vagy Regent's Parkra végzett vizsgálatok eredményei is korrelációt mutatnak az előbbiekkal. A parkhasználati vizsgálatok számos fontos és olykor

meglepő eredménnyel szolgálnak a közparkról és használóiról, elvégzésük elengedhetetlenül szükséges egy történeti értékű közpark megalapozott és jó fejlesztési tervének elkészítéséhez.

5. Irodalom

Christo (2014): Christo and Jeanne-Claude. christojeanneclaude.net. Utolsó hozzáférés: 2014.02.06.

CP Report (2011): Report on the Public Use of Central Park. www.centralparknyc.org/assets/pdfs/surveyreport_april2011.pdf. Utolsó hozzáférés: 2014.02.06.

Rosenzweig, Roy – Blackmar, Elizabeth (1992): The Park and the People. A history of Central Park. Cornell University Press, New York, Amerikai Egyesült Államok.

RP Report (2010): The Royal Parks In-Park Research Report 2009 – All Parks Combined. Synovate Ltd., London, Egyesült Királyság.

Harnik, Peter – Kimball, Amy (2005): If You Don't Count, Your Park Won't Count. Parks & Recreation. 40(6): 8–14.

A tanulmányok szerzői

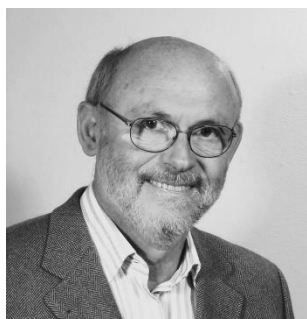
Kiss József

Táj- és kertépítész, 1976 óta az OMF, majd utódintézményeinek munkatársaként foglalkozik történeti kertek, műemléki együttesek helyreállításainak kutatási, tervezési feladataival, melyek közül több Nemzeti Emlékhely és Európa díjas emlékként látogatható. 2002-ben több évtizedes tevékenységéért Kós Károly díjban részesült.

Komlósné Hlatky Katalin

A szerző 1966-tól dolgozik a kerttervező szakmában különböző tervező vállalatoknál, a FŐKERT-nél, majd saját cégében. A budapesti parkok és terek története, sorsa, a fellelhető források akkor kezdtek érdekelni, mikor a Főkert Tervezési Stúdiót vezette, ahol a tervtárat, fotótárat tanulmányozhatta. 2001-ben jelent meg az addigi kutatás eredménye, Budapesti zöldkalauz címen, mely a főváros tereit, parkjait, természetvédelmi területeit mutatta be. Az összegyűlt anyag meghaladta egy könyv terjedelmét, ezért 2011-ben elkezdte a Lépték-Terv Tájépítész Irodával együtt a zoldkalauz.hu oldal szerkesztését.

Sisa József

Sisa József az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet igazgatója, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára. Kutatási területe a 19. század építésze és a kertművészet. 2013-ban a szerkesztésében jelent meg az Akadémia 19. századi magyar építészeiről és iparművészeiről szóló kézikönyve. Jelenleg az Országház építéstörténetével, kastélyok és parkjaik kutatásával foglalkozik. Módszerét a stílus, a funkció, az életmód és a társadalmi környezet komplex vizsgálata jellemzi.

Sylvester Edina

A területfejlesztés környezetvédelmi feladatainak éveit követően a fővárosi közparkok tervezésében vett részt. 23 éven át a településtervezés és tájrendezés szakági tervezője volt. Részt vett a VÁTI angliai urbanisztikai intézettel folytatott projektjében, kezdeményezője, hazai szervezője volt a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar elődje és az Oxford Brooks Egyetem tájvédelmi és örökségvédelmi témájú közös projektjének. Műemlékvédelmi szakmérnökként a történeti kertek és történeti települések sorsa érdekli.

Szabadics Anita

A Nemzeti Örökségvédelmi Központ Kertépítészeti Csoportjának vezetője, táj- és kertépítész vezető tervező, műemlékvédelmi szakmérnök. 1997 óta foglalkozik műemléki együttesek, védett történelmi kertek helyreállításával. Doktori iskolai kutatási területe a szabadkőművesség és a tájképi kertek kapcsolatának vizsgálata.

Szikra Éva

Évtizedek óta a történelmi kertek védelmének megszervezésével, kutatásuk, tervezésük elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Sikeres helyreállítások mellett /Hédervár, kastélypark; Ócsa, református templom kertje; visegrádi palota kertek; Budapest, Fűvészkert/, szakmai előadások, cikkek, és kiadványok tanúskodnak a műemléki tájépítészeiről vallott nézeteiről: a történelmi értékeknek a mai igényekkel – kortárs örökségvédelmi szemlélettel – való ötvözéséről.

Zelenák Fruzsina

A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskolájának PhD hallgatója. Diplomaterve 2011-ben a Budapesti Építész Kamara Diplomáját kapta. Ösztöndíjasként 2012-ben három hónapot töltött a Birmingham Institute of Art and Design egyetemen. Rendszeres tervező munkatársa környezetrendezési és szabadtérépítészeti terveknek, hallgatói workshopok csoportvezetője. Kutatási témájában az ember-környezet kapcsolat viszonyrendszerét vizsgálja.

